

genootschap
voor

CXXI 1984 3 - 4

---

geschiedenis
handelingen

INHOUD

BIJDRAGEN

- F. Welvaert, *Het toerisme te Brugge, 1890-1914.* 167-219

OORKONDEN EN MEDEDELINGEN

- A. Schouteet, *Documenten betreffende Brugse drukkers. Willem De Neve, 1610-1663.* 221-264
- J. Monballyu, *Schadelijke toverij te Brugge en te Ieper in de 15de eeuw.* 265-269

BOEKBESPREKINGEN

- M. Hogenhout-Mulder, *Cursus Middelnederlands (J. Mertens).* 271-272
- M. Therry, *De dekenij Roeselare (1609-1649). Bijdrage tot de studie van de katholieke hervorming in het bisdom Brugge (J. Art).* 272-273
- V. Arickx, *De geschiedenis van Egem (A. Vandewalle).* 273-275
- A. Van Caillie, *Oud Oostende in beeld (N. Hostyn).* 275-276

KRONIEK

277-301

BOEKENSCHOUW

303-363

HET TOERISME TE BRUGGE 1890-1914

FRANK WELVAERT

De toeristische sector is in het laatste decennium een allesomvatend internationaal fenomeen geworden, dat zich vertaald heeft in een aantal vormen, afhankelijk van de beschikbare mogelijkheden. Een zomer- of wintervakantie, een weekend aan zee of in de bossen en recentelijk de opening naar de Derde Wereld : het is kenschetsend voor het uitgebreide gamma van het toeristisch aanbod. Heel wat componenten van onze samenleving zijn nauw betrokken bij de toeristische industrie, zoals de economische structuur en dito politiek, de technische evolutie, de culturele dimensie en last but not least de meteorologische factor.

Daar deze elementen zo intens verbonden zijn met het leven van elke dag, wordt het een interessant studieobject, geknipt voor een multidisciplinaire aanpak. De eerste schuchtere passen op het onderzoeksterrein werden na de eerste wereldoorlog gezet door mensen uit de rechtswereld, die belangstelling hadden voor het toeristisch marktonderzoek «avant la lettre»¹. In ons land werd de polsslag van het toeristisch leven voor het eerst opgemeten in de zestiger jaren onder impuls van het Westvlaams Economisch Studiebureau. Economen onderzochten de trendgevoeligheid van het verschijnsel en probeerden om een toeristische marktstrategie op te stellen.

1. WARNECKE H., *Der Fremdenverkehr, seine volkswirtschaftliche Bedeutung und seine Regelung*. Halle a/S., 1921.

MONGINET M.L., *Action collective en faveur du tourisme étranger en France*. Bordeaux, 1933.

TRIMBACH A., *Le tourisme international. Son importance dans l'économie mondiale. Les grands courants touristiques. Leurs facteurs*. Paris, 1938.

In de historische hoek bleef het stil en leek het erop dat toerisme een voorrecht zou blijven van economische studiecentra. Hierin is sinds enkele jaren verandering gekomen door toedoen van prof. dr. R. Van Eenoo, verbonden aan de R.U.G., die binnen het seminarie nieuwste geschiedenis startte met een onderzoek naar het ontstaan en de evolutie van het toeristisch bedrijf. Dit resulteerde tot op heden in twee licentiaatsverhandelingen onder zijn promotorschap². Hiermee lijkt een nieuwe bron voor de geschiedschrijving aangeboord te zijn, naast mentaliteit, sport en cultuur, die reeds deel uitmaakten van de nieuwe aanpak.

De betekenis beschrijven van het begrip «toerisme» is op het eerste gezicht een overbodige opgave, zeker als men ziet welke impact deze vorm van vrijetijdsbesteding in onze maatschappij gekregen heeft. Het groeiproces in de 19e eeuw van het toerisme valt moeilijk te begrijpen zonder de relatie te leggen met de factor «vrijetijd». De Franse historicus J. Fourastié heeft het over een nieuwe fase in de maatschappelijke evolutie, de tertiaire beschaving of het tijdperk van de vrijetijd. Daarvoor is eerst verzadiging nodig in het secundair of industrieel tijdperk, zodat de belangstelling kan verlegd worden naar de niet direct nuttige behoeften³. Feit is dat bepaalde hoge kringen in de industriële samenleving deze verzadiging schijnen bereikt te hebben in de 2e helft van de 19e eeuw.

Men kan het toeristisch aanbod grosso modo in drie types opsplitsen : de kust, de stad en het berg- of heuvelland. Naargelang de geografische omstandigheden kunnen deze types samenvallen, hetgeen dan bijzondere toeristische perspectieven opent. Bij het bestuderen van het ontstaan en de evolutie van het toerisme, moet men rekening houden met een aantal factoren. In de eerste plaats dient gezocht te worden naar de basiselementen van het bewustwordingsproces. Ten tweede moet een organisatie in het leven geroepen worden om de beweging institutioneel vorm te geven. Propaganda

2. CONSTANDT M., *De evolutie van het toerisme te Oostende (1874-1914)*. Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, R.U.G., 1980.

WELVAERT F., *Het toerisme te Brugge 1890-1914*. Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, R.U.G., 1982.

3. FOURASTIÉ J., *Le grand espoir du XXe siècle*. Paris, 1963, p. 148 en p. 313.

moet als derde fase een brug bouwen tussen de aanbieder en de vrager. In de vierde plaats vormt de toeristische infrastructuur het noodzakelijk complement van de vorige drie. Tenslotte moet men de aandacht richten op de cliënt, de toerist zelf, hetgeen bij een historische benadering veruit de moeilijkste opgave is.

In dit artikel willen we de aandacht vooral toespitsen op de propaganda, de toeristische infrastructuur, meer in het bijzonder het logiesaanbod en de toerist zelf. We willen de problematiek schetsen in Brugge vanaf het laatste kwart van de 19e eeuw tot de vooravond van de eerste wereldoorlog. Per onderdeel zullen we telkens een korte probleemstelling aangeven, doch in essentie komt alles neer op drie grote vragen : hoe werkte het propaganda-instrument, wat hield het logiesaanbod in en wie was die bezoeker van Brugge ?

I. PROMOTIE VAN HET TOERISTISCH PRODUKT BRUGGE OMSTREEKS 1895-1914

Toeristisch succes is gekoppeld aan een goed promotiebeleid, hetgeen neerkomt op het aanbieden van een totaalbeeld, waarin alle mogelijke facetten aan bod komen. Een stad, een streek of een land dient zich te verkopen op de toeristische markt. De toerist wil het gepresenteerd zien als deel van een algemene ervaring, die zal beoordeeld worden op grond van de gedane verplaatsing, de accommodatie en het onthaal ter plaatse. Propaganda voeren heeft een aantal functies : het laten kennen van het patrimonium ; het meedelen van de bezoeksfaciliteiten ; het afzetten tegen campagnes die de aantrekkelijkheid teniet doen. Zij moet ook de intenties van de cliënt kennen en op insinuerende toon de typische trekjes beklemtonen. Deze elementen zullen als uitgangspunt dienen voor een onderzoek naar de mogelijkheden, de middelen en verwezenlijkingen van de Brugse promotiepolitiek⁴.

Hoe probeert Brugge zich te verkopen aan de toerist ? Gebeurt dit in

4. MONGINET M.L., p. 119. Hij beschrijft de ideale propaganda als : «La présence partout par la publicité à l'extérieur et le bon accueil, qui est la meilleure des publicités à l'intérieur».

samenwerking met één of andere organisatie, welke middelen gebruikt men en wie probeert men te bereiken ? Om praktische redenen onderscheiden we een aantal promotiemogelijkheden : via nationale instanties ; via privé-verenigingen ; via het eigen stedelijk initiatief of de persmedia.

I.A. Promotie via nationale instanties

Omdat de spoorweg in de 2e helft van de 19e eeuw het transportmiddel bij uitstek was voor de toerist, leek het ook logisch dat deze instantie voorop zou lopen in de toeristische propaganda⁵. De Belgische Staatsspoorwegen probeerden om op een professionele manier aan reclame te doen, bevoordeeld door haar nationale invloed en de financiële steun van de staat. Brugge werkte geregeld samen met deze instantie of met de privé-maatschappij van de Lijn van West-Vlaanderen. Naar aanleiding van de wereldtentoonstelling van 1895 in Amsterdam voerde men actie met beide maatschappijen⁶. Zes jaar later poogde men om via deze kanalen kijkers te lokken naar de Heilige Bloedprocessie, onder andere door een publiciteitscampagne in Noord-Frankrijk⁷. In 1901 werd begonnen met het promoten van een politiek van goedkope treinreizen ten voordele van de tentoonstelling der Vlaamse Primitieven⁸. Uit deze acties bleek de praktische ingesteldheid van de spoordiensten en de ernst waarmee men het toerisme wilde stimuleren. Brugge begaf zich tevens op het vlak van de reis- en spoorgidsen. Zo bekwam het een bijzondere vermelding in de «Dover-Ostend European Guide» van 1909 ; aan de agentschappen van de Belgische Spoorwegen deelde men in 1910 gidsen uit van Brugge om aan de vreemde toeristen te geven ; het stadsbestuur betaalde een bijdrage voor vermelding in de

5. België volgde daarin Groot-Brittannië met enige achterstand, want ginder was het toeristisch gebeuren grotendeels door de privé-spoorwegmaatschappijen uit de grond gestampt.

6. SAB, Exposition 1895-1901 : IXb275. Amsterdam 1895.

7. Gemeentebld van Brugge, 13 april 1901, pp. 258-263.

8. SAB, Exposition 1895-1901 : IXb275. De Vlaamse Primitieven in 1902. Deze politiek werd fel gesteund door J. Liebaert, de toenmalige spoorwegminister.

gids van de North-Eastern Lancashire an Yorkshire Railway naar aanleiding van de Zeebrugge-Hull lijn in 1910. Dit zijn slechts enkele voorbeelden uit de talloze vermeldingen in dergelijke gidsen kort na de eeuwwisseling. De samenwerking met de spoorwegen nam nog toe na de stichting van de toeristische vereniging Die Roya in 1908. Tenslotte willen we wijzen op de rol van de spoorweginstanties als tussenpersoon bij een project. Zo verleende de Brugse gemeenteraad een subsidie van 200 fr. voor het geven van 8 voordrachten in Londen en 12 in de rest van Engeland over de Belgische steden, op voorwaarde dat Brugge voldoende aan bod zou komen.⁹ Samenwerking met de spoorweg gebeurde meestal naar aanleiding van bijzondere manifestaties en had een tweeledig karakter : enerzijds door inlassingen in reis- en spoorgidsen en anderzijds als bemiddelaar bij het leggen van promotiecontacten. Campagne voeren met een dergelijke instantie had het grote voordeel dat men een breed en internationaal publiek bereikte.

Een tweede nationale instantie was de «Ligue Belge de Propagande pour visiteurs étrangers». Deze groepering wilde vreemdelingen aantrekken door een rationele propagandapolitiek. Jaarlijks liet men boekjes drukken waarin België aantrekkelijk voorgesteld werd en voerde men akties op de stoombootlijnen van Amerika en Engeland naar ons land. Door het uitdelen van alle mogelijke toeristische informatie op grote internationale tentoonstellingen, probeerde men door te dringen in Frankrijk, Zwitserland en Duitsland¹⁰. Het was de liberale tegenhanger van de toeristische vereniging Die Roya, Brugge-Voorwaarts, niet ontgaan dat de Propagandabond enige invloed kon uitoefenen op de internationale markt. Hun verzoek om Brugge lid te laten worden van deze bond werd echter niet gehoord, doch in 1910 keerde het tij vrij onverwacht. Het comité van de Brugse sectie voor de wereldtentoonstelling van 1910 te Brussel vroeg 12.000 fr. voor de oprichting van een reclamepaviljoentje. De

9. SAB, Verslagen der zittingen van het college van burgemeester en schepenen SC. 68 : zitting 5 oktober 1900, blad 43.

10. SAB, Police renseignements 1912 : VIIb236. Brief van 17 januari 1912 van de «Ligue» aan het stadsbestuur. Uit de briefhoofding komen we te weten dat deze vereniging internationaal meetelde, want men vermeldde burelen in de Galerie du Roi te Brussel, Regent Street te Londen, Fifth Avenue in New-York en de Hohe Strasse in Keulen.

gemeenteraad was het eens over het nut van een dergelijk initiatief, maar twijfelde aan het rendement in verhouding tot het gevraagde bedrag en verleende daarom slechts 10.000 fr.¹¹. Het comité zag zich nu genoodzaakt om af te zien van de realisatie van het project. Toen kwam J. Schramme, voorzitter van Die Roya, met een voorstel voor de pinnen van de Belgische Propagandabond, om één paviljoen van verschillende Belgische steden op te richten. Dit resulteerde uiteindelijk in het lidmaatschap van de Propagandabond ; men betaalde 600 fr. plus de onkosten voor het tentoongestelde materiaal¹². Het is duidelijk dat Brugge hier zowel publicitair als financieel een goede zaak deed. De poging van de vereniging om een vorm van solidariteit tussen de verschillende Belgische steden te smeden, was een belangrijke stap op weg naar een nationaal toeristisch beleid. Spijtig genoeg voor Brugge kwam het tot geen verdere samenwerking meer, ondanks het feit dat de Propagandabond persoonlijk contact hield met de raadsleden in tal van Belgische steden.

De laatste overkoepelende organisatie waar Brugge mee te maken had, was de «Collectivité des villes et communes belges», opgericht in 1914. Deze instantie hield zich bezig met de administratieve contacten tussen de gemeenten. Brugge werkte samen met deze vereniging naar aanleiding van de «Exposition de la Cité Moderne» te Lyon in 1914. De gemeenteraad kende een subsidie van 2.000 fr. toe, die besteed werd in overleg met het collectief¹³. Daar de tentoonstelling het gemeentelijk karakter en de daarbij horende aspecten belichtte, stuurde Brugge materiaal over het restauratiebeleid. Eigenaardig genoeg was ook Die Roya aanwezig op deze tentoonstelling met foto's van de voornaamste Brugse monumenten¹⁴. Op het vlak van de promotie stelde de «Collectivité des communes» weinig voor, doch haar streven naar coördinatie en administratieve eenheid had een positieve invloed.

11. Gemeentebld van Brugge, 23 april 1910, pp. 145-156.

12. Gemeentebld van Brugge, 28 mei 1910, pp. 206-210.

13. Gemeentebld van Brugge, 28 februari 1914, pp. 61-64.

14. Gemeentebld van Brugge, 16 mei 1914, p. 191.

I.B. Promotie via privé-personen of -verenigingen

Brugge deed ook beroep op privé-personen om promotieactiviteiten te voeren. Deze methode was bijzonder goed geschikt, mits de propagandist het aanbod aantrekkelijk wist in te kleden. Zo maakte A. Daled, één van de latere stichters van Die Roya, een aantal propagandatochten naar Nederland in de periode 1906-1908. Hij hield succesrijke voordrachten in Amsterdam, Leiden, Haarlem, Utrecht, Groningen, Den Haag en Dordrecht, hetgeen bij onze noorderburen «de begeerte deed ontstaan ons Noorder-Venetie te gaan zien»¹⁵. Als attaché bij het Stedelijk Museum voor Oude Meesters kon hij daarbij rekenen op financiële steun van het stadsbestuur¹⁶. Een andere kleurrijke figuur was de schilder V. Henneman, die tentoonstellingen en spreekbeurten hield in de Verenigde Staten en aandrong op een intensieve reclamecampagne zowel in Amerika als op de transatlantische scheepslijnen¹⁷. Het nut van dergelijke promotievormen bleek uit de talrijke aanvragen om inlichtingen, die later bij het stadsbestuur toekwamen.

Het leeuwenandeel van het propagandawerk werd echter verricht door de Brugse toeristische verenigingen zoals Brugge-Voorwaarts en Die Roya¹⁸. Hun activiteiten bestonden uit het publiceren van persartikelen, het drukken van plakbrieven met zichten van Brugge of prentbriefkaarten met schilderachtige zichten, het uitgeven van geïllustreerde gidsen en folders. Beide verenigingen kenmerkten zich door een opvallend bewustzijn van de mogelijkheden van het kusttoerisme voor een stad als Brugge. Het spreekt vanzelf dat kunstenaars en schrijvers in grote mate bijdroegen tot het scheppen van een toeristisch aantrekkelijk Brugge, doch dit zou ons in deze kontekst te ver leiden.

15. DALED A., Algemeen verslag van de werkzaamheden der Vereniging sedert hare stichting voorgedragen ter Algemeene Vergadering van 10 mei 1912. Brugge, 1912, pp. 3-5.

16. Gemeentebblad van Brugge, 16 maart 1908, pp. 182-184.

17. PBC, 106AD2 (1) : Brugge, gezien door vreemdelingen. In La Patrie van 26 januari werd een brief van V. Henneman aan het stadsbestuur gepubliceerd. Hij stelde voor om de salons van de transatlantische stomers te versieren met reclame voor Brugge, om aldus rijke toeristen aan te trekken.

18. WELVAERT F., o.c.

I.C. Promotie via het stedelijk initiatief

Ondanks het feit dat het Brugse stadsbestuur niet altijd begrippeend stond tegenover het aanwenden van propaganda, gebeurde er toch wel één en ander. Heel wat projecten werden op stapel gezet, doch de praktische uitwerking en het rendement waren niet steeds evenredig met de investering.

Uitgangspunt voor haar politiek was promotie door aanwezigheid op internationale tentoonstellingen. Tot de meest in het oog springende deelnames behoorden : de wereldtentoonstellingen van Chicago (1893) en Amsterdam (1895) door middel van een gezamenlijke reclamezuil met Oostende¹⁹ ; bescheiden deelname aan de wereldtentoonstelling van Parijs (1900) met zichten en folders ; deelname aan de tentoonstelling van St.-Louis (V.S.) in 1904 met een Vlaams kunstsalon ter waarde van 10.000 fr.²⁰.

In tweede instantie voerde Brugge promotie naar aanleiding van lokale manifestaties, zoals tentoonstellingen, inhuldigingen en andere feestelijkheden. Eén van de best georchestreerde campagnes in die zin, was de succesrijke tentoonstelling der Vlaamse Primitieven in 1902. De stad stuurde affiches naar de voornaamste gemeenten van België, zelfs tot in de Ardennen toe en daarbij moet men dan de politiek van goedkope treintickets in acht nemen, hetgeen een voorname stimulans was²¹. Mede door de toeloop van bezoekers opteerde men in datzelfde jaar voor het uithangen en verspreiden van affiches en bezoeksregelingen van de musea, samen met het drukken van folders om de bezienswaardigheden te laten kennen. Het stadsbestuur was ook grotendeels verantwoordelijk voor de propaganda rond de feestelijkheden van 1905 (75 jaar België) en de tentoonstelling en stoet van het Gulden Vlies in 1907 naar aanleiding van de inhuldiging van de haven van Zeebrugge.

Een laatste mogelijkheid bestond in het uitdelen van informatie over

19. SAB, Exposition 1895-1901, IXb275 : Chicago 1893 en Amsterdam 1895. Deze laatste tentoonstelling stond in het teken van de reis- en hotelindustrie.

20. Gemeentebld van Brugge, 21 november 1903, pp. 476-481.

21. SAB, Exposition 1895-1901, IXb275 : tentoonstelling der Vlaamse Primitieven 1902. Reeks brieven aan de gemeentebesturen in België.

de stad. Zo gaf men bij de opening van de Zeebrugge-Hull lijn, een aantal Engelse gidsen aan de stoombootmaatschappij om uit te delen aan de reizigers²². Verdere activiteiten op dit vlak gebeurden meestal in samenwerking met de spoorweg of de privé-verenigingen.

Het stadsbestuur voerde dus geregeld actie, doch het rendement stond nooit in verhouding tot de financiële inspanning, deels door de lage propagandawaarde van het initiatief en deels door een gebrek aan coördinatie en praktische ingesteldheid bij de organisatie. De oorzaak hiervan is te zoeken in de conservatieve opvatting van het begrip toerisme. Volgens de gemeente was het toerisme een aspect van het economisch leven naast vele andere. Men had een mooie inhoud, doch voor een aantrekkelijke verpakking was geen geld beschikbaar. Wanneer we een dergelijke houding vergelijken met het beleid in Engeland, Duitsland of Frankrijk, dan stellen we vast dat Brugge een defensieve toeristische politiek voerde. Men was zich niet terdege bewust van de factor «publiciteit» als drijvende kracht achter een dynamisch beleid. Op basis van de gemeentebleden tot 1908 kan men het volgende beeld distilleren met betrekking tot het toerisme. De toerist kwam naar Brugge om de monumenten te bekijken en te genieten van de schilderachtige gezichten. De bezoeker zelf moest dan maar zorgen voor de mond aan mond reclame. Feesten en allerlei manifestaties kostten veel geld en waren niet nuttig. Men verleende enkel subsidies als de initiatieven bijdroegen tot voorspoed van de handel en neringen. De stad zag geen wezenlijk voordeel (wat betreft het toegestane bedrag in verhouding tot het rendement) in publiciteitscampagnes langs de kust, of in samenwerking met andere steden. Samenvattend kan men stellen dat het stadsbestuur tot 1908 niet wilde aanvaarden dat een investering van tijd, geld en inspanning nodig was, opdat de toerist voor inkomsten zou zorgen. Toen de wind plots draaide in 1908 door de oprichting van de katholieke vereniging Die Roya, was daar meer politiek opportunisme mee gemoeid dan eigenlijke bekommernis, maar op langere termijn werkte dit in het voordeel van de toerist.

22. Gemeentebleden van Brugge, 9 juni 1906, pp. 407-409.

I.D. Propaganda via de pers

Het spreekt vanzelf dat het persmedium één van de beste instrumenten was om propaganda te maken, om een stad positief of negatief te belichten. Het stadsbestuur zorgde er dan ook voor dat persmensen altijd goed ontvangen werden. Het feit dat onze toeristen zich onder het toenmalige lezerspubliek bevonden, was een buitenkans die men met beide handen moest grijpen.

Dag- en weekbladen behoorden tot de meest gelezen druksels in die tijd en onze aandacht gaat dan ook eerst naar de mogelijkheden op dat terrein. Het was voor Brugge van groot belang om in het buitenland cliënteel te kweken dat «Bruges-minded» was. Kort na de eeuwwisseling kreeg men geregeld Engelse journalisten op bezoek, via bemiddeling door het agentschap van de «Belgian State Railway and Mail Packet Service». De Belgische spoorwegverantwoordelijken in Engeland wezen voortdurend op de mogelijkheden van dergelijke bezoeken op het vlak van de promotie²³. Mits de journalisten goed te ontvangen, stak er voor de stad heel wat promotie in; daarvoor hoeven we maar de aanwezige groepen na te gaan: The Liverpool Daily Post, The South Eastern and Chatham Post, The Birmingham Post, The Yorkshire Herald, The Sheffield Daily Herald, Punch, The London Illustrated News en The Sketch²⁴. Artikelen in deze bladen bereikten mogelijk toeristisch cliënteel in de sterk geïndustrialiseerde centra, waar de middenklasse en zeker de «upper-class» toeristisch beïnvloedbaar was. Toerisme was in het Georgiaanse en Victoriaanse Albion uitgegroeid tot een merkwaardig modeverschijnsel, een must als het ware voor éénieder die iets wilde betekenen in het establishment²⁵.

23. SAB, Exposition 1895-1901, IXb275 : Brief van 14 augustus 1901 aan het stadsbestuur door Piddington, de officiële agent van de B.S.R.M.P.S.

SAB, Verslagen der zittingen van het college van burgemeester en schepenen SC. 69 : zitting 14 augustus 1901, blad 67. Brugge bereidde een gulle ontvangst voor met koetsen, geleide bezoeken en een receptie op het stadhuis.

24. SAB, Exposition 1895-1901, IXb275 : Brieven over bezoeken van journalisten in 1901 en 1902.

25. WALTON J.K., The demand for working-class seaside holidays in Victorian England, in : The Economic History Review, sec. series, vol. XXXIV, nr. 2, may '81, pp. 249-265. Vanaf de jaren 1870 werd de toeristische vraag in Engeland groter door de stijgende levensstandaard, hetgeen leidde tot uitbreiding van de groep potentiële toeristen. De topklasse week daardoor uit naar residentieële vakantieplaatsen in eigen land ofwel naar het buitenland.

De fascinering van het middeleeuwse stadsbeeld begon ook in de Nieuwe Wereld door te dringen zoals bleek uit enkele persinitiatieven. In «Le Journal de Françoise» (revue bimensuel de Montréal) verscheen een artikel over Brugge in de reeks «Pèlerinages littéraires». In het nummer van 21 januari 1905 beschreef Cécile Laberge Brugge als inspiratiebron voor dichters en kunstenaars²⁶. De reeds eerder genoemde schilder V. Henneman meldde in 1907 aan La Patrie dat artikelen over Brugge verschenen waren in The Louisiana Journal Boothlay, Fosters Daily Democratic D., The Boston Globe, The Boston Evening Transcript en The Sunday Herald Boston²⁷. De invloed van propaganda in de Nieuwe Wereld zou zich echter pas na de eerste wereldoorlog manifesteren, wanneer de eerste groepen Amerikaanse toeristen naar het Europese continent kwamen. Zoals Waterloo in 1815 verantwoordelijk was voor de komst van de Britse toeristen naar het vasteland, zo betekende de eerste wereldoorlog het keerpunt voor de komst van de Amerikaanse toeristen.

In beide gevallen ging het in eerste instantie om het bezoeken van de slagvelden en het herdenken van gesneuvelde landgenoten. Vervolgens leidde deze eerste stap naar een bredere kennismaking met het oude Europa.

In Nederland bestond ook ruime interesse voor het middeleeuwse Brugge. Deze tendens was reeds ingezet in 1879 met de publicatie van «Het land van Rubens. Belgische reisherinneringen» van Conrad Busken Huet. Door de propagandatochten van A. Daled werd deze belangstelling nog versterkt, hetgeen bij de behandeling van de toerist verder zal blijken. De pers pikte in op deze trend en zo verschenen onder andere artikelen in de «Nieuwe Rotterdamsche Courant» (1907), in het geïllustreerde tijdschrift «De Prins» (1909)²⁸ en in de «Maasbode» (1910).

26. PBC, 106AD2 (1) : Brugge, gezien door vreemdelingen. Artikel in La Patrie van 11-12 maart 1905.

27. PBC, 106AD2 (1) : Brugge gezien door vreemdelingen. Artikel in La Patrie van 26 januari 1908 over de brief van december 1907, geschreven door V. Henneman.

28. DALED. A., Algemeen verslag van de werkzaamheden der Vereniging sedert hare stichting voorgedragen ter Algemeene Vergadering van 10 mei 1912. Brugge, 1912, pp. 13-14.

De reeks voorbeelden geeft aan dat de pers als medium voor toeristische propaganda zeer goed geschikt was. Het feit dat we hier slecht nader ingingen op Engeland, Amerika en Nederland, wil zeker niet zeggen dat de invloed tot die landen beperkt bleef. Verder zal dat nog blijken.

Bij de tijdschriften en magazines zet de trend die we bij de dag- en weekbladen aantreffen, zich nog uitgesprokener door. Brugge was nu éénmaal een dankbaar object voor geïllustreerde kunstbladen. De talrijke internationale publicaties waren vooral gericht op het kunsthistorisch aspekt van de stad, maar door hun verspreiding en het bekend worden van de naam Brugge kwam dit ten goede aan de toeristische ontplooiing. Uit de talrijke voorbeelden namen we enkele die tekenend waren voor de internationale weerklank : Tilskueren (1903-Kopenhagen), Der Akademiker (1910-München), l'Echo de Paris (1899-Parijs), The Connoisseur (1907-Londen), Emporium (1902-Bergamo), Woord en Beeld (1898-Haarlem), Star-ye Gody (1907-St.-Petersburg). De naam en de betekenis van Brugge als kunststad werd voornamelijk gemaakt naar aanleiding van de tentoonstelling der Vlaamse Primitieven in 1902 en deze van het Gulden Vlies in 1907. De lezers van deze kunsthistorische beschouwingen waren ook potentiële toeristen, doch hun interesseveld was misschien meer doelgericht dan bij de vorige groep, die meer aangetrokken werd door de romantische mythe van het oude Brugge.

Het is vanzelfsprekend dat ook de boekenmarkt kon bijdragen tot de promotie van Brugge. Na 1890 steeg het aantal uitgaven over Brugge opmerkelijk, cfr. de talrijke reisgidsen, reisbeschrijvingen, stadsmonografieën enz... Thematisch gezien werd het grootste deel van de publikaties ingenomen door gidsen en stadsbeschrijvingen, die gekenmerkt werden door een romantische ondertoon. Het feit dat hun belang nog toenam in vergelijking met de 2de helft van de 19e eeuw, wees op de steeds groeiende afzetmogelijkheden van een dergelijke vorm. Door het verleggen van het accent naar de toerist in se, steeg de behoefte naar vulgariserende werken van toeristische aard.

I.E. BESLUIT

Als we alles proberen te meten in termen van succes stellen we vast dat dit zo goed als onmogelijk is, omdat vrijwel geen bezoekers-

en/of overnachtingscijfers bekend zijn. Daarom is elke conclusie over deze materie enigszins speculatief. De inhoud en de uitwerking van de propaganda-initiatieven van stadswege waren niet altijd sterk publicitair gericht ; ze hadden eerder het aanprijzen van de schoonheid en grandeur van het middeleeuwse Brugge op het oog. In die zin voerden de toeristische verenigingen een efficiënter beleid, omdat zij zich op het standpunt van de cliënt probeerden te plaatsen en aldus begrip opbrachten voor de wezenlijke behoeften van diezelfde toerist.

De akties van de spoorweg en de persmedia hadden de grootste kansen op succes omdat ze een breed publiek bereikten, sterk internationaal gericht waren en stimulerend op de massa inwerkten. Het toenemend gebruik van gidsen en beschrijvingen en van druksels in het algemeen, menen we te kunnen verklaren door een groeiend individueel bewustzijn bij de toerist. Dit is zeer moeilijk te bewijzen ; daarvoor zou een uitgebreid onderzoek noodzakelijk zijn naar de gebruikintensiteit van de gidsen, wat praktisch niet te realiseren valt op basis van het bestaande bronnenmateriaal. Vaststellingen zoals deze van J. Coucke, die in 1902 Engelse bezoekers van Brugge zich ziet oriënteren met hun Baedeker, zijn immers te tellen op één hand²⁹.

II. HET LOGIESAANBOD TE BRUGGE 1891-1914

Organisatie van het onthaal en een uitgebreide keuze van verblijfsmogelijkheden behoren stellig tot de belangrijkste facetten van een goed toeristisch beleid. De reiziger heeft immers accomodatie nodig om te slapen alsmede gelegenheid om maaltijden en drankjes te nuttigen. Deze vorm van infrastructuur staat in wezen los van het doel van de trip. Afhankelijk van hetgene men wil doen en het beschikbare budget, wordt de accomodatievorm gekozen. Omstreeks de eeuwwisseling was de keuze meestal beperkt tot hotel, pension of appartement.

29. COUCKE J., l'Exposition des Primitifs Flamands à Bruges. Essai psychologique. Bruxelles, 1902, p. 4.

De eerste hotels die naam waardig, dateren uit de 18e eeuw ; de feitelijke doorbraak kwam pas in de 2de helft van de vorige eeuw. Tot aan de industriële revolutie was het hotel gesitueerd in steden en plaatsen langs de routes van de postkoetsen en beurtschippers. De snelle evolutie van het treinverkeer bracht echter nieuwe zones tot ontwikkeling, zoals bijvoorbeeld de kust³⁰. De hotelsector verrees er als het ware uit het duinenzand. In Brugge lag de situatie helemaal anders, omdat daar een bestaande hotelinfrastructuur aanwezig was. Het ging om bestaande hotels of nieuwe hotels in bestaande gebouwen. Daar kwam verandering in door de inplanting van een station op de Vrijdagmarkt in 1838. Het functiepatroon van de binnenstad werd daardoor grondig veranderd. De Zuidzandstraat en Steenstraat kwamen nu tot ontwikkeling daar waar tot dan toe de Vlamingstraat de belangrijkste handelsstraat was met winkels, hotels en restaurants³¹.

Onze problematiek gaat dan ook uit van de wezenlijke behoefte van elke toerist. Wat is er voorhanden en hoeveel kost het ? Alhoewel de accommodatie slechts een middel is om een reis en een verblijf mogelijk te maken, is het toch van groot belang bij de beoordeling van de trip achteraf.

De identifikatie van het logiesaanbod voor de betreffende periode gebeurde op basis van de Baedekerreisgidsen, omdat deze reeksen meest objectief bleken na vergelijking met andere. Onze interesse ging daarbij uit naar het aantal beschikbare kamers en de verschillende prijzen in verhouding tot het comfort. Omdat uit de verschillende cijferreeksen diverse prijsklassen naar voor kwamen, afhankelijk van de ligging, deelden we de binnenstad op in drie zones :

30. Deze evolutie was vooral spectaculair in Groot-Brittannië, waar de relatie spoorweg-toerisme soms uitgroeide tot een echte éénheid. Zo pompte de Manchester-Sheffield and Lincolnshire Railway meer dan 100.000 pond in de uitbouw van de badplaats Cleethorpes aan de Engelse oostkust. De complete toeristische infrastructuur werd gebouwd en uitgebaat door de maatschappij. (cfr. LELEUX R., *Regional History of the railways of Great Britain* vol. IX. The East Midlands. London, 1976, pp. 221-228.) Ook onze kust ontwikkelde zich na de aanleg van de spoorweg, zoals Oostende (cfr. CONSTANDT M., o.c. en Blankenberge na 1868, opening van de spoorverbinding met Brugge (cfr. BILE E., *Blankenberge door de eeuwen heen*. Brugge, 1967.)

31. 't Zand vroeger, nu, straks. Brugge, stadsbestuur, 1979, p. 14.

- het stationskwartier : hotels in de omgeving van het station waren commercieel aantrekkelijk voor de uitbater en makkelijk te bereiken voor de vreemde toerist.
- invalswegen naar het centrum : Zuidzand- en Steenstraat, Noordzand- en Geldmuntstraat, de aangewezen straten om van het station naar de Grote Markt te gaan.
- rest van de binnenstad : gebied waar de andere hotels (meestal) verspreid liggen.

Voor deze drie zones samen kwamen we tot 30 hotels³². Dit sluit natuurlijk niet uit dat er nog andere waren doch voor ons onderzoek weerhielden we enkel deze die in de reisliteratuur voorzien waren van de nodige gegevens. De pensions behandelen we afzonderlijk omdat we geen identieke geografische indeling konden maken wegens gebrek aan informatie. Om volledig te zijn namen we ook verhuring van appartementen op in ons overzicht, doch het zal duidelijk zijn dat deze vorm weinig reële betekenis had voor het toenmalige stadstoerisme.

Tenslotte is het onze bedoeling om deze analyse reliëf te geven door een tweeledige oppervlakkige vergelijking op te stellen. Enerzijds door de verblijfskosten te toetsen aan de verdiensten van twee type-werknemers voor 1914 en anderzijds door dit toe te passen op dezelfde type-werknemers in 1982. Dit zou ons dan in staat moeten stellen om het begrip «toerisme» als vrijetijdsbesteding beter te evalueren.

II.A. Uitbatingsvormen in de logiesector

In Europa is het hotel bijna een eeuw lang een typisch familiebedrijf geweest. De ambachtelijke kleinschalige structuur overheerste tot ver na de tweede wereldoorlog. Een goed hotelier was in de eerste plaats iemand die een goed maal kon bereiden, hetgeen bijdroeg tot de standing van het hotel. De betere hotels hadden dan ook meestal een gerenommeerd (café)restaurant. De nadruk lag in de loop der eeuwen vooral op dat gedeelte, het logies werd veeleer als bijzaak

32. Zie de hotellijst die verderop voorkomt.

gezien³³. Dit betekent daarom nog niet dat de hoteluitbating een zaak was van de lokale bevolking. Op internationaal niveau gold bijvoorbeeld de alomtegenwoordigheid van vreemdelingen in de hoteldirecties. Zo hadden heel wat Duitsers de leiding in handen van hotels in Frankrijk vóór de eerste wereldoorlog³⁴.

Aan de hand van deze algemene vaststellingen willen we de toestand in Brugge schetsen. Daar we slechts reisgidsen gebruikten en geen kadastrale bronnen raadpleegden kunnen we slechts algemene opmerkingen maken, die echter richtinggevend kunnen zijn bij verder onderzoek. Welnu, van de 30 ons bekende hotels hebben we er van 28 de uitbaters gevonden. De verscheidenheid van de namen wees erop dat het meestal om kleine familieuitbatingen ging. Over eventuele vormen van concentratie kunnen we ons niet uitspreken omdat we de familierelaties niet nagingen. Toch zou men een tweetal mogelijke concentraties kunnen onderscheiden :

— A. Deneus-Bosmans : Hôtel du Sablon

Le Panier d'Or

— Verbeke : Hôtel St.-Antoine (E. Clauw-Verbeke)

Hôtel du Cornet d'Or (E. Verbeke-De Man en later
A. Verbeke-Boone)

We willen echter geen definitieve uitspraken doen over deze vaststellingen ; daarvoor was het onderzoek te algemeen. Verder bleken er ook geen relaties te bestaan met internationale N.V.'s.

Een tweede opvallend feit in deze periode was de aanwezigheid van vrouwen als hoteluitbaatster :

— Hôtel Monbijou : wed. B. Wallays

Hôtel de Flandre : wed. E.H. Bensel

Grand Hôtel du Commerce : wed. C. Vanden Berghe en zn.

Hôtel St.-Amand : wed. A. Houdmont-Van Hove

Hôtel Victoria : mevr. Thomas-Tyberghein

Hôtel Halles de Paris : wed. L. De Jaegher

Deze rol is nog uitgesprokener als we de pensions erbij nemen :³⁵

33. KOSTERS M.J., Focus op toerisme. Inleiding op het toeristisch gebeuren. 's Gravenhage, 1981, p. 429.

34. MONGINET M.-L., p. 96.

35. We zijn slechts uitgegaan van onze lijst, want er waren nog andere zoals bleek uit de gids van Reed-Lewis «Bruges, an English Guide» (Bruges, 1895), die nog mevrouw Boniface, mevr. Grange en juffrouw Hubert vermeldde als uitbaatsters.

- Pension : mevr. Hoeck
- Pension : mevr. Glazier
- Pension Cosmopolite : wed. Verfaillie en zn.
- Pension : mevr. Galère
- Pension Internationale : mevr. Redlich

Als we deze gegevens verwerken bekomen we de volgende resultaten :

hotelsector :	6 op 30 = 20 %
pensions :	5 op 12 = 41,7 %
totaal :	11 op 42 = 26,2 %

In 6 van de 11 gevallen ging het daarbij nog om een weduwe. Een pasklare rationele verklaring is hiervoor niet direct te geven. De vrouwen hebben misschien de zaak overgenomen van de mannen na hun dood, ofwel ging de man uit werken en was zijn vrouw verantwoordelijk voor het reilen en zeilen van het huis. Bovendien stond een vrouw meestal garant voor een goede keuken, hetgeen indertijd van belang was. Het zou de moeite waard zijn om dit sociaal verschijnsel eens dieper te analyseren.

In tweede instantie richtten we ons op de aanwezigheid van vreemdelingen in de hotel- en pensionsector. Afgaande op de namen van de uitbaters kwamen we tot de volgende vermoedens :

hotelsector :	6 op 30 = 20 %
pensions :	4 op 12 = 33,3 %
totaal :	10 op 42 = 23,8 %

Voorbeelden hiervan waren C.L. Schmidts (voorheen O. Steiniger) in het Hôtel de Londres, O. Klostermeyer in Hôtel Windsor, A. Günzler in Hôtel Memlinc enz... Hiermee vinden we iets terug van de opvatting van Monginet over Frankrijk. Zes van de tien uitbatingen waren in Duitse handen en gesitueerd in de betere hotels. In de reisgidsen staan ze op één uitzondering na (A. Günzler was directeur) vermeld als eigenaars. Zonder diepgaand onderzoek te hebben verricht menen we te mogen stellen dat de logiessector in Brugge gekenmerkt werd door kleinschalige familieuitbatingen, waarbij twee zaken opvielen : de aanwezigheid van vrouwen en de rol van Duitsers.

II.B. Accomodatie en prijzenstructuur in de logiesector

II.B.1. Accomodatie

Bij het doornemen van de toenmalige internationale reisliteratuur stelden we vast dat de Belgische hotels qua comfort slechts ten dele konden rivaliseren met Frankrijk, Zwitserland, Groot-Brittannië en Duitsland³⁶. Daarentegen waren onze hotels merkelijk goedkoper. In de grote steden en aan de kust kon men de beste hotels aantreffen, meestal met voortreffelijke restaurants en een goeie wijnkelder. Meestal waren ze proper, hadden uitstekende bedden, maar de verplichte taks op de kaars (niet meer vanaf 1901) werd vooral in de Engelse gidsen als zeer conservatief aanzien. De Europese hotelnormen lagen in Europa rond de eeuwwisseling aan de lage kant :

grote hotels : $\geq$ 100 kamers

gemid. hotels: 50 à 100 kamers

kleine hotels : $\leq$ 50 kamers³⁷

Het ligt nu in onze bedoeling om deze algemeen heersende opvattingen te toetsen aan de situatie in Brugge. Als men stelt dat de Belgische hotels niet het peil haalden van deze in onze buurlanden, dan betekent dit niet dat er geen luxehotels waren. Het Royal Palace Hotel te Oostende kan bijvoorbeeld gelden als een luxueuze bedoeining³⁸. Men mag in Brugge echter niet dezelfde verwachtingen koesteren omdat het om een andere type van toerisme gaat.

Vooraleer in te gaan op de Brugse casus, willen we eerst wijzen op het probleem dat zich voordoet om de receptiecapaciteit te meten van een hotel. In de reisgidsen werd de capaciteit van de hotels vroeger opgegeven door middel van het aantal kamers. Deze ruimtelijke aanduiding zegt echter weinig over de feitelijke capaciteit. In de hedendaagse toeristische industrie wordt de recentiecapaciteit bepaald door het aantal bedden, hetgeen een juiste indicator is. Men dient zich dus te hoeden voor vergelijkingen met actuele situaties.

36. Alle hierna volgende gegevens werden verzameld uit diverse reisgidsen, waarvan we een lijst hebben opgenomen.

37. MONGINET M.-L., p. 91.

38. CONSTANDT M., p. 75.

Op basis van de Baedergidsen van 1891 tot 1914 berekenden we het gemiddeld aantal hotelkamers per zone. De verwerking van de gegevens wordt weergegeven in de tabel van het gemiddeld aantal kamers te Brugge (k) op p. ! De representativiteit van de informatie is zeer gering ; ze laat toe om enkele algemene vaststellingen te doen. Het ruimtelijk aanbod ligt zeer laag en bijgevolg komt Brugge terecht in de categorie van de kleine hotels (cfr. Monginet). Toch moeten we vermelden dat in 1905 1 hotel (Hôtel de Flandre met 60 k.) en in 1914 3 hotels (Hotel de Flandre met 70 k., Grand Hôtel du Commerce met 60 k. en Hôtel Café Belge met 80 k.) boven de lage gemiddelden uitstijgen³⁹. Hiermee hoorden ze thuis in de categorie der middelgrote hotels. In elke zone stellen we een stijgende trend vast, zij het van bescheiden niveau. Tenslotte blijkt dat het aanbod het hoogst is in de B-zone, gevolgd door de A- en C-zone. Het is ook in deze eerste zone dat men de grootste hotels aantroef. Een verklaring hiervoor is misschien dat ze zowel dicht bij het station als het centrum liggen zonder last te hebben van de daarbij horende drukte.

Met betrekking tot het comfort waren we aangewezen op reclamemateriaal in diverse binnen- en buitenlandse reispublicaties. Rekening houdend met het relatief lage peil van het hotelwezen te Brugge, kan men een aantal zaken opmerken, afhankelijk van de ligging. Zo werden de verblijfsmogelijkheden in de stationszone vooral aangeprezen voor het doorgangstoerisme. Naast het Frans sprak de directie meestal nog Duits en Engels en de toerist werd op culinair vlak verwend. Vanaf 1910 verbeterde het comfort in veel hotels ; sommige hadden een badkamer op elke verdieping, centrale verwarming en elektriciteit. De dames hadden eigen salons, terwijl de heren lees- en rookzalen ter beschikking hadden. In de B-zone

39. Het wekt verbazing op om te zien dat het Hôtel Café Belge tot de grootste hotels behoorde in 1914. De aanduiding was echter expliciet zowel in de gidsen van Die Roya als deze van Baedeker :

DIE ROYA, Indicateur à l'usage du touriste séjournant à Bruges. Bruges, 1913. (80 kamers)

DIE ROYA, Indicateur Bruges. Bruges, 1914. (80 kamers)

BAEDEKER K., Belgien und Holland nebst Luxemburg. Handbuch für Reisende. Leipzig, 1914. (60 kamers)

Voor deze lokale aangelegenheid menen we eerder de cijfers van Die Roya te mogen nemen. Toch hebben we onze twijfels over dit cijfermateriaal.

zagen we nagenoeg hetzelfde patroon. Opvallend was wel dat heel wat hotels reclame maakten voor hun mooie tuin. De doorbraak van het comfort gebeurde ook hier na 1910. Aan twee bijzondere reclames willen we echter niet voorbijgaan : de fotoliefhebbers konden naar hartelust experimenteren in de donkere kamer van het Hôtel Café Belge terwijl de universele linguïsten terecht konden in het Esperantohotel du Cornet d'Or. De rest van Brugge (zone C) vertoonde een gelijkaardige evolutie, maar het accent lag meer op het aanprijzen van de gezellige terrasjes.

Algemeen kan men stellen dat de uitbreiding van het aantal hotelkamers na 1905 gevolgd werd door een comfortverbetering tegen 1910. Voor de echte luxetoerist was het aanbod eerder bescheiden te noemen. Hoe het gesteld was met de Brugse hotelsector qua comfort en dergelijke bleek uit de lijst met aanbevolen 1e klassehotels in Baedeker.

- 1891 : Hôtel de Flandre
Grand Hôtel du Commerce
Hôtel du Sablon
Hôtel de L'Univers
Hôtel de Londres
- 1901 : Hôtel de Flandre
Grand Hôtel du Commerce
Hôtel du Sablon
- 1905 : geen enkel hotel
- 1914 : Hôtel de Flandre

Deze lijst van aanbevolen hotels lijkt op het eerste gezicht in tegenspraak te zijn met de vaststelling dat het comfort pas verbetert na 1905. Men mag echter de evolutie in de ons omringende landen niet uit het oog verliezen. Relatief gezien gaan we veel trager vooruit dan bijvoorbeeld Duitsland. Het comfort was daar veel beter. Het is dan ook begrijpelijk dat Baedeker Duitse normen hanteerde bij het opstellen van zijn reisgidsen. De prijzen lagen bijvoorbeeld in Heidelberg veel hoger dan in Brugge, maar tegen 1912 hadden heel wat hotels reeds kamers met bad en elektriciteit⁴⁰. De Duitse hotelinfrastructuur stond toen al op een bijzonder hoog peil.

40. BAEDEKER K., *Die Rheinlande-Schwarzwald-Vogesen*. Leipzig, 1912.

Over de pensions kunnen we kort zijn. Hun cliënteel bestond meestal uit families uit de middenklasse, die een gewoon maar verzorgd verblijf wensten. Een verzorgde service en een goede burgerkeuken waren de voornaamste kenmerken van dit typisch familiebedrijf. Men kon de pensions best samenbrengen onder de noemer «comfort zoals thuis» en dan hing het ervan af hoe het thuis gesteld was. Tegen 1914 had men in sommige huizen reeds warme baden voor de toerist.

De logische vraag die men zich kan stellen na deze eerste kennismaking met de logiessector is : wat kost dit allemaal en hoe ligt de verhouding prijs-comfort ?

II.B.2. Prijzenstructuur

Om de plaats van Brugge te kunnen bepalen in de Belgische kontekst, was het noodzakelijk om een idee te hebben van de geldende prijsnormen in ons land voor de periode 1891-1914. Daarvoor namen we de kostprijs (in frank) van een aantal produkten van de hotelsector. Dankzij de goede prijsgegevens konden we een vergelijking opstellen tussen een 1e en 2e klasse hotel⁴¹.

produkt	1891		1901		1905		1914	
	1e kl.	2e kl.	1e kl.	2e kl.	1e kl.	2e kl.	1e kl.	2e kl.
kamer	3	2	5	2,75	5	2,75	5	2,75
ontbijt	1,5	1	1,75	1,15	1,75	1,15	1,75	1,15
kamer + ontbijt	4,5	3	6,75	3,90	6,75	3,90	6,75	3,90
hoofdmaaltijd	3	2,75	6	2,75	6	2,75	6	2,75
half pension	7,5	5,75	12,75	6,65	12,75	6,65	12,75	6,65

41. BAEDEKER K., *Belgium and Holland*. Leipzig, 1891, p. XII.
 BAEDEKER K., *Belgique et Hollande y compris le Luxembourg*. Leipzig, 1901, pp. 4-5.
 BAEDEKER K., *Belgique et Hollande y compris le Luxembourg*. Leipzig, 1905, pp. 1-13.
 BAEDEKER K., *Belgien und Holland nebst Luxemburg*. Leipzig, 1914, pp. 1-12.

Gezien de reputatie van de Baedekergidsen qua objectiviteit, mogen we deze cijfers als doorsnee gemiddelden aannemen. Zonder de gegevens strikt te interpreteren, stellen we een redelijke prijsverhoging vast in 1901, die echter stagneert in de volgende jaren. Opmerkelijk is ook het grote verschil tussen de 1e en 2e klasse hotels vanaf 1901.

Voor Brugge zijn we telkens uitgegaan van de cijfers in de Beadekergidsen en indien nodig ook uit andere literatuur, waarbij we het gemiddelde namen van de minimum- en maximumprijs. We stelden een lijst op van typische produkten en berekenden de gemiddelde prijs voor de periodes rond 1891, 1901, 1905 en 1914. Het ging om de gemiddelde prijzen per persoon voor een kamer (K), ontbijt (O), maaltijd (M) en hoofdmaaltijd (HM). Hieruit konden we dan de prijs berekenen van een aantal toeristische verblijfsformules zoals kamer + ontbijt (KO) en halfpension (HP). Voor de volpensionformule (VP) hebben we opgegeven prijzen.

Gemiddelde waarden in de logiessector te Brugge tussen 1891 en 1914

		1891	1901	1905	1914				
$\bar{k}$	zone A -	(-6) ^o	38	(3/6)	31	(3/6)	40	(2/9)	
	zone B -	(-2)	-	(-2)	45	(2/3)	54	(4/6)	
	zone C -	(-5)	24	(1/6)	25	(1/6)	35	(5/14)	
	algemeen -	(-13)	34	(4/14)	34	(6/15)	43	(11/29)	
$\bar{K}$	zone A	2,63	(2,6)	2,75	(3/6)	2,81	(4,6)	3,25	(2,9)
	zone B	4,13	(2/2)	4,38	(2,2)	4	(2,3)	3,70	(5,6)
	zone C	3,88	(2,5)	3,88	(2/6)	3,19	(4/6)	3,58	(6/14)
	algemeen	3,54	(6/13)	3,54	(7/14)	3,20	(10/15)	3,58	(13/29)
$\bar{O}$	zone A	1,07	(2/6)	1,08	(3/6)	0,94	(4/6)	1,25	(1/9)
	zone B	1,32	(2/2)	1,5	(2/2)	1,38	(2/3)	1,06	(4/6)
	zone C	1,13	(2/5)	1,13	(2/6)	1	(4/6)	1	(5/14)
	algemeen	1,17	(6/13)	1,21	(7/14)	1,05	(10/15)	1,05	(10/29)
$\bar{M}$	zone A	2	(1/6)	-	(-6)	1,58	(3/6)	-	(-9)
	zone B	2,75	(2/2)	2,75	(2/2)	3	(2/3)	2,75	(3/6)

	zone C	2,5	(2/5)	2,25	(2/6)	1,81	(4/6)	1,92	(3/14)
	algemeen	2,5	(5/13)	2,5	(5/14)	2	(9/15)	2,33	(6/29)
$\overline{HM}$	zone A	2,5	(2/6)	2,5	(3/6)	2,38	(4/6)	2,63	(2/9)
	zone B	3,25	(2/2)	3,25	(2/2)	3,25	(2/3)	3,06	(4/6)
	zone C	2,5	(3/5)	3	(2/6)	2,56	(4/6)	2,5	(5/14)
	algemeen	2,71	(7/13)	2,86	(7/14)	2,68	(10/15)	2,73	(11/29)
$\overline{KO}$	zone A	3,69	(2,6)	3,83	(3/6)	3,75	(4/6)	5,75	(1/9)
	zone B	5,4	(2/2)	5,88	(2/2)	5,38	(2/3)	5,06	(4/6)
	zone C	3,63	(4/5)	5	(2/6)	4,19	(4/6)	4,20	(5/14)
	algemeen	4,10	(8/13)	4,75	(7/14)	4,25	(10/15)	4,70	(10/29)
$\overline{HP}$	zone A	6,19	(2/6)	6,33	(3/6)	6,13	(4/6)	9,25	(1/9)
	zone B	8,69	(2/2)	9,13	(2/2)	8,88	(2/3)	8,13	(4/6)
	zone C	6,67	(3/5)	8	(2/6)	6,75	(4/6)	6,70	(5/14)
	algemeen	7,11	(7/13)	7,61	(7/14)	6,93	(10/15)	7,53	(10/29)
$\overline{VP}$	zone A	7,5	(1/6)	7	(2/6)	7,83	(3/6)	-	(-/9)
	zone B	8,25	(2/2)	8,5	(2/2)	8,33	(3/3)	8	(4/6)
	zone C	7,5	(1/5)	8	(2/6)	7,13	(4/6)	5,25	(2/14)
	algemeen	7,88	(4,13)	7,83	(6/14)	7,70	(10/15)	7,08	(6/29)

Verklaring : zone A = het stationskwartier

zone B = invalswegen naar het centrum, nl Zuidzandstr., Steenstr., Noordzandstr. en Geldmuntstr.

zone C = overige gebied

$\overline{k}$: gemid. aantal kamers

$\overline{K}$: gemid. kamerprijs per persoon

$\overline{O}$: gemid. ontbijtprijs

$\overline{M}$: gemid. maaltijdprijs

($^{\circ}$) = R : representativiteit van de gegevens

aantal betrouwbare gegevens/totaal aantal meldingen

Het is onze bedoeling om een aantal specifieke thema's te onderzoeken

ken, o.a. vergelijking met de Belgische normen, prijsevolutie in de loop der jaren, relatie comfort-prijs, ligging-prijs en tenslotte het opsporen van de voordeligste toeristische verblijfsformule. Het onderzoek werd soms bemoeilijkt door de geringe representativiteit van bepaalde cijfers, hetgeen de uiteindelijke resultaten ten dele hypothekeerde. De prijsomrekeningen van vreemde munten naar Belgische franken gebeurden op basis van de koerstabellen van de diverse munten in de desbetreffende Baedekergidsen.

De cijfergegevens werden thematisch verwerkt in een afzonderlijke tabel. Het is nu onze bedoeling om elk produkt kort te analyseren.

$\overline{K}$: In 1981 lijkt een kamer algemeen genomen iets duurder dan de Belgische norm. Zone B is het duurst, gevolgd door zone C en pas dan zone A. Hetzelfde doet zich voor in 1901, maar Brugge ligt nu onder de Belgische norm. In 1905 stellen we een algehele prijsdaling vast met uitzondering van zone A. Algemeen constateren we dat de kloof, veroorzaakt door de ligging, vermindert. Tevens blijft Brugge hangen tussen de 1e en 2e klasse norm.

$\overline{O}$: In elke periode blijft de kostprijs onder de 1e klassenorm, soms zelfs onder de 2e klassenorm. Qua prijsevolutie krijgen we een identieke structuur als voor de kamerprijs : dalende of stagnerende prijzen in de zones B en C, stijgend in zone A. De duurste zone is opnieuw B, doch in 1914 ligt de ontbijtprijs in zone A hoger.

$\overline{M}$: Voor de gewone maaltijden kunnen we geen vergelijking trekken wegens het ontbreken van vergelijkbare normen. Zone B is over de ganse periode het duurst. De prijsevolutie gebeurt in dalende zin tegen 1905 met uitzondering van zone B. In 1914 krijgen we eveneens een daling, maar nu in omgekeerde zin. De stijging in zone B wordt teniet gedaan en in zone C wordt het iets duurder.

$\overline{HM}$: In 1891 blijven zone A en C onder de 2e klassenorm en zone B komt boven de 1e klassenorm. Het algemeen gemiddelde ligt onder het 2e klassenniveau. Door een verdubbeling van de normen blijven alle resultaten onder of iets boven het 2e klasse niveau. Het zelfde geldt min of meer voor de andere periodes. Tegen 1914 zijn de prijzen gedaald of gestagneerd met uitzondering van zone A, die licht stijgt. Het algemeen

gemiddelde voor 1914 ligt net onder de 2e klassenorm.

$\overline{KO}$: Voor 1891 zien we dat de prijzen boven de 2e klassenorm liggen, in zone B zelfs boven de 1e klassenorm. In 1901 krijgen we terug een daling onder de 1e klassenorm en dit blijft zo tot 1914. Met uitzondering van 1914 is zone B steeds het duurste. Qua prijsevolutie stellen we vast dat er een forse stijging komt rond 1901 die in de volgende periode terugvalt op de oude waarden. Er is een stagnering of prijsdaling in de zones B en C en een forse stijging in zone A (dit is te verwaarlozen aangezien we slechte gegevens hebben).

$\overline{HP}$: Doorheen alle periodes liggen de prijzen onder het 1e klasseniveau (uitzondering 1891 : zone B). Zone B is doorlopend de duurste zone, op uitzondering van zone A in 1914 (één gegeven). We stellen een prijsdaling vast over de 4 periodes, in zone C voor 1914 bijna op 2e klasseniveau. In 1901 krijgen we overal een prijsstijging t.o.v. 1891.

$\overline{VP}$: Voor de volpensionformule was geen vergelijking mogelijk. De prijzen in zone B liggen wel boven het algemeen gemiddelde. In de loop der jaren evolueren de prijzen in dalende zin, met uitzondering van zone A waar ze stijgen.

Wat kunnen we nu uit deze vaststellingen halen ? Welnu, vergelijking met de Belgische normen, leerde ons voor vijf onderzochte produkten, dat de prijzen in de Brugse hotelsector zich voornamelijk tussen het 1e en 2e klasseniveau bevonden. Slechts in 1891 lagen sommige prijzen boven de 1e klassenorm. In dat jaar bleek Brugge trouwens het grootste aantal aanbevolen 1e klassehotels te tellen. Daarnaast konden we vaststellen dat de ligging bepalend was voor de prijs. Zone B was over het algemeen duurder dan de andere. Soms trof men er opvallend hoge waarden aan. Tegen 1914 trad een zekere nivellering op in de verschillende zones. We ontdekten dat de relatief hoge prijzen in de zones B en C na 1905 geleidelijk daalden terwijl de eerder lage prijzen in zone A geleidelijk stegen.

De voordeligste toeristische verblijfsformule was volpension, men betaalde immers evenveel voor halfpension. De prijzen lagen echter in het geheel aan de lage kant.

Over de pensions hebben we erg weinig informatie. Dit is begrijpelijk als men bedenkt dat de volpensionformule meest gangbaar was in deze tak van de logiessector. De schaarse informatie gaf de volgende resultaten :

gemiddelde volpensionprijs

jaar		$\overline{VP}$
1891	-	(-1)
1901	-	(-1)
1905	5,5	(1/1)
1914	5,7	(5/12)

Het is in principe niet mogelijk om op basis van deze cijfers een zinnige interpretatie te geven aan de prijzen. Men kan ze slechts vergelijken met dezelfde formule in de hotels voor de periode 1905-1914. In 1905 liggen de hotelprijzen in ieder geval beduidend hoger. In 1914 krijgen we hetzelfde resultaat, echter wel met de vaststelling dat de volpensionprijs in zone C iets lager ligt dan deze in de pensions.

Welke besluiten kan men trekken omtrent het logiesaanbod te Brugge ? Eerst en vooral stellen we vast dat de toerist geen echte luxehotels ter beschikking had zoals dat bijvoorbeeld in Oostende het geval was. De prijzen waren echter evenredig laag gehouden en dat telde in de beurs van de toerist. Met enige achterstand op de ons omringende landen, begon het comfort te verbeteren na 1905. De relatief hogere prijzen van 1891 daalden een beetje in de loop der jaren. De bevindingen van de reisgidsen over goedkope maar propere Belgische hotels lijken dus voor Brugge wel op te gaan.

In verband met de verblijfsformule had de toerist een drieledige keuze. Voor iemand op doorreis was de kamer + ontbijtformule ideaal, getuige daarvan de reclames van de hotels in de omgeving van het station. Iemand die het wat rustiger wilde bekijken, had de keuze tussen half- en volpension. De prijsbewuste toerist zou kiezen voor volpension, relatief goedkoop en goed verzorgd. Halfpension kon interessant zijn voor iemand die ook de omgeving wilde bezoeken en dus niet gebonden was aan vaste tijdstippen. Anderzijds bood deze formule ook mogelijkheden aan de liefhebbers van de gastronomie,

die een restaurant naar keuze konden uitzoeken. Kortom de toerist had vele opties die hij kon benutten, afhankelijk van zijn financiële draagkracht en karakteringesteldheid. Voor de toerist die langer in Brugge wilde blijven was er nog een andere, voor een stad eerder ongewone formule.

II.B.3. Verhuring van huizen of appartementen

In eerste instantie kan deze vorm misschien verwondering wekken, daar het eerder typerend is voor het kusttoerisme dat gebaseerd is op een langer verblijf. Door het langdurig verblijf van veel Engelsen groeide dit echter uit tot een nieuwe bescheiden sector.

Volgens een Engelse reisgids⁴² was er in 1895 vrijwel in elke straat een appartement te vinden. Volgens diezelfde bron bestond het aanbod uit een 600-tal appartementen, meestal ongemeubeld, die te verkrijgen waren tegen de jaarlijkse huurprijs van 500 à 1.250 fr. Een verblijf in de nabijheid van een hoofdstraat of plein werd afgeraden omwille van het lawaai. Huurders schenen goede restaurants te bezoeken en soms werd het eten zelfs thuis gebracht door de restauranthouders. In 1912 vroeg een kleine rentenier uit Bastia (Corsica) om informatie over de huurprijzen in Brugge omdat hij op zoek was naar een huisje met een tuin om er het einde van zijn leven door te brengen. Als reden voor zijn keuze van Brugge, gaf hij het goedkope leven op en het aangename uitzicht van de stad⁴³. Ook heel wat Engelsen vroegen inlichtingen over verhuurinstellingen in de stad⁴⁴.

Het feit dat Engelse gidsen aandacht schonken aan het fenomeen, doet veronderstellen dat het voornamelijk Engelsen waren die belangstelling hadden voor een dergelijke verblijfsformule. De vraag van de Franse rentenier is nog eens kenschetsend voor de aantrekkingskracht van de lage kosten voor het levensonderhoud in ons land.

42. REED-LEWIS W.M., *Bruges. An English Guide*. Bruges, 1895, p. 7.

43. SAB, Police, renseignements 1911-1912, VIIb236. Brief van 7 november 1912 aan het stadsbestuur.

44. SAB, Police, renseignements 1911-1912, VIIb236. Kaartjes van 5 augustus 1912 aan het stadsbestuur en het daarop volgend antwoord.

Over het aanbod kunnen we erg weinig zeggen, omdat het ons ontbreekt aan informatie of vergelijkingsmateriaal. Als we rekening houden met de grote prijsmarge, dan is het meteen duidelijk dat er grote verscheidenheid bestond al naargelang het comfort en de ruimte. Over verhuurinstellingen weten we zogoed als niets. Wanneer vreemdelingen het stadsbestuur om informatie vroegen, stuurde men het adres op van Agence De Cock, St. Amandsstraat 34. Andere instellingen werden nooit vernoemd. Vanuit toeristisch oogpunt bekeken was deze tak echter van weinig belang.

II.C. Een type-verblijf voor de modale werknemer vroeger en nu

Na onderzoek van aanbod en prijzenstructuur in de logiessektor blijkt dat onze resultaten weinig betekenis hebben voor de actuele lezer. Welke waarde moet men immers hechten aan cijfers die nauwelijks boven de 10 fr. uitkomen ? Het ontbreekt ons aan een vergelijkende waardenschaal. Daarom willen we onze resultaten in een horizontaal en vertikaal perspectief plaatsen. Met horizontaal bedoelen we vergelijking binnen hetzelfde tijds kader. In concreto betekent dit dat we de prijzen in de hotelsektor plaatsen tegenover de gemiddelde daglonen van een aantal werknemers vóór de eerste wereldoorlog. Daarbij houden we rekening met de verhouding dagloon/kostprijs. We proberen tevens na te gaan in hoeverre de loonevolutie parallel loopt met de prijsevolutie in de logiessektor. Hetzelfde horizontaal onderzoek doen we voor 1982. Hier berekenen we enkel de verhouding dagloon/kostprijs. Tenslotte willen we onze resultaten vertikaal in de tijd vergelijken om te zien of de verhoudingen al dan niet dezelfde gebleven zijn.

Om praktische redenen waren we genooddaakt om ons te beperken tot twee verblijfsformules, nl. kamer + ontbijt en halfpension. Dit waren de enige formules die te vergelijken waren met de huidige situatie. Voor de periode rond de eeuwwisseling konden we enkel beroep doen op hotels waarvan we over alle gegevens beschikten over een verloop tijd. Voor één pension hadden we gegevens over de volpensionformule ter beschikking. Tenslotte willen we duidelijk stellen dat de hierna volgende resultaten illustratief zijn en niet de pretentie hebben om sociaal-ekonomisch 100 % juist te zijn. Daarvoor was ons vergelijkingsmateriaal niet evenwaardig genoeg. Het is gewoon de bedoeling om de resultaten in de vorige bladzijden meer

diepte te geven. Daar onze loongegevens slechts beginnen in 1901 laten we de hotelprijzen van 1891 buiten beschouwing.

II.C.1. Periode 1901-1914

Als uitgangspunt gebruikten we de daglonen in twee Gentse textiel-fabrieken en een Brussels bouwbedrijf⁴⁵.

Voor zover dit mogelijk was stelden we een index op van de lonen waarbij het dagloon van 1901-1905 gelijkgesteld werd met 100, (I).

		1901-1905	I	1906-1910	I	1911-1915	I
textiel Voortman							
	spinner	2,90	100	2,98	103	2,54	88
	wever	2,18	100	2,41	111	2,73	125
	allround werkmán	3,64	100	3,75	103	3,81	105
textiel S.A. La Lys							
	arbeider	-	-	-	-	3,02	-
bouw Brussel							
	metselaarsdiender	-	-	-	-	3,81	-

Voor de prijzen in de logiessector gingen we op dezelfde manier te werk.

		1901	I	1905	I	1914	I
Hotel de Londres	KO	4,50	100	4,75	106	5,75	128
	HP	7	100	7,25	104	9,25	132
Le Panier d'Or	KO	3,75	100	3,50	93	4,25	113
	HP	6,25	100	6,50	104	7,25	116
Hotel du Sablon	KO	4,25	100	4,75	112	5,25	124
	HP	6,75	100	7,75	115	9,25	137
Pension O'Brien	VP	-	-	-	-	5,50	-

45. De Gentse textielarbeiders in de 19e en 20e eeuw. Instituut voor Hedendaagse Sociale Geschiedenis, V.U.B., Brussel, 1977.

Het toerisme te Brugge 1890-1914

De gemiddelde indexstijging voor de kamer + ontbijtformule bedraagt voor 1905 + 3,6 %, voor de halfpensionformule + 7,6 %. Voor 1914 krijgen we respectievelijk + 21,6 % en + 28,3 %. Ter vergelijking geven we de gemiddelde indexstijging van de daglonen in het bedrijf Voortman : voor 1906-1910 bedraagt dit + 5,6 % en voor 1911-1915 krijgen we + 6 %.

Als we de cijfers verwerken van de logiessektor zonder onderscheid te maken tussen de twee formules bekomen we achtereenvolgens + 5,6 % en + 25 %. We stellen dus vast dat de prijzen evenredig stegen met de lonen in de periode 1906-1910. In de volgende periode is dat evenwicht verloren gegaan.

In een laatste tabel gaan we na hoeveel procent van het dagloon van onze werknemers nodig is om de twee formules te kunnen betalen in een middenklasse hotel in Brugge. Als type-voorbeeld namen we Le Panier d'Or :

	1901		1905-06°		1914	
	% KO	% HP	KO	HP	KO	HP
textiel Voortman						
spinner	129	216	117	218	167	285
wever	172	287	145	270	156	266
allround werkman	103	172	93	173	112	190
textiel S.A. La Lys						
arbeider	-	-	-	-	141	240
bouw Brussel						
metselaarsdiender	-	-	-	-	112	190

° De prijzen voor 1905 zijn ook representatief voor 1906. Hieruit blijkt overduidelijk dat verblijf in een hotel, al naargelang de formule, meer dan twee daglonen kon kosten. In die tijd kan men dan ook moeilijk van sociaal toerisme spreken. De prioriteiten lagen in een arbeidersgezin ook helemaal anders. Huisvesting, voeding en kledij slorpten het leeuwenaandeel van het loon op. Toerisme was toen geen vrijetijdsbesteding voor een doorsnee-arbeider.

II.C.2. Anno 1982

Voor 1982 hebben we een beperkter analyse gemaakt. De hoeveelheid statistische informatie over de logiessektor is immers veel te overweldigend om dat in kort bestek uit te werken. Om de hotels op te sporen maakten we gebruik van de brochure over het logiesaanbod te Brugge, uitgegeven door de toeristische dienst van de stad⁴⁶. We weerhielden enkele hotels waarvan we ook de gegevens hadden van de periode vóór 1914. We berekenden de prijs per persoon voor onze twee formules, gebaseerd op een logement in een tweepersoonskamer. Men moet echter rekening houden met het feit dat men nu kan kiezen tussen een gewone kamer en één met douche of bad. Daarom hebben we beide afzonderlijk gehouden. De lonen zijn afkomstig van beginnende gewone- en geofende metselaarsdieners, en een bediende in het bouwbedrijf. Daarbij gaat het steeds om nettolonen⁴⁷.

Na verwerking van de bruto-uurlonen kwamen we tot de volgende netto-daglonen voor onze drie types :

gewoon metselaarsdiender : 1.170 fr.

geofend metselaarsdiender : 1.264 fr.

beginnend bediende : 707 fr.

De hotelprijzen zijn als volgt :

1982		gewoon (a)	met douche of bad (b)
Hôtel de Londres	KO	387,5	535
	HP	737,5	885
Hôtel du Sablon	KO	577,5	660
	HP	927,5	1010
Hotel Die Roya	KO	350	450
	HP	-	-
Comte de Flandre	KO	347,5	500
	HP	647,5	775

46. Brugge - Zeebrugge. Logies 1982. Dienst voor toerisme Brugge.

47. Op basis van de bruto-uurlonen van beginnende werknemers in een bouwbedrijf aan de oostkust berekenden we de netto-lonen per dag.

Onze vraag is nu : hoeveel procent van het dagloon gaat naar een verblijf in een middenklassehotel, in casu Le Comte de Flandre ? Het dagloon wordt gelijk gesteld aan 100 %.

	1982			
	KO		HP	
	(a)	(b)	(a)	(b)
gew. diender	30	43	55	66
ge oef. diender	28	40	51	61
begin. bediende	49	71	92	110

We stellen dus vast dat de verhouding dagloon/kostprijs veel veranderd is in vergelijking met de periode voor de eerste wereldoorlog. Toerisme is gedemocratiseerd ; iedereen kan ervan genieten. De vergelijking gaat natuurlijk niet helemaal op omdat we niet hetzelfde hotel namen. Daarom willen we tot slot een vergelijking maken door de tijd, aan de hand van de informatie over het Hôtel de Londres.

Hotel de Londres 1901-1914

	1901		1905-1906		1914	
	% KO	% HP	KO	HP	KO	HP
textiel Voortman						
spinner	155	241	159	243	226	364
wever	206	321	197	301	211	339
allround werkm an	124	192	127	193	151	243
Textiel S.A. La Lys						
arbeider	-	-	-	-	190	306
bouw Brussel						
metselaarsdiender	-	-	-	-	151	243

Hotel de Londres 1982

	1982			
	KO		HP	
	(a)	(b)	(a)	(b)
gew. diender	33	46	63	76
ge oef. diender	31	42	58	70
begin. bediende	55	76	104	125

De verticale vergelijking laat duidelijk zien dat de verhouding dagloon/kostprijs van een verblijf enorm gewijzigd is. Reizen is goedkoper geworden. Het ware interessant geweest om ook een aantal tussenstadia in deze evolutie te belichten, maar dit zou ons binnen de kontekst van dit artikel te ver leiden.

De lezer dient tevens op te merken dat er naast de kosten voor het overnachten en de maaltijden, nog heel wat andere kosten komen kijken bij een dergelijke trip. We menen echter met deze schets wat meer reliëf gegeven te hebben aan het verschijnsel toerisme, meer in het bijzonder aan de reële inhoud van de prijzen en kosten.

II.D. Besluit

Als besluit kan men stellen dat het logiesaanbod te Brugge zich op een eerder bescheiden niveau bewoog. Het aantal kamers was beperkt en het comfort gemiddeld. De prijzen voor een verblijf waren niet aan de hoge kant en werden grotendeels bepaald door de ligging. Het begrip appartementsverhuring bestond reeds, doch was als toeristische formule zo goed als onbestaande. De keuze van de verblijfsformule werd bepaald door de inhoud die de toerist aan zijn verblijf wilde geven. Tenslotte ontdekten we dat toerisme een peperdure aangelegenheid was, alleen te betalen was door de goegode midden- en hogere klassen van de maatschappij. In de loop der decennia is het reizen steeds goedkoper geworden, wanneer we uitgaan van de vergelijking lonen/prijzen.

Lijst van hotels die in aanmerking genomen werden voor het onderzoek van de prijzen.

ZONE A

Hôtel de l'Univers (Hotel Windsor)

Hôtel de Londres

Comte de Flandre

Le Singe d'Or

Hôtel Monbijou

Hôtel Windsor (Hôtel de l'Univers)

Hôtel Metropole

Modern Hotel (Hôtel Terminus)

Hôtel Gambrinus

ZONE B

Hôtel de Flandre

Hôtel du Sablon

Hôtel Pension Séraphin (Continental)

Hôtel Café Belge

Hôtel Concordia

Hôtel du Cornet d'Or

ZONE C

Grand Hôtel du Commerce

Hôtel St.-Amand

Hôtel de l'Ours d'Or

Le Panier d'Or

Hôtel Victoria

Hôtel Memlinc

Hôtel St.-Antoine

Hôtel du Nord

Hôtel de l'Aigle d'Or

Hôtel du Beffroi

Hôtel Halles de Paris (Charles le Bon)

Hôtel du Roi d'Espagne

Hôtel de la Vâche

Grand Hôtel Central

Hotel de Tassche

Hotel de Witte Saeyhalle

De prijsgegevens werden samengesteld en berekend op basis van de volgende reisgidsen :

- (1) Baedeker K., *Belgium and Holland*. Leipzig, 1891, pp. 10-14.
- (2) Baedeker K., *Belgique et Hollande y compris le Luxembourg*.

- Leipzig, 1901, pp. 170-180.
- (3) Baedeker K., Belgique et Hollande y compris le Luxembourg. Leipzig, 1905, pp. 179-198.
  - (4) Baedeker K., Belgien und Holland nebst Luxemburg. Leipzig, 1914, pp. 179-198.
  - (5) Campbell, La Belgique-le Luxembourg et les bords du Rhin. Paris, 1911, p.6.
  - (6) Conty, Belgique circulaire-guide pratique. Paris, 1891, pp. 16-22.
Agenda du voyageur : Hôtels et Maisons (saison 1891). Paris, 1891, p. 20.
  - (7) Conty, Belgique-guide pratique. Paris, 1907-1908, pp. 169-190.
Agenda du voyageur : exercice 1907-1908. Paris, 1907-1908, pp. 38-39.
  - (8) Ward-Lock and Co. Ltd., Guide to Belgium including the Ardennes and Luxemburg. London, s.d., p.I.
  - (9) Cattier A., Bruges-touriste. Bruges, 1894, pp. 9-10.
  - (10) Die Roya, Indicateur à l'usage du touriste séjournant à Bruges. Bruges, 1912, p. 55.
  - (11) Die Roya, A stroll through Bruges. Bruges, s.d., pp. 13-16.
  - (12) Die Roya, Indicateur à l'usage du touriste séjournant à Bruges. Bruges, 1913, pp. 71.
  - (13) Die Roya, Indicateur Bruges. Bruges, 1914, pp. 80-90.
  - (14) Reed-Lewis W.M., Bruges. An English Guide. Bruges, 1895, pp. 6-7.

III. Identificatie en mentaliteit van de toerist

In dit laatste deel willen we proberen om het vage begrip «toerist» wat meer inhoud te geven. Daarom keren we terug naar ons uitgangspunt, namelijk toerisme als een vorm van vrijetijdsbesteding. Volgens J. Dumazedier wordt dit fenomeen gekenmerkt door vier eigenschappen, die voor een deel verklaren waarom het zo moeilijk is om de toerist zijn juiste inhoud te geven. Ten eerste is de beslissing om een reis te maken, het gevolg van een vrije keuze ; in de tweede plaats is haar doelstelling niet lucratief utilitair of ideologisch ; het is tevens een zoektocht naar persoonlijk voldoening als doel op zich ; tenslotte is de reisgedachte verbonden met de realisatie van de onbaatzuchtige mogelijkheden van de totale mens, al dan

niet in tegenspraak met de noden van de maatschappij⁴⁸. Vanuit deze hoek bekeken kan men de toerist definiëren als iemand die voor zijn persoonlijk genoegen reist.

Dit betekent dat hij de noodzaak niet voelt om zich te profileren in het toenmalige sociaal-culturele leefpatroon. Vandaar de beperkte mogelijkheden van het bronnenmateriaal. Anderzijds werd de toerist door de officiële instanties nog niet belangrijk genoeg geacht om statistieken bij te houden over zijn doen en laten. Welke mogelijkheden zouden hotelfiches niet bieden voor een kwantitatief en/of kwalitatief onderzoek ? Bijgevolg is onze laatste stap het moeilijkst. We willen echter proberen om door het samenvoegen van zoveel mogelijk gegevens, een hypothetisch beeld te geven van de Bruggebezoeker omstreeks de eeuwwisseling.

De aard van het bronnenmateriaal verplichtte ons om het onderzoek te splitsen over twee periodes, namelijk vóór en na 1910. Bij de eerste waren we aangewezen op de portefeuilles «Police renseignements 1895-1914» (SAB) en «Politie : Openbare veiligheid-Vreemdelingen-Paspoorten 1890-1899» (SAB). Voor de tweede deden we beroep op de dossiers over «De praalgebouwen en het kosteloos bezoek 1910-1913 en 1914-1927» (SAB). Daarnaast namen we natuurlijk nog ander bronnenmateriaal in overweging, doch de meeste daarvan boden weinig houvast.

III.A. Identificatie van de toerist te Brugge

III.A.1. Periode vóór 1910

Het ontbreekt ons aan cijfermateriaal omtrent het toeristisch bezoek. Ondanks intensief speurwerk was het niet mogelijk om enige informatie te vinden over het aantal overnachtingen. Aangezien het logiesaanbod eerder beperkt was, vermoeden we echter dat de cijfers vrij laag zullen liggen.

Wel bezitten we bezoekersaantallen voor enkele toeristische manifestaties, die eventueel iets meer kunnen aangeven in welke orde van

48. DUMAZEDIER J., *Vers uns sociologie du loisir*. Paris, 1962.
DUMAZEDIER, J., *Sociologie empirique du loisir*. Paris, 1974.

grootheden we moeten denken. Voor een aantal bijzondere evenementen konden we een benaderende schatting van de bezoekers geven. Om de cijfers enigszins in perspectief te plaatsen, vergeleken we met enkele buitenlandse manifestaties, waarvan de bezoekersaantallen gekend waren.

Heilige Bloedprocessie 1900 : 1e dag	: ± 50.000
	2e dag : ± 50.000 ⁴⁹
1910 :	: 43.736 ^o
1911 :	: 47.890 ⁵⁰
(° enkel bezoekers met trein of tram)	
Passiespelen in Oberammergau (Dtsl.) 1900 :	223.530
	1910 : 173.669 ⁵¹
Tentoonstelling der Vlaamse Primitieven 1902 :	± 35.000 ⁵²
Tentoonstelling van het Gulden Vlies 1907 :	± 100.000 ⁵³
Vazententoonstelling in München 1907 :	± 8.000 ⁵⁴

Erg veel kan men uit deze cijfers niet afleiden omtrent het aantal mensen dat Brugge bezocht ; ze tonen wel aan dat de mensen in die tijd ook op de been gebracht konden worden voor manifestaties, als men maar genoeg propaganda voerde. Voor de Brugse handel- en neringdoenders was de Heilige Bloedprocessie een voorname bron van inkomsten. De cijfers worden op internationaal vlak wel gerelativeerd door bijvoorbeeld de Passiespelen. Kwestie is natuurlijk in hoeverre de vergelijking kan opgaan. Veel mensen die naar dergelijke evenementen gingen, kwamen ook eerder als bedevaarder dan als toerist. Toch menen we te mogen stellen dat het in het geval van de toeristen meestal ging om ééndagstrips. Voor de tentoonstelling-

49. Album Jubelprocessie ter eere van het Heilig Bloed te Brugge 1150-1900. Brugge, 1900, p. 59.

50. PBC, 36AD1 : Heilige Bloedprocessie. Artikeltje in Burgerwelzijn nr. 55 van 1911, over de bezoekers van de processie.

51. WARNECKE H., Der Fremdenverkehr, seine volkswirtschaftliche Bedeutung und seine Regelung. Halle a/S., 1921, p. 46.

52. MICHIELS G., Uit de wereld der Brugse mensen. De fotografie en het leven te Brugge 1839-1918. Brugge, 1978, p. 417.

53. VERKEST M., In en om de tentoonstelling van het Gulden Vlies. Tongeren, 1907-1908, p. 118.

54. WARNECKE H., o.c., p. 46.

bezoekers is dit moeilijker te zeggen. Opvallend is toch wel dat zoveel mensen binnen een beperkte tijdsduur naar deze twee kunst-historische verzamelingen kwamen. Het bewijst meteen hoeveel belang men moet hechten aan een goed georchestreerde promotie-campagne.

Tenslotte kunnen we bij gebrek aan materiaal even aandacht besteden aan de relatie Brugge en de kust. Gezien de akties van de toeristische verenigingen aan de kust en de talrijke reisgidsen die een vakantieverblijf voorstelden met gecombineerde zee- en stadstrips, werd de toeristische drukte in Brugge deels gedetermineerd door de toeristische aanwezigheid aan de Belgische kust. Met betrekking tot Oostende kwam M. Constandt tot de volgende conclusies voor de periode 1890-1905⁵⁵ :

Oostende

jaar	aantal overnachtingen	nationaliteiten	piekmaand
1890	38.029	GB.-Fr.-Dtsl.	augustus
1895	47.004	GB.-Dtsl.-Fr.	augustus
1900	40.269	GB.-Dtsl.-Fr.	augustus
1905	51.168	GB.-Fr.-Dtsl.	augustus

Indirect hebben deze gegevens belang voor de toeristische activiteit in Brugge. Een bepaald percentage van de kusttoeristen zal Brugge bezocht hebben, maar precies kunnen we het niet omschrijven. Hoe groter het aantal overnachtingen is, hoe meer kans er bestaat dat men Brugge gaat bezoeken. Dit zou ook moeten betekenen dat augustus een drukke maand is voor het stadstoerisme en het aantal Engelsen, Duitsers en Fransen zou men ook evenredig moeten kunnen terugvinden. Spijtig genoeg hebben we voor Brugge in die periode niet de minste aanduiding. Ter aanvulling geven we ook het aantal ingeschreven vreemdelingen in Blankenberge⁵⁶.

55. CONSTANDT M., bijlage B8 : XI-XXVI.

56. BILE E., Blankenberge door de eeuwen heen. Brugge, 1967, p. 19.

Blankenberge

jaar	aantal ingeschreven vreemdelingen
1894	24.152
1904	35.250

Dezelfde redenering met betrekking tot Brugge geldt voor de cijfers van Blankenberge. In het werk van N. Vanhove troffen we de herkomst aan van de buitenlandse toeristen in de kuststrook ten oosten van Oostende vóór de eerste wereldoorlog⁵⁷.

Bredene :	Britten
De Haan :	Britten en Fransen
Wenduine :	Duitsers en Fransen
Blankenberge :	Duitsers
Heist :	Britten en Duitsers
Knokke :	Duitsers en Britten

Ondanks deze summie gegevens mogen we toch veronderstellen dat het toeristisch cliënteel van Brugge vóór 1910 overeenkomt met de situatie aan de oostkust. Dit blijkt tevens uit de herkomst van buitenlanders die permanent in Brugge bleven wonen. De stad werd bewoond door een omvangrijke Engelse kolonie, afkomstig uit de middenklasse, die aangetrokken was door de lage kosten van het levensonderhoud. Duitsers trof men vooral aan in de logiessector en over de Fransen konden we weinig zeggen met uitzondering van 1893, toen men 71 Franse burgers telde in Brugge⁵⁸. Het is echter duidelijk dat de groep mensen die hier permanent verbleef geen echte toeristische betekenis hadden.

Het is nu onze bedoeling om het giswerk in de periode vóór 1910 iets meer grond te geven door het betere bronnenmateriaal na 1910 kwantitatief te verwerken.

57. VANHOVE N., Het Belgisch kusttoerisme vandaag en morgen. Westvlaams Economisch Studiebureau, Brugge, 1973, p. 45.

58. SAB, Police Etrangers 1890-1894, VIIb174 : Het Frans consulaat had in opdracht van de regering in Parijs een lijst moeten opstellen van alle Franse burgers in Brugge (en wellicht nog elders).

III.A.2. Periode na 1910

Ondanks het feit dat we hier al evenmin directe gegevens ter beschikking hadden, was het mogelijk om op basis van het fonds «Praaggebouwen en kosteloos bezoek» het één en ander uit te werken voor de periode 1910-1914. Dit fonds bevatte programma's, bedankingen en aanvragen van verenigingen of instanties, gericht aan de stedelijke overheid omtrent het kosteloos bezoeken van de bezienswaardigheden. De aanwezige briefwisseling bestond uit stukken van het provincie- en stadsbestuur, samen met de antwoorden aan de aanvragers. Als algemene regel kon men stellen dat het stadsbestuur de aanvragen om kosteloos bezoek meestal inwilligde en aanvragen voor bezienswaardigheden die niet onder haar bevoegdheid vielen, doorstuurde naar de verantwoordelijke instanties (bisdom of privé-personen). Men rekende 2 fr. aan per groep, per bezoek als vergoeding voor de inspanningen van de conciërge van het betreffende gebouw. Opvallend was ook dat A. Daled in verscheidene gevallen optrad als contactman tussen de verschillende instanties.

We hebben de informatie uit het bronnenmateriaal verwerkt in een aantal tabellen, waarin telkens onderscheid gemaakt werd tussen buiten- en binnenlandse bezoekers⁵⁹. Uitgaande van de resultaten hebben we de aandacht toegespitst op de nationaliteit, tijdstip en type van het bezoek, de omvang en sociale samenstelling van de groep :

Nationaliteit

herkomst	1910	1911	1912	1913	1914	totaal
GB.	2	1	5	5	1	14
F.	4	4	2	2	4	16
D.	-	1	-	2	-	3
NL.	1	-	1	3	1	6
gemengd	3	1	-	1	-	5
totaal	10	7	8	13	6	44

59. SAB, Praalgebouwen-Kosteloos bezoek 1910-1913, XIc72.
Praaggebouwen-Kosteloos bezoek 1914-1927, XIc80 : bundel 1914.

Deze tabel toont aan dat de Fransen en de Britten heel wat belangstelling vertoonden voor Brugge, de Duitsers blijkbaar heel wat minder. De aanwezigheid van de Nederlanders is opmerkelijk, omdat hun aandeel in het kusttoerisme te verwaarlozen was. Zij komen dus duidelijk om alleen Brugge te zien. Daarvoor zijn twee oorzaken aan te wijzen : hun grote interesse voor het Brugge van Guido Gezelle en de invloed van de propagandatochten van A. Daled. Het feit dat Britten en Fransen het toeristisch cliënteel beheersen wijst op bevestiging van de vooroorlogse kusttrend. Het groot aantal aanvragen in 1913 zou mogelijks verklaard kunnen worden door de toevloed van toeristen naar aanleiding van de internationale tentoonstelling in Gent. Op basis van dit bronnenmateriaal kunnen we besluiten dat het toeristisch cliënteel van Brugge in de periode 1910-1914 voor 68 % bestond uit Fransen en Britten en een kleine minderheid uit Duitsers en Nederlanders.

Tijdstip

maand	1910		1911		1912		1913		1914		totaal	
	buit-bin	buit-bin	buit-bin	buit-bin	buit-bin	buit-bin	buit-bin	buit-bin	buit-bin	buit-bin	buit-bin	buit-bin
j-f-m-a	-	2	2	1	-	2	3	1	1	2	6	8
mei	1	2	-	1	1	5	3	3	1	1	6	12
juni	1	8	1	11	1	11	-	5	1	7	4	42
juli	1	3	1	9	4	7	3+1	6	2	9+1	11+1	34+1
aug.	5	3	1	1	2	1	2	1	1	2	11	8
sept.	-	1	-	1	-	1	1	3	-	1	1	7
o-n-d	1	1	1	-	-	-	-	3	-	-	2	4
gn. geg.	1	1	1	2	-	3	-	1	-	-	2	7
totaal	10	21	7	26	8	30	13	23	6	23	44	123

Hier moeten we onderscheid maken tussen de buitenlandse en binnenlandse bezoekers. Wat betreft de eerste groep kan men stellen dat juli en augustus de toeristische piekmaanden vormen. Relatief genomen is ook het voorjaar (mei-juni) vrij belangrijk. Het zou interessant zijn om eens na te gaan aan de hand van een vergelijkende studie, in hoeverre de factor «voorjaarsdruk» typerend is voor het stadstoerisme. De stelling dat Brugge voor haar buitenlands

cliënteel gedeeltelijk afhankelijk is van de seizoendrukte aan de kust, wint hier aan bewijsgrond. Voor de binnenlandse bezoekers zien we een piek in juni, gevolgd door juli. Opvallend is de hoge frequentie van de voorjaarsmaanden mei en juni. Het beeld verschilt dus wezenlijk van het vorige.

Vreemdelingen kwamen dus voornamelijk in juli en augustus ($\pm 52\%$) naar Brugge doch voorjaarstrips scoorden ook relatief hoog ($\pm 23\%$). Voor de binnenlandse bezoekers waren mei en juni de favoriet bezoeken maanden ($\pm 44\%$), terwijl het aandeel van juli en augustus merkbaar lager lag ($\pm 35\%$).

Type van het bezoek

type	1910		1911		1912		1913		1914		totaal	
	buit-bin	bin	buit-bin	bin	buit-bin	bin	buit-bin	bin	buit-bin	bin	buit-bin	bin
1 dag	8	19	6	25	6	25	6	21	4	22	30	112
dagen	1	1	-	-	2	2	7	1	1	1	11	5
gn. geg.	1	1	1	1	-	3	-	1	1	-	3	6
totaal	10	21	7	26	8	30	13	23	6	23	44	123

Uitgaande van de aanvragen stellen we vast dat ééndagstoerisme de kenmerkende vorm was voor Brugge. Dit is voor een groot deel te wijten aan de opstelling van de reisschema's in de internationale reisgidsen, waarin hoogstens een bezoek van 1 of 1 1/2 aan Brugge voorzien was⁶⁰. Op binnenlands vlak is deze identieke situatie gedeeltelijk te verklaren door de spoorwegpolitiek van goedkope dagtrips voor groepen. Wat betreft het type van toerisme werd Brugge dus gekenmerkt door ééndagstoerisme zowel voor de buitenlandse bezoekers ($\pm 68\%$) als de binnenlandse ($\pm 91\%$).

60. BAEDER K., Belgique et Hollande y compris le Luxembourg. Leipzig, 1901, p. 1. Men voorzag 2 dagen om Oostende en Brugge te bezoeken. CONTY, Belgique-guide pratique. Paris, 1907-1908, p. 172. Brugge was te bezoeken in één dag.

Omvang van de groepen

Het is bijna onmogelijk om de omvang van de groepen te verwerken omdat de gegevens te schaars zijn of te ver uitéén liggen. Daarom beperken we ons tot het geven van de kleinste en de grootste groep buitenlandse toeristen.

1910 : 25- 50 (4 geg. op 10)

1911 : 20- 30 (3 geg. op 7)

1912 : 18- 80 (5 geg. op 8)

1913 : 17-125 (5 geg. op 13)

1914 : 19-150 (4 geg. op 6)

Het zou niet opportuun zijn om uit deze cijfers conclusies te halen met betrekking tot de omvang van de groepen. De cijfers zijn wel interessant voor een ander aspekt, namelijk het fenomeen van de georganiseerde groepsreizen. Daarbij denken we aan de reeds eerder vermelde toeristische excursies van de spoorwegen tegen verminderde prijs en al of niet in samenwerking met de reisagent-schappen. Propaganda voor een dergelijke manier van reizen verlaagde de sociale drempel van de toeristische besteding.

Voor de binnenlandse groepen stellen zich dezelfde problemen. De cijfers zijn benaderend en zo komen we tot de volgende schalen :

1910 : 7-200 (12 geg. op 21)

1911 : 11-100 (20 geg. op 26)

1912 : 12- 80 (13 geg. op 30)

1913 : 12- 50 (12 geg. op 23)

1914 : 22-300 (15 geg. op 23)

Sociale samenstelling van de groepen

Onze aandacht gaat eerst naar de buitenlandse groepen. Omdat het moeilijk was om al de aanvragers onder één noemer thuis te brengen, vermelden we een aantal types met voorbeelden.

Toeristische verenigingen/reisclubs :

— Club Alpin français, F., 1910.

— Browning Settlement Travel Club, GB., 1910-1911.

Onderwijsorganisaties :

— Instituteurs et institutrices de France, F., 1910.

— Walthamstow Class Teachers Association, GB., 1912.

— The Woman's Teachers World London, G.B., 1913.

Congresgroepen :

— Congrès international : Art et Archéologie, 1910.

— Esperantocongres, 1911.

— Congrès Artistique International, 1913.

Wetenschappelijke verenigingen :

— Art et Science, F., 1911.

— Kölner Vereinigung für rechts- und staatswissenschaftliche Fortbildung, D., 1911.

— Sociétés Dendrologiques de Berlin, D., 1913.

Onderwijsinstellingen :

— Literature Classes Sheffield, G.B., 1910.

— Ecole Normale d'Institutrices d'Arras, F., 1912.

— H.B.S. Utrecht, Nl., 1912-1914.

— Königlichen Baugewerkschule Essen, D., 1913.

Oud-leerlingenverenigingen :

— Association des anciennes élèves du Lycée Fénélon de Lille, F., 1911.

— Anciens élèves de l'Ecole Polytechnique de Paris, F., 1914.

We stellen vast dat de verscheidenheid zeer groot is. Kwantitatief gezien kwamen heel wat mensen uit onderwijskringen (scholen of onderwijzersverenigingen). Men zou kunnen veronderstellen dat bij deze groepen een grote vraag naar stadstoerisme (vorm van cultuurtoerisme) aanwezig was. Het waren voornamelijk kringen met wortels in het onderwijs ($\pm 61\%$), die belangstelling hadden voor Brugge.

Wat betreft de binnenlandse groepen maakten we onderscheid tussen schoolgroepen en niet-onderwijsgroepen.

samenstelling	1910	1911	1912	1913	1914	totaal
scholen	17	23	20	14	18	92
andere	4	3	10	9	5	32
gn. geg.	-	-	-	-	-	-
totaal	21	26	30	23	23	123

Het overweldigend aantal schoolbezoeken verklaart hier voor een groot deel waarom mei en juni de piekmaanden waren voor het binnenlands toeristisch bezoek. Schoolbezoek overheerste in de voorjaarsperiode ($\pm 75\%$). Onder de andere groepen troffen we

congresgangers (Laryngologencongres te Gent in 1911) aan en beroepsgroeperingen zoals de «Association belge des Dessinateurs en dentelles et broderies» (1911) of de «Société d'Horticulture de Gand» (1913).

Na analyse van de aanvragen voor kosteloos bezoek van de bezienswaardigheden in de periode 1910-1914, kan men besluiten dat ééndagstoerisme kenmerkend was voor Brugge. De bijzondere relatie tussen de stad en de kust op het vlak van het toeristisch cliënteel werd bevestigd door de herkomst van de vreemde toeristen. Opmerkelijk is tevens de relatief hoge frequentie van de bezoeken in het voorjaar, hetgeen wel eens typerend zou kunnen zijn voor het stadstoerisme. Tenslotte stelden we vast dat vooral mensen uit de pedagogische sfeer zich aangetrokken voelden tot Brugge. Zou dit dan het cliënteel zijn van het cultuurtoerisme? We willen echter nogmaals beklemtonen dat deze conclusies opgaan voor de kosteloze bezoeken, doch we vermoeden dat ze wel de richting aangeven van eventuele besluiten voor de totale toeristische vraag in Brugge.

Naar aanleiding van deze resultaten willen we bij wijze van overgang naar het volgende punt, even het belang aanstippen van de groepsreizen. Toen de rondreizende godsdienstonderwijzer Thomas Cook (1803-1892) in 1832 interesse betoonde voor het organiseren van vervoer en lunch voor de Bond van Geheelonthouders, wist hij niet waartoe dit zou leiden⁶¹. Hij zette in Groot-Brittannië een hele organisatie op — contracten met spoorweg- en scheepvaartmaatschappijen en overeenkomsten met hotels — die de kern zou worden van zijn latere doorbraak in de toeristische sector⁶². Het voorbeeld van Cook werkte aanstekelijk en overal in Europa ontstonden reisagentschappen. Zo vonden we enkele agentschappen in Groot-Brittannië die contacten legden met Brugse instanties voor georganiseerde trips, de zogenaamde «package holidays». Hun recruteringsgebied was zeer verscheiden, hetgeen blijkt uit enkele voorbeelden⁶³.

61. PUDNEY J., *The Thomas Cook Story*. London, 1953.

62. SAB, Praalgebouwen-Kosteloos bezoek 1910-1913, XIc72 : bundel 1913. Zo werd de trip naar Brugge, van de «Officiers des Torpilleurs Hollandais» op 4 mei 1913, geheel verzorgd door het agentschap van Cook.

63. SAB, Exposition 1895-1901, IXb275 : Vlaamse Primitieven 1902.

- Londen : — dr. Henry S. Lunn Ltd⁶⁴.
- Dallers Tours
- Midlands : — Dean and Dawson Agency
- F.O. Hayware Agency
- N.-Ierland : — Mc Crea and Mc Farland Agency
- Z.-Engeland : — Curtiss ans Sons
- English and Continental Agency

De meeste van deze agentschappen werkten samen met de «Belgian State Railway and Mail Package Service» en hadden bureaus in de grote steden in Groot-Brittannië. Dergelijke organisaties droegen in grote mate bij tot de popularisering van het reizen. Door hun akties verlaagden zij de sociale drempel van het reizen. Zij gaven de toerist een nieuwe vorm van zelfbewustzijn, waardoor hij duidelijk te onderscheiden viel van de plaatselijke bevolking. Het gedrag van de reiziger werd grotendeels bepaald door wat men hem voorhield in tal van hulpmiddelen zoals reisgidsen.

III.B. Mentaliteit van de toerist

Vooreerst willen we stellen dat het moeilijk is om een precies beeld te geven van de toeristische mentaliteit in een bepaalde periode⁶⁵. Aangezien het gedrag van de toerist grotendeels bepaald werd door de normen in de internationale reisgidsen en aanverwante toeristische literatuur, gingen we uit van deze bronnen. Het is onze bedoeling om de typerende trekjes van de bezoeker weer te geven en vervolgens de relatie tussen de toerist en de lokale bevolking te bekijken.

64 SAB, Praalgebouwen-Kosteloos bezoek 1910-1913, XIc72 : bundel 1913. Dit agentschap meldde aan het stadsbestuur dat zo'n 1.500 à 2.000 Engelse toeristen in juli en augustus via hun bemiddeling de stad zouden bezoeken.

65. cfr. PIMLOTT J.A.R., *The Englishman's Holiday : a social History*. London, 1947 (herdruk in 1976). Dit is nog steeds het beste werk op het vlak van toeristisch gedrag rond de eeuwwisseling, maar het behandelt slechts Groot-Brittannië.

III.B.1. Het toeristisch gedrag tussen 1890-1914

Waarom publiceerde men reisgidsen en wat hadden ze te melden aan de toerist? Welke bijzondere tips kregen bezoekers van Brugge?

Om de betekenis van de reisgidsen voor het toeristisch verkeer te schetsen vertrekken we van de vaststelling van J. Coucke. Hij zag Engelse toeristen die zich naarstig oriënteerden aan het station met hun Baedeker⁶⁶. Daarmee is reeds het één en ander duidelijk gemaakt over de positie van de toerist. Het uitgeven van reisgidsen had namelijk de bedoeling om de reiziger een meer onafhankelijke positie te geven ten opzichte van de mensen die rondleidden en de toeristische verenigingen. Men wilde de toerist raad geven over de beste manier om geld, tijd en energie te besteden om aldus het maximum uit de trip te halen. De uitgever probeerde om elk type reiziger te bereiken door een gevarieerd aanbod te bieden. De reisgidsen waren vrijwel altijd voorzien van stadsplattegronden, zodat men de kaart kon raadplegen vooraleer de stad in te trekken, teneinde zo weinig mogelijk tijd te verliezen.

Sommige uitgevers beweerden dat het vermelden van de naam van de reisgids bijdroeg tot een betere service vanwege de hoteldiensten⁶⁷. De «Cycliste Belge Illustré», verantwoordelijke uitgever van een gids, vond zichzelf een «serieus» toeristisch orgaan en een vertegenwoordiger van «goed volk»⁶⁸. Er verschenen ook gidsen die wilden tegemoet komen aan de verlangens van bedevaarders. De auteur van het boekje gaf de reizigers nog de raad om alvast bij hun aankomst in Brugge enkele aalmoezen te geven voor het goei doel⁶⁹.

Lokale gidsjes gaven veel praktische informatie in verband met diensten in de stad of over het munt- en metriekstelsel, dit laatste vooral voor de talrijke Engelsen. Afgaand op hetgeen men allemaal vertelde in de reisgidsen zou men haast besluiten dat een toerist

66. COUCKE J., o.c., p. 4.

67. CONTY, Belgique circulaire — guide pratique. Paris, 1891, p. 18.

68. Guide du Vélocipédiste et du Voyageur Touriste en général. Bruxelles, 1892, p. VI.

69. MATHEW HARRIS A., An illustrated guide for visitors to Bruges. Bruges-London, 1904.

zonder handleiding een «gewillig slachtoffer» zou worden van de plaatselijke bevolking. Het valt echter niet te ontkennen dat een toerist moeilijk een zelfstandige beslissing kon nemen, indien hij niets afwist van de lokale toestanden. Het toeristisch gedrag was dan ook het in praktijk brengen van een normenstelsel, zoals gepropageerd in de toeristische literatuur.

De praktische wenken hadden vooral betrekking op de gebruiken in de hotelsektor. Zo werd van een galante man, die vergezeld was van een dame, verwacht dat hij altijd zou opteren voor een 1e klassehotel⁷⁰. Vrouwelijke toeristen die alleen reisden verbleven het best in een pension. Alleenreizende mannen konden goedkoop verblijven in een taverne, als ze het tenminste niet te nauw namen.⁷¹ De reiziger deed er goed aan om vooraf de kamerprijs vast te leggen met de uitbater. Gasten die enkel bleven slapen in een hotel, mochten zich aan hogere prijzen verwachten dan zij die ook het avondmaal gebruikten⁷². Toeristen mochten protesteren wanneer de rekening niet juist was en werden aangeraden om precies na te gaan waarvoor ze betaalden.

Met betrekking tot Brugge troffen we in sommige gidsen speciale tips aan voor buitenlanders die er permanent wilden wonen, hetgeen voornamelijk het geval was bij Engelse katholieke families. Daarbij wees men op de mogelijkheden van het Engels onderwijs te Brugge (o.a. English College, St.-Georges School, St.-Mary's College en St.-Peter's College) en over de wijze waarop men in Brugge boodschappen deed⁷³.

De beperktheid van het bronnenmateriaal liet niet toe om diepgaande vaststellingen te doen. Daarvoor zou men in een aantal landen de toeristische literatuur moeten doornemen en analyseren vanuit het standpunt van de toerist. Mentaliteit is moeilijk te meten en te

70. BAEDEKER K., *Belgique et Hollande y compris le Luxembourg*. Leipzig, 1901, inleiding.

71. BAEDEKER K., *Belgique et Hollande y compris le Luxembourg*. Leipzig, 1901, pp. 1-13.

72. WARD-LOCK and Co., *Guide to Belgium including the Ardennes and Luxemburg*. London, s.d., p. 5.

73. REED-LEWIS W.M., *Bruges. An English Guide*. Bruges, 1895, p. 5.

vatten. Toch menen we te mogen besluiten dat de bezoeker van Brugge eerder gedistingeerd was. Reizen was immers geen goedkope aangelegenheid en dit leidde ertoe dat het in eerste instantie een voorrecht was voor de gegoede klasse. Men moet dan nog een wezenlijk onderscheid maken tussen het toerisme bijvoorbeeld te Oostende dat op een hoog niveau stond en het stadstoerisme dat minder exclusief was. Brugge was dan ook in trek bij de middenklas-setoerist. Groepsreizen tegen een verminderde prijs en het boeken van kant en klare reizen hadden wel degelijk een democratiserend effect, doch van echt sociaal toerisme kan men nog niet spreken⁷⁴. Dit laatste type was echter wel aan het doordringen in Engeland gedurende het laatste kwart van de 19e eeuw. Geschoolde textielarbeiders uit de Midlands werden gestimuleerd om weekendtrips te maken naar de zee of de bossen⁷⁵. Vooraleer men echter deze stap kon zetten, moesten de arbeiders ruimschoots kunnen voldoen aan de primaire en secundaire behoeften. Het zou interessant zijn om deze evolutie eens na te gaan in de Belgische industriële centra. Het bezoek van de «Société Ouvrière Excursionniste de Grivegnée» in 1913 aan Brugge, zou kunnen een aanwijzing zijn voor de trage receptie van het Engelse idee⁷⁶.

III.B.2. Relatie lokale bevolking-toerist

In eerste instantie zou men kunnen opperen dat het toerisme een zegen was voor de Brugse bevolking, zeker als we rekening houden met de slechte economische toestand van Brugge na het faillissement

74. Reeds in 1887 kon men in de «Halletoren» op geregelde tijdstippen advertenties lezen van de reisorganisatie l'Excursion (o.l.v. Ch. Parmentier, Boulevard Anspach te Brussel). Dit bureau bood kant en klare reizen aan naar de uithoeken van Europa. Men kon zelfs cruises doen in de Middellandse en Zwarte Zee, gekoppeld met vooraf geregelde uitstapjes vanuit de aanleghavens (cfr. Deutsche Levante Linie, Voyages pour le Levant. Manuel de 1909.)

75. WALTON J.K., The demand for working-class seaside holidays in Victorian England, in : The Economic History Review, sec. series, vol. XXXIV, nr. 2, may '81, pp. 249-265.

76. SAB, Praalgebouwen-Kosteloos bezoek 1910-1913, XIc72 : bundel 1913.

van de Bank Dujardin in 1874⁷⁷. Toch moeten we een aantal bemerkingen maken omtrent deze situatie.

Ook nu zien we dat rustige dorpjes in de bergen of aan zee, gedurende de zomermaanden als het ware onder de voet gelopen worden door niets ontziende opdringerige toeristen. Kunnen we voor de periode 1890-1914 te Brugge, problemen aanwijzen, die het gevolg waren van de toeristische ontwikkeling? Dat er vroeger reeds moeilijkheden waren op dit vlak wordt bewezen door een kritische opmerking van Trimbach over de evolutie in Frankrijk: «Cette invasion pacifique lui donnait quelques fois l'impression de n'être plus chez elle et elle l'accusait souvent d'être une des causes principales de l'augmentation des prix et de la cherté de la vie»⁷⁸.

Doorbraak van het toeristisch vrijetijdspatroon kan inderdaad een bedreiging vormen voor de eigenheid van een stad, streek of land. Het feit dat de levensduurte stijgt met de toevloed van toeristen is één van die onaangename gevolgen voor de lokale bevolking. De vraag is nu in hoeverre deze bedenkingen opgingen in het Brugge rond de eeuwwisseling?

We zijn niet ingegaan op de problematiek van de stijgende levensduurte, maar menen toch te mogen vooropstellen dat Brugge niet onderhevig was aan stijgingen ten gevolge van de toeristische ontwikkeling. Sociale problemen lijken ons eerder voor de hand te liggen in een stad die zich moeizaam probeerde op de richten uit een periode van crisis.

Commercialisering van het toeristisch produkt (uitbreiding van het aantal winkels, opschriften, reclames, elektrische trams) zou men in zekere zin als verstoring van het oorspronkelijk karakter kunnen omschrijven. In 1899 werd een verzoek geweigerd van Boussy om affiches en reclames uit te hangen op monumenten en poorten⁷⁹. Twaalf jaar later protesteerde de Commissie ter bescherming van de kunstzichten tegen de elektrische trams en vroeg om een ander

77. MAERTENS A., *Leven en dood van een bank in de 19e eeuw*. Brugge, 1949, p. 112.

78. TRIMBACH A., *Le tourisme international*. Paris, 1938, p. 10.

79. SAB, *Verslagen der zittingen van het college van burgemeester en schepenen* SC. 66 : zitting 2 januari 1899, blad 36.

traject en een trolleystelsel te gebruiken⁸⁰. Kannunik Duclos verzette zich zelfs tegen het onesthetisch karakter van de steunen voor de telefoonraden⁸¹. Deze bedenkingen en akties waren echter te begrijpen, gezien de bekommernis van enkele verenigingen om het behoud van het stadszicht.

Echte contacten tussen de toerist en de lokale bevolking bleken in die tijd eerder gering te zijn. Stratton vond Brugge een aangename stad voor de toerist omdat de bedelaars schaars waren. Ze stelde geen echte armoede vast en de kinderen hadden een opmerkelijk braaf karakter⁸². Deze aanduidingen wijzen enigszins op het feit dat men het Brugse volk als een onderdeel van het toeristisch aanbod zag. Duclos bedoelde hetzelfde, wanneer hij in zijn gids aanraade om eens door de stad te wandelen om de sfeer te proeven, om te zien hoe een Bruggeling leefde en zijn vrijetijd doorbracht⁸³. Sommige toeristen kwamen trouwens af op de reputatie van de Brugse vrouwen, waarvan Coucke wist te vertellen dat het passionante te wijten was aan een rasvermenging met de Spanjaarden in de XVIe eeuw⁸⁴. Victor Hugo besloot in één van zijn brieven over Brugge ietwat ontgoocheld : «A propos, je n'ai pas vu une seule circassienne à Bruges», allusie makend op hetgeen zijn reisgids gemeld had over de schoonheid van de Brugse vrouwen⁸⁵. Voor twee Hollandse bezoekers was het treffen van een mooi meisje in het St.-Janshospitaal bij hun bezoek het mooiste feit van hun ganse trip naar Brugge⁸⁶. De Brugse bevolking was precies een onderdeel van de bezienswaardigheden, een soort levend curiosum.

Alhoewel het doornemen van de gemeentebladen erg weinig opleverde omtrent de verhoudingen tussen de toeristen en de lokale

80. Gemeenteblad van Brugge, 4 februari 1911, p. 58.

81. DUCLOS A., *Bruges. Histoire et souvenirs*. Bruges, 1910, p. 256.

82. STRATTON M., *Bruges. A record and an impression*. London, 1914, pp. 55-86.

83. DUCLOS A., *Bruges en un jour*. Bruges, 1900, pp. 5-10.

84. COUCKE J., o.c., p. 4.

85. HOSTEN E.-STRUBBE E., *l'Opinion de Victor Hugo sur Bruges en 1837*. Bruges, 1930, p. 16.

86. PBC, 106AD2 (1) : Brugge gezien door vreemdelingen. Artikel in een (onbekende) Nederlandse krant van 23 augustus 1879.

bevolking, bleek er toch wel iets mis te lopen. In 1905 kwam Minnebo immers met een bijzonder voorstel op de proppen. Volgens sommigen werden de vreemdelingen onheus behandeld door straatjongens, die hen pestten, achtervolgden en probeerden geld af te troggelen. Minnebo wilde nu een speciale vergoeding geven aan agenten in burger om dit te verhinderen. De Wulf pleitte om op school eerbied aan te leren voor de vreemdelingen. Uiteindelijk kwam er niets van dit alles terecht omdat vele jongens niet eens naar school gingen en men ook reacties vreesde van het milieu van deze kinderen wanneer men actie zou nemen. Dit leidde ertoe dat toeristen die op de reitjes voeren een goed mikpunt waren voor straatbenden⁸⁷. In 1911 kwamen dezelfde problemen voor met dezelfde remedies. Verhoef stelde dat het volk zich tegen het gezag zou keren indien men die jongens straffe⁸⁸. Deze toestanden wijzen er min of meer op dat de lagere bevolgingsklasse zich niets aantrok van de mooie toeristische schijn. Zij was niet bereid om te plooiën voor het voorgestelde normensysteem van stadswege.

Een minder «sociaal» gevolg van de toeristische drukte was het feit dat de plezierbootjes en de vele vreemdelingen storend werkten op de nesten van de zwanen, die bijgevolg naar een andere plaats overgebracht werden tijdens de broedperiode.⁸⁹.

Als besluit kunnen we stellen dat de lokale bevolking bij veel vreemdelingen aanzien werd als een deel van het toeristisch aanbod. In de gidsenliteratuur werd nooit melding gemaakt van eventuele problemen, hetgeen trouwens schadelijk zou geweest zijn voor de stad. Binnenskamers bleek echter dat niet iedereen zijn spreekwoordelijke pet afnam voor de toerist. Net zoals nu kwam het erop aan om een evenwicht te vinden tussen het eigene van de stad en de veranderingen door het toerisme, dat door dat eigene werd opgeroepen.

87. Gemeentebld van Brugge, 2 september 1905 , pp. 529-531.

88. Gemeentebld van Brugge, 1 juli 1911, p. 279.

89. Gemeentebld van Brugge, 24 februari 1913, p. 211.

Algemeen besluit

De toeristische propaganda, essentieel voor de ontwikkeling van de toeristische industrie, werd voornamelijk verspreid door de nationale spoorweginstanties en de pers. Ze bereikten een breed internationaal publiek, werkten stimulerend in op de massa en schiepen aldus een aantrekkelijk beeld van Brugge. Het toenemend gebruik van reisgidsen, het groeiend aantal toeristische uitgaven in het algemeen, was kenschetsend voor het toenemend individueel bewustzijn van de toerist.

Om echter te kunnen uitgroeien tot een volwaardig attractief toeristisch centrum was het noodzakelijk om te beschikken over een degelijke infrastructuur. Het logiesaanbod vormde daarin een belangrijk aandeel en werd gekenmerkt door kleine hotels met geringe receptiecapaciteit. Het comfort was bescheiden, doch de lage prijzen compenseerden dit in voldoende mate. De keuze van de verblijfsformule werd bepaald door de inhoud die de toerist aan zijn verblijf wenste te geven.

Over de omvang van het toerisme valt bijzonder weinig te zeggen. Rekening houdend met het beperkte bronnenmateriaal, konden we een beperkt beeld schetsen van het cliënteel na 1910. Brugge was het voorwerp van ééndagstoerisme in de zomermaanden. Het voorjaar behoorde ook tot de drukkere periodes. Engelsen en Fransen konden er het talrijkst aantreffen, een trend die ook aan de kust bestond. De sociale achtergrond van veel bezoekende groepen was terug te brengen tot de pedagogische sfeer in al haar uitingen. De groei van de toeristische sektor te Brugge bracht echter op sommige ogenblikken spanningen mee binnen de sociale geledingen van de stad.

Uit de vele genoemde feiten moge duidelijk worden dat in de vorige eeuw het reizen voor allerlei doeleinden een belangrijke plaats gaan innemen is in het leven van de mens. Weliswaar was het nog een zaak van de «happy few», maar in de loop der jaren werd die «happy few» steeds talrijker. Dit alles heeft geleid tot een spektakulaire ontwikkeling van de toeristische industrie.

DOCUMENTEN BETREFFENDE BRUGSE DRUKKERS

WILLEM DE NEVE 1610 - 1663

A. SCHOUTEET

In een rekwes^t d.d. 17 juni 1652 aan de stadsregering van Brugge gericht, beweerde Willem de Neve dat hij toen reeds zesenvertig jaar als drukker te Brugge werkzaam was. Wanneer wij aan deze bewering geloof hechten — en niets laat toe ze in twijfel te trekken — dan is de Neve van omtrent 1606 af reeds te Brugge als drukker bedrijvig. Men vindt hem nochtans in de documenten pas tussen september 1610 en september 1611 voor het eerst in deze hoedanigheid vermeld : hij ontving toen vanwege de Brugse stadsregering een vergoeding van 10 schelling groot voor het drukken van een honderdtal exemplaren van een verordening of ambtelijke mededeling betreffende de vrije jaarmarkt van Brugge.

In de loop van hetzelfde dienstjaar was de Brugse drukker Pieter Zoetaert gestorven¹. Vanwege het stadsbestuur had deze een jaarlijkse toelage voor de pacht van een huis alsmede vrijstelling van burgerwacht genoten. Dezelfde voordelen werden nu aan Willem de Neve «hier commende drucken» toegekend. Op 12 april 1612 besliste de stadsregering inderdaad hem gedurende drie jaar een toelage van twee pond groot voor het pachten van een huis en vrijstelling van burgerwacht toe te staan.

1. Zie onze bijdrage : *Documenten betreffende Brugse drukkers. Pieter Zoetaert (15...-1610)*, in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, CXIV (1977), blz. 155-161.

Na verloop van deze drie jaar, eindigend met april 1614, hernieuwde de stadsregering nog tweemaal, telkens voor drie jaar, de toekenning van deze voordelen. Voor de daaropvolgende jaren worden in de stadsrekeningen geen uitkeringen van toelagen aan Willem de Neve meer aangetroffen. Nochtans had de stadsregering op 27 mei 1622 andermaal beslist de vergoeding van twee pond groot als tussenkomst in de huispacht aan de Neve voor een nieuwe termijn van drie jaar toe te staan, doch de vrijstelling van burgerwacht in te trekken.

Het ligt voor de hand dat Willem de Neve de schorsing van de toelage en van de vrijstelling van burgerwacht, waarvan hij zovele jaren had genoten, met lede ogen zal aanvaard hebben en dat hij zich zal hebben ingespannen om deze beduidende voordelen opnieuw te bemachtigen. Met dit doel richtte hij een rekest tot de stadsregering, waarin er werd op gewezen dat hij had «willen continueren in de voornoemde const van drucken ende bouckprenten», waarmede hij zowel het stadsbestuur als de bevolking naar best vermogen en tot algemene voldoening had gediend, en niets beters wenste dan in het vervolg dezelfde weg te mogen bewandelen. Daarenboven bracht hij onder de aandacht van de stadsregering dat hij bezig was met het drukken van een boek zoals er tot dan toe nooit een dergelijk werk te Brugge van de pers gekomen was. Het betrof een in-folio in vijf delen, getiteld : «De moribus reipublicae christianae commentarie» door kannunnik Weston van de Onze-Lieve-Vrouwewerk te Brugge². Aan de realisatie van dit boek werd door hem, de Neve, samen met vier drukkersgasten, toen reeds veertien maanden gewerkt.

Deze overwegingen heben de stadsregering weinig bewogen, want op 29 juli 1625 werd door haar beslist dat er voortaan noch van enige toelage noch van enige vrijstelling kon sprake zijn, gelet op de zware financiële lasten van de stad. Maar niet alleen de weinig schitterende toestand van de stadskas zal de beslissing van de stadsregering beïnvloed hebben, vermits de toestanden te Brugge bepaald gunstiger waren dan in 1612, toen aan de Neve voor het eerst een toelage werd verleend. Andere oorzaken speelden hierbij een rol, onder

2. Omtrent kanunnik Eduardus Westonius worden enkele bijzonderheden vermeld in J. Gailliard, *Inscriptions funéraires et monumentales de la Flandre Occidentale*, tom. I, 2e partie : *Bruges, Eglise de Notre Dame*, Brugge, 1866, blz. XV, XXXIII, XXXIV.

meer dat in 1612 de Neve zogoed als de enige boekdrukker te Brugge was, terwijl in 1625 enkele bekwame boekdrukkers in de stad bijgekomen waren. Dat betekende meer concurrentie en wellicht ook minder bedrijvigheid voor Willem de Neve.

De vestiging van nieuwe drukkers te Brugge had voor de Neve inderdaad zware consequenties. Van bij het begin van zijn carrière als meester-drukker had de Neve het feitelijke monopolie van het drukwerk voor de stadsregering en voor de regering van het Brugse Vrije. Jaar op jaar leverde hij aan deze besturen verordeningen, reglementen en plakbrieven, die hem regelmatig werk en niet te misprijzen inkomsten verzekerden. Vooral belangrijk was de opdracht, die hem te beurt viel, tot het drukken van de *Constumen der stede van Brugghe*, van de *Kueren ende costumen ... van den Lande van den Vryen*, en van de *Ordonnantiën Politique*, zowel van de stad als van het Vrije, die een grote afzet kenden en overigens meer dan eens werden herdrukt. Met de komst van nieuwe drukkers te Brugge kwam aan dit alles een einde. Van 1633 af kreeg de Neve geen bestellingen meer van het stadsbestuur en twee jaar later was het ook met de opdrachten van het Brugse Vrije gedaan. Van dan af treedt vooral Nikolaas Breyghel als drukker voor beide genoemde besturen op.

Dat er tussen Willem de Neve en Nikolaas Breyghel geschillen ontstonden, is dan ook niet verwonderlijk. Ongetwijfeld kwamen deze geschillen meer dan eens in de bestuursvergaderingen van het librariërgilde ter sprake, zonder dat ze konden bijgelegd worden. Om hieraan een einde te stellen werden al de leden van het gilde op 16 maart 1634 ten huize van de toenmalige gildedeken samen geroepen : men zou er trachten beide partijen te verzoenen of door een uitspraak de geschillen te regelen. Het gelukte de vergadering een overeenkomst tot stand te brengen, die door beide partijen kon aanvaard worden. En om aan de overeenkomst een nog sterker wettelijk en blijvend karakter te verzekeren, werd de overeenkomst op 23 maart daaraanvolgende in een notariële akte vastgelegd.

Bepaald gunstig kon deze overeenkomst voor Willem de Neve niet genoemd worden. Moest Breyghel «alle de figuren ende vaentkens» alsmede ander materiaal in verband met het gilde aan de Neve overlaten, de tegenprestaties van de Neve waren heel wat zwaarder. Vooreerst moest hij een bedrag van tien pond groot aan Breyghel uitkeren, daarbij moest hij aan hem afstand doen van het privilege

en van het drukken van de *Costumen* en van de *Ordonnantiën Politique*, zowel van de stad als van het Vrije. Bovendien was het aan de Neve niet meer toegelaten de wetsvernieuwingen te drukken evenmin als het «Leven van graaf Caerle», dat tot een van de meest populaire volksboeken mocht gerekend worden.

Van omtrent 1635 worden de drukken van Willem de Neve dan ook zeldzamer en daarenboven minder verzorgd.

Willem de Neve was, zoals reeds is gebleken, lid van het librariësgilde te Brugge waaronder de drukkers en de boekverkopers resorteerden. Ongetwijfeld dateert zijn lidmaatschap van het tijdstip waarop hij zich als zelfstandig meester-drukker te Brugge vestigde. Wanneer dit precies gebeurde staat niet vast. De rekeningen van het librariërgilde, waarin jaar na jaar de ledenlijst voorkomt, beginnen voor de ons aanbelangende periode pas met het dienstjaar 1618 december 27 — 1619 december 27. Van dan af betaalde de Neve verder regelmatig zijn gildegeld tot zijn overlijden in 1663³. Als mede-ondertekenaar bij de afhoringen van de gilderekeningen wordt de handtekening van de Neve niet minder dan vijftientig maal aangetroffen.

Waar de Neve vandaan kwam en waar hij zijn vakkennis opdeed, zijn vragen waarop tot nog toe geen antwoord kan gegeven worden. Een lichte aanwijzing, dat hij van buiten Brugge herkomstig zou kunnen zijn, mag wellicht gezien worden in de woorden «hier commende drucken», die in de tekst betreffende de eerste toekenning van toelage en vrijstelling van burgerwacht door het stadsbestuur worden aangetroffen, alsook in de eerder vreemd klinkende familienaam van zijn echtgenote, nl. van Elderson. Anderzijds mag aangenomen worden, dat Willem de Neve van omstreeks 1606 in het drukkersbedrijf te Brugge werkzaam was. Hijzelf verklaarde in 1652 dat hij toen reeds zesenvertig jaar drukker was. Het ligt echter voor de hand dat zijn drukkersactiviteit niet van meet af aan in de hoedanigheid van meester werd uitgeoefend. Ongetwijfeld zal hij eerst enkele jaren, hetzij als leerknapp, hetzij als gezelschap, bij het drukkersbedrijf betrokken geweest zijn. Meester-drukker is de Neve

3. Deze rekeningen worden bewaard op het Rijksarchief te Brugge, fonds van de Brugse ambachten, nrs. 208 en 209. Zie ook : A. Schouteet, *Inventaris van het archief van het voormalige gilde van de librariërs ... te Brugge*, in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, C (1963), blz. 228-269.

pas omstreeks 1610 geworden. Blijkbaar heeft hij toen de drukkerszaak van Pieter Zoetaert overgenomen, die in het begin van dit jaar overleed en bij wie de Neve blijkbaar voordien werkzaam was. Overigens werden niet alleen de voordelen, die Zoetaert vanwege het stadsbestuur had gekregen, na diens dood aan Willem de Neve toegekend, maar wordt in de betrokken teksten ook gezegd dat Pieter Zoetaert de «voorzate» van Willem de Neve was.

Omtrent de woonplaatsen van Willem de Neve te Brugge zijn we betrekkelijk goed ingelicht, dank zij de vermeldingen in zijn drukkersadres. Als eerste adres wordt de Burg genoemd. Dat was ongetwijfeld een van de kleine winkelhuisjes, die tegenaan de Sint-Donaaskerk waren aangebouwd en die hoofdzakelijk door drukkers en boekhandelaars werden betrokken⁴. Maar daar zal hij niet gewoond hebben, daarvoor waren deze winkeltjes te klein en allerminst als woonhuis geschikt. Niettemin heeft de Neve het winkelhuisje op de Burg zijn leven lang in gebruik had, want in de akte van zijn overlijden wordt van hem nog gezegd «bibliopola in Burgo» en tot zijn dood betaalde hij nog grondlasten voor «suo officine super Burgo Brugensi»⁵. Van omstreeks 1619 is de Neve gaan wonen in de Jacopynestrate, dit is de huidige Predikherenstraat, in het huis genaamd De Zwaan, waar ook de drukker Antoon Janssuene heeft gewoond⁶. Van de Predikherenstraat is de Neve vervolgens zijn intrek gaan nemen in het huis genaamd De Zon of De Gulden Zonne, aan de noordzijde van de Hoogstraat⁷, waar hij reeds in 1623 wordt aangetroffen. Tenslotte zien we hem van 1627 af metterwoon gevestigd in het huis genaamd Montpellier aan de noordzijde van de Filipstokstraat⁸, waar hij blijkbaar tot zijn afsterven is gebleven.

4. Zie : A. Duclos, *Bruges, histoire et souvenirs*, Brugge, 1910, blz. 445.

5. Zie : Brugge, Stadsarchief, Kerkelijk fonds, Sint-Donaaskerk, register getiteld : *Notitia bonorum cathedralis Sancti Dontiani Brugensis 1669-1672*, fol. 2 v., nr. 2.

6. Eigenlijk stond het huis De Zwaan even buiten de Predikherenstraat aan de zuidzijde van de Braambergstraat. Zie : L. Gilliodts-van Severen, *Les registres des «Zestendeelen» ou le cadastre de la ville de Bruges de l'année 1580*, in *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, XLIII (1893), blz. 107.

7. Omtrent de ligging van het huis De Zon, zie : L. Gilliodts-van Severen, *a.w.*, blz. 55.

8. Omtrent de ligging van het huis Montpellier, zie : L. Gilliodts-van Severen, *a.w.*, blz. 45.

Willem de Neve is op 1 februari 1663 overleden en in de op de Burg staande parochiekerk van Sint-Donaas begraven. Ook zijn echtgenote, Emerentiana van Elderson, die hem drie jaar tevoren was ontvallen, werd in deze parochiekerk ter aarde besteld. Willem de Neve moet een hoge leeftijd bereikt hebben, want hij heeft zijn drukkersactiviteit gedurende meer dan vijftig jaar kunnen uitoefenen. Het aantal van zijn drukwerken, waarvan exemplaren bewaard bleven en waarop wij de hand hebben kunnen leggen, is echter niet in verhouding tot zijn uitzonderlijk lange loopbaan. Men dient daarbij te bedenken, dat verscheidene van zijn drukken geheel en al zijn verloren gegaan en dat zijn activiteit, naar zijn eigen getuigenis, zich hoofdzakelijk beperkte tot zogenaamd klein werk, zoals plakbrieven, devotieprenten en kermisvaantjes, die door hun kleine afmetingen of gering volume en hun lage kostprijs zoveel te gemakkelijker tot verwaarlozing en vernietiging gedoemd waren. Niettemin moeten er zich voorzeker nog een aantal drukken van de Neve in private en publieke verzamelingen bevinden die aan onze opsporingen zijn ontsnapt. Het onderzoek naar dergelijke drukwerken wordt vooral bemoeilijkt door het feit dat zogoed als geen enkele bibliotheek een catalogus volgens de drukkers bezit⁹. Daarbij dient nog aangestipt, dat wij verscheidene kleine drukwerkjes, waarop geen drukkersadres voorkomt, buiten beschouwing hebben gelaten. Ook de omstandigheden dat Willem de Neve een gevorderde leeftijd heeft bereikt, zal tijdens de laatste jaren van zijn leven ongetwijfeld een remmende invloed op zijn activiteit ugeoefend hebben. Reeds in 1652 werd de Neve voor een oud man aangezien. In dit jaar beijverde hij zich om van de Koning het monopolie voor het drukken en het verkopen van devotieprentjes en kermisvaantjes te Brugge te bekomen. Op het rekwist, door hem met dit doel tot het Hof gericht, adviseerde de bisschop van Brugge dat aan de Neve het gevraagde monopolie gerust mocht toegestaan worden «*estant d'une chose de peu importance au moyen de laquelle toutesfois il (de Neve) pourra s'aider à vivre en ses vieux jours*».

Dat Willem de Neve als officieel stadsdrukker van Brugge zou aangesteld geweest zijn, is een bewering van wijlen stadsarchivaris L.

9. We zullen de lezers dankbaar zijn voor iedere inlichting omtrent onbekende drukken van Willem de Neve.

Gilliodts-van Severen¹⁰, waaraan geen geloof mag gehecht worden. De titel van stadsdrukker is in die tijd nog niet in gebruik en de Neve zelf heeft er overigens nooit melding van gemaakt in zijn drukkersadressen. Wel noemde hij zich «ghezworen drucker» en «typographus juratus», maar dit wijst er alleen op dat hij de gebruikelijke eed bij zijn vestiging als meester-drukker had afgelegd. Evenmin mag hem de titel van stadsdrukker toegekend worden op grond van de stadstoelage en de vrijstelling van burgerwacht.

Omtrent de herkomst van zijn materiaal weten wij dat hij de zaak van zijn «voorzaat» Pieter Zoetaert heeft overgenomen. De overname zal ongetwijfeld ook het eigenlijke drukkersgereedschap, zoals persen, letters, versierde initialen en andere ornamenten hebben omvat¹¹. Daarenboven heeft de Neve omstreeks 1632 zijn materiaal nog aangevuld door aankoop uit de nalatenschap van zijn vakgenoot Antoon Janssuene, al mag men veilig aannemen dat het hier uitsluitend enkele «vormen van vele en verscheyde beeldekens ende vaentekens» betref.

Drukkersmerken van W. de Neve

10. L. Gilliodts-van Severen, *Coutume de la ville de Bruges*, dl. I, Brussel, 1874, blz. 131 : «A titre d'imprimeur de la ville, on lui avait alloué, pour trois ans, une gratification annuelle de deux livres de gros, à décharge de son loyer, et l'exemption du service de la garde urbaine».

11. De Neve gebruikte inderdaad lettertypes, versierde initialen en ornamenten, die ook door Pieter Zoetaert werden aangewend.

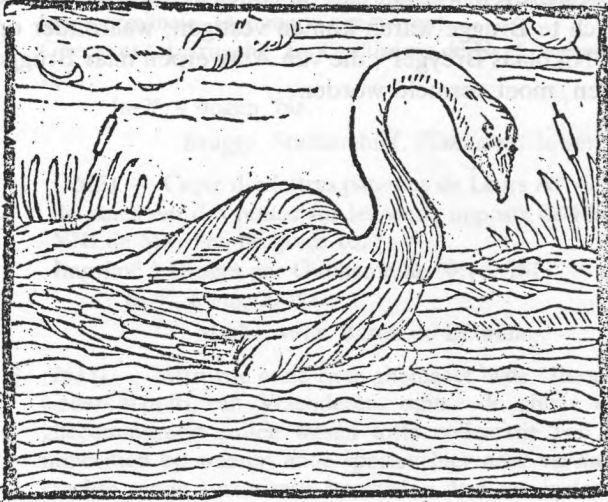

Willem de Neve gebruikte twee verschillende drukkersmerken. Het ene meet 90 bij 60 mm. en verbeeldt een rechtstaande beer met halsband, de kop naar links gewend, en aan de linkerkant geflankeerd door een gekroonde gotische letter b ; hij houdt voor zich het wapen van de stad Brugge op een laatgotisch schild, dat in een gelijkvormige cartouche is gevat. Het andere merk meet 58 bij 44 mm. en verbeeldt een gehurkte en gemuilbande beer, aan beide zijden geflankeerd door een gekroonde gotische letter b, met beide voorpoten voor zich houdend een fatasieschild met het Brugse stadswapen¹².

12. Het eerstgenoemde drukkersmerk komt voor op de nrs. 9, 15, 24, 25, 27, 28 en 29 van de hiernavolgende bibliografie. Het tweede drukkersmerk komt voor op nr. 16 van deze bibliografie.

Toen de Neve in het huis De Zwaan woonde, versierde hij daarenboven soms zijn drukwerken met een houtsnede, voorstellende een zwaan, gevat in een rechthoekig raam van 65 bij 90 mm¹³.

Drukkersmerk
van W. de Neve

Zoals de meeste van zijn vakgenoten, beoefende de Neve ook de boekhandel. Er staan ons echter geen gegevens ter beschikking om een oordeel te vellen over de min of meer belangrijkheid van deze bedrijfstak.

Als drukker daarentegen mag gezegd worden dat de Neve een voorname plaats inneemt in de geschiedenis van de Brugse typografie, vooral voor de periode vóór 1625, toen hij wellicht de enige eigenlijke boekdrukker te Brugge was. Zijn atelier schijnt nogal goed uitgerust te zijn geweest. Hij bezat een mooie keus van lettertypes en tal van versierde initialen, vignetten en sluitornamenten in houtsnede en in kopergravure. Zijn werk getuigt niettemin dikwijls van een zekere slordigheid: geschonden letters zijn niet zeldzaam, het zetsel is niet altijd goed gereinigd of er werd te veel

¹³ Ook deze afbeelding kan als een drukkensmerk aangezien worden. Ze wordt aangetroffen op nr. 10 van voornoemde bibliografie.

inkt bij het drukken aangewend, de keuze van de verschillende lettertypes is soms verkeerd te noemen, en ook de schikking en de verdeling van de bladspiegel laten nogal eens te wensen over. Dat zijn drukken na 1625 zowel in aantal als in kwaliteit minder werden, mag vooral toegeschreven worden aan de concurrentie van nieuwe drukkers, die zich te Brugge waren komen vestigen, waaronder op de eerste plaats Nikolaas Breygel¹⁴, die van Antwerpen naar Brugge was overgekomen, moet vermeld worden.

Naals de meeste van zijn volgenoten, beoefende de heve met de boekhandel. Er stam ont echter geen regere van beschikking om een poging te doen om de nijn of meer bevestiging van de...

14. In afwachting van onze publikatie betreffende Nikolaas Breyghel, zie over deze drukker A. Visart de Bocarmé, *Recherches sur les imprimeurs brugeois*, Brugge, 1928, blz. 35.

Lijst van drukwerken van Willem de Neve¹

1. (1611). — Ordonnantie ende reglement by de heeren Gheestelick ende Vier Leden slants van Vlaendren gemaect opde betalinge vande renten gheassigneert opde imposten ter diere cause loop hebbende inde gheheele provincie. Ooc mede eenen voet ...
Gheprent tot Brugghen. By Guilliaeme de Neef, wonende op de Burcht. 1611.

In-2°, 4 ongen. blz.

Brugge, Stadsarchief, *Plakkaten*, 1e serie, nr. IV/9.

2. (1613). — Copie des lettres patentes de Leurs Altes S^{mes} sur le riglement du paiement des rentes sur les vieux impostz de Flandres données le VIII de May l'an de grace 1613.

Imprimé à Bruges par Guillaume de Neve, 1613.

In-4°, 8 ongen. blz.

Marke, verz. Baron de Béthune.

3. (1613). — Instructie ende lyste ghemaect byde Gheestelicke ende Vier Leden slants van Vlaenderen, omme de ghone die ghestelt ende ghecommitteert zullen wesen totte collectatie van de rechten ende impositionen op waeren ende specien hier naer verclaert, ende dat uyt crachte vande auctorisatie hemlieden daer toe byden hove verleent in date vanden XVII van Wedemaendt zestien hondert derthiene hier mede gheinsereert.

Tot Brugghen, by Guilliaeme de Neve, opden Burch.

In-2°, 16 ongen. blz.

Brugge, Stadsarchief, *Plakkaten*, 1e serie, nr. IV/18.

4. (1614). — Copie ende translaet uute fransche tale. Reglement vande Eertshertooghen onse Souvereyne Heeren ende Princen op het faict ende restauratie vande gheruyneerde kercken binnen den Lande ende Graefschep van Vlaendre, in date vanden tweeden van Octobre zestien hondert derthiene.

Tot Brugghen, by Guilliaeme de Neve.

In-2°, 8 ongen. blz. — Uitgevaardigd door de Raad van Vlaenderen op 21 juni 1614.

Brugge, Stadsarchief, *Plakkaten*, 1e serie, nr. IV/19.

1. Alhoewel soms meerdere exemplaren bekend zijn, wordt slechts een enkele vindplaats opgegeven.

5. (1614). — Ordonantien ende conditien, waer oppe van wegen de Gheestelicke ende Vier-Leden slants van Vlaendren men verpachten zal voor den tydt van eenen jaere beginnende den eersten may 1614 ende heyndende den laetsten april 1615 het recht vande vier ponden grooten vlaems op elck vat wijn in Vlaenderen etc.

Tot Brugghe, by Guilliame de Neve, opden Burch.

In-4°, 16 ongen. blz.

Brugge, Stadsarchief, *Plakkaten*, 1e serie, nr. I/19.

6. (1614). — Ordonantien ende conditien waer oppe men van wegen de Gheestelicke ende vier-leden slants van Vlaendren verpachten zal het recht ghestelt op zoutvisch ende haerinck.

Tot Brugghe. By Guilliame de Neve, opden Burch.

In-2°, 9 ongen. blz. — Deze ordonantie werd door de aartshertogen op 15 april 1614 goedgekeurd.

Brugge, Stadsarchief, *Plakkaten*, 1e serie, nr. V/3.

7. (1615). — Ordonnatien ende Conditien waer oppe men van weghe de Gheestelicke ende Vierleden slans van Vlaendren verpachten zal, den impost vande bieren die aldaer ghebrauwen ende gesleten zullen worden etc.

Tot Brugghe, by Guilliam de Neve.

In-2°, 20 ongen. blz. — Uitgevaardigd op 16 oktober 1615.

Brugge, Stadsarchief, *Plakkaten*, 1e serie, nr. V/4.

8. (*Ongedateerd. Vóór 1616*). — Catechismus voor de catholycke kinderen van het bisdom Brugghe, van weghe den eerweerdighen heere, heere Carolus Ph. a Rhodoan, bisschop van Brugghe.

Tot Brugghe, by Guillaem de Neeve op de Burcht.

In-8°, 64 blz.

Londen, The British Library, nr. 3504.

Zie : M. Cloet, *Een onbekende catechismus van bisschop de Rodoan (1602-1616) ontdekt in The British Library, in Het Brugs Ommeland*, 1983, blz. 177-197. Met afbeelding van het titelblad.

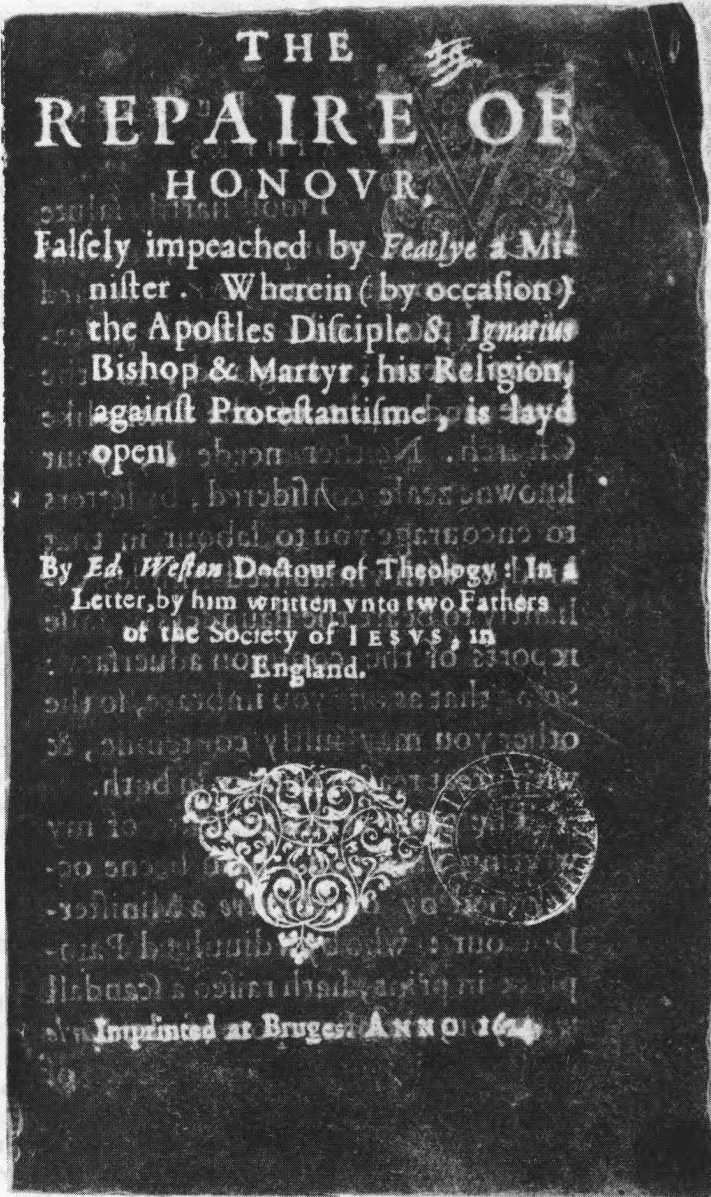
Deze auteur laat opmerken, dat het titelblad een ander drukkersmerk laat zien (dan de zwaan), wat er eventueel zou kunnen op wijzen dat hij niet tot de vroegste produkten van het atelier van de Neeve (sic) mag gerekend worden (blz. 186).

De prent op het titelblad mag o.i. niet als een drukkersmerk aanzien worden. Ze verbeeldt het naakte Jezuskind, zittend op een kussen, dat met de rechter hand het kruis en met de linkerhand de geselroede en de zweep vasthoudt. Deze voorstelling is veeleer een thema dat in de eerste helft van de 17e eeuw in de Nederlanden veelvuldig voorkomt en in overeenstemming was met de inhoud van het boek. Het komt wel meer

- voor dat de voorpagina van drukwerken, in plaats van het drukkersmerk, met een passende voorstelling wordt versierd.
9. (1618). — Oratio quod nonnulli & quinam maxime a christianorum consortio arcendi & fugandi sint. Authore R.D. ac M^o Nicolao Aerts I.V. Licent. & Theologo, ac Beginagii Brug. pastore.
Brugis, typis Guillielmi de Neve, anno 1618.
In-8°, 35 ongen. blz. — Goedkeuring door S. *Quinkerus*.
Brugge, Stadsbibliotheek, nr. 2/630.
10. (1618). — Urbi Orbi Brugae quaestio. Quodnam Imperium sit praestantissimum. Authore R.D. ac M^o Nicolao Aerts, I.V. Licent. & Theologo, ac Beginagii Brug. pastore.
Brugis, typis Guillielmi de Neve, anno 1618.
In-8°, 38 ongen. blz. — Imprimatur : *Praele commitendum censuit 18 septemb. 1618. S. Quinkerus Archip.*
11. (1619). — Costumen der stede van Brugghe.
Ghedrukt tot Brugghe. Anno 1619.
In-4°, 110 gen. blz. + vooraan 8 en achteraan 10 ongen. blz., waarop o.a. het drukkersadres : *Tot Brugghe, by Guilliame de Neve, ghesworen drucker ende boeckvercooper, woonende in de Jacobynestraete inde Swaene.*
Brugge, Stadsbibliotheek, nr. B/488.
12. (1619). — Styl ende maniere van procederen in 't siege vande jaegherie van Vlaendren ghedecreteert by hunne Doorluchtichste Hoocheden by advies van den Grave van Middelburch, als opper-jaegher vanden zelve lande.
Tot Brugghe by Guilliame de Neve woonende inde Jacopynstrate inde Swaene 1619.
In-4°, 8 ongen. blz.
Brugge, Stadsarchief, *Plakkaten*, 1e serie, nr. VI/4.
13. (1620). — Keuren ende costumen, mitsgaders den deelbouck vanden Lande vanden Vryen. CIC.I.C.IXX. S.P.Q.F. 1619.
In-4°, 130 gen. blz. + vooraan titelblad (gravure van P. de Jode naar tekening van Mich. Jansenius) en 4 ongen. blz. alsmede achteraan 11 ongen. blz. met o.a. het drukkersadres : *Tot Brugghe, ghedrukt by Guilliame de Neve, geswooren drucker ende bouckvercooper, woonende inde Jacopyne straete inde Swaene, anno 1620.*
Brugge, Stadsbibliotheek, nr. 1141.
14. (1621). — Costumen der Stede van Brugghe.
Ghedrukt tot Brugghe. Anno 1619.

Documenten betreffende Brugse drukkers

- In-4°, 97 gen. blz. + vooraan 4 en achteraan 5 ongen. blz., waarop o.a. het drukkersadres : *Ghedrukt by Guillaume de Neve, ghezwoen drucker ende bouck-vercooper, wonende inde Iacopyne-strate tot Brugghe, 1621.* — Titelblad (frontispice in kopergravure) is identiek met nr. 11 ; ook de tekst is dezelfde, maar is opnieuw en op bredere regel gezet.
Brugge, Stadsbibliotheek, nr. 2/1268.
15. (1621). — Jani Lernuti. De natura & cultu Karoli I comitis Flandri, nec non de caede ipsius & vindictia in percussores mox subsecuti. Liber commentarius, opera, studioque Iacobi Lernuti auctus & editus.
Bruges, apud Guilielmum de Neve, anno CI.IC.XXI.
In-8°, 47 gen. blz. + vooraan 6 en achteraan 7 ongen. blz. met o.a. de *Approbatio* door S. *Quynckerus, archip. Brug.* d.d. 19 dec. 1620.
Marke, verz. Baron de Béthune.
16. (1622). — Ordonnantie ende voorghebot daerby elcken toeghelaeten wort in syn huus te moghen brauwen, vercondicht ter Halle der stede van Brugghe den XXV Augusti sestien hondert tweentwintich.
Tot Brugghe, by Guiliaem de Neve.
In-4°, 10 ongen. blz.
Brugge, Stadsbibliotheek, nr. B/117.
17. (1622). — Ordonnantie ende voorghebodt daer by elcken toeghelaeten wert in zyn huus te moghen brauwen, vercondicht ter Halle der stede van Brugghe den vijf-en-twintichsten Augusti sesthien hondert twee-entwintich.
Ghedrukt tot Brugghe by Guillaume de Neve.
In 4°, 8 ongen. blz.
Eigen verzameling.
18. (1623). — Alsoo niet jegenstaende t'placcaet van Zyne Ma'. in daten XXI^{en} Octobris XVI^{en}XXII uuytgegeven op t'faict vanden ghebranden wyn, diversche persoonen .....
Tot Brugghe, Ghedrukt by Guillaume de Neve, woonende inde Hoochstrate, 1623.
In plano. — Verordening betreffende de verkoop van brandewijn, uitgevaardigd door de stadsregering van Brugge op 24 maart 1623.
Brugge, Stadsarchief, *Plakkaten*, 1e serie, nr. I/23.
19. (1624). — De admiranda pariter et miraculosa et secunda inventione corporis Beati Idesbaldi quinti abbatis monasterii B. Mariae de Dunis in Flandria & a recepto ibidem Ordini Cisterciensi tertii. Auctore reveren-

Titelblad van *The Repaire of Honour* (1624).

do patre F. Theodore Pybes S. Theol. Doctore ac monasterii eiusdem religioso.

Brugis apud Guilielmum de Neve typographum juratum sub signo Solis, anno 1624.

In-4°, 39 ongen. blz. + achteraan een uitslaande plaat met afbeelding van het lijk van de gelukzalige Idesbaldus, naar een gravure van Lucas Vorsterman. — Imprimatur door *Arnoldus van Mechelen, archidi. Brug.* d.d. 3 juni 1624.

Brugge, Stadsbibliotheek, nr. 4/602.

20. (1624). — The Repaire of Honour, falsely impeached by Featlye a minister. Wherein (by occasion) the Apostles Disciple S. Ignatius Bishop & Martyr, his Religion, against Protestantisme, is layd open. By Ed. Weston Doctour of Theology .....
- Imprinted at Bruges. Anno 1624.

Oxford, Bodlean Library.

De toeschrijving aan Willem de Neve is twijfelachtig. Volgens F. Allison & D.M. Rogers, *A catalogue of Catholic Books in English printed abroad or secretly in England 1558-1640*, Bognor Regis, 1956, nr. 884, zou *The Repaire* te Saint-Omer in Noord-Frankrijk, op de persen van het Engelse College gedrukt geweest zijn. Zolang wij niet op de hoogte zijn van de gronden waarop deze toeschrijving berust, houden wij het voor mogelijk dat de plaats van druk wel degelijk Brugge kan zijn en in dit geval door Willem de Neve werd gedrukt.

21. (1625). — Costumen der stede van Nieuupoort.

Tot Brugghe by Guillaeme de Neve gheswooren bouckdruckere. 1625.

In-4°, 225 gen. blz. + vooraan 8 en achteraan 17 ongen. blz. met o.a. het drukkersadres : *Tot Brugghe, by Guilliame de Neve, ghesworen boeck-drucker ende boeck-vercooper, woonende in de Hooch-strate, inde Sonne. 1624.*

Brugge, Stadsbibliotheek, nr. B/501.

22. (1625). — Den regel van S. Benedictus. Met een verclaeringhe vande professie der Benedictinen, ende Tractaet van de beslytinghe van der vrouwen cloosters. Ghemaect door den eerweerdighen heere Hendrick vanden Zype, abt van S. Andries neffens Brugge.

* Tot Brugghe by Guiliam de Neve bouckdrucker. M.DC.XXXV.

In-8° en omvat twee klaar gescheiden delen. Deel I behelst 77 gen. blz. + vooraan 24 en achteraan 3 ongen. blz. Deel II heeft 295 gen. blz. + vooraan 16 en achteraan 9 ongen. blz. met een afzonderlijk titelblad : *Tractaet vande beslytinghe der vrouwen cloosters. Met eene verclaeringhe vande professie der Benedictinen. Ghemaect door den eerweerdighen heere, Hendrick van-*

den Zype, abt van S. Andries neffens Brugghe. Tot Brugghe ghedruckt by Guilliame de Neve woonende inde Hoochstraet inde Sonne, 1625. Beide delen hebben een afzonderlijk imprimatur : deel I d.d. 10 maart 1625, deel II d.d. 15 maart 1625, beide door *Servatius Quynckerus, S.T.L., decanus ecclesie cathedralis Bruggensis*. Blijkbaar zijn de twee delen ook afzonderlijk op de markt gebracht.

Een uitvoerige beschrijving van inhoud en vorm geeft A. Welkenhuysen, *Benedicti regula Belgice. Over bibliografie van Benedictus-vertalingen en oude drukken van de Regel in het Nederduits*, in *Zetesis, Bijdragen op het gebied van de klassieke filologie .... door collega's en vrienden aangeboden aan prof. dr. Emile de Strycker naar aanleiding van zijn vijftenzestigste verjaardag*. Antwerpen-Utrecht, 1974, blz. 396-415.

23. (1625). — *Officium parvum in honorem Sancti Joseph sponsi B. Mariae Virginis. Complectens totum psalterium D. Augustini, quod composuit matri suae Monicae.*

Brugeis, apud Guilielmum de Neve, 1625.

In-8°, 91 gen. blz. + achteraan 3 ongen. blz. Imprimatur d.d. 18 oktober 1619 door S. *Quickerius, S.T.L. eccles. cath. Brug. can. & archipr. ac librorum censor.*

Brugge, Stadsbibliotheek, nr. 1583.

24. (1625). — *Manipulus precum sacer suavissimo puerulo Jesu, castissimae Virgini Matri, sanctissimo eius sponso, eorumque magno zelatori Augustino horumque cultoribus collectus opera ac studio. F. Matthiae Paulli P.A. B.*

1625. Apud Guilielmum de Neve.

In-8°, 240 gen. blz. + vooraan 8 ongen. blz. Imprimatur identiek als in voorgaand nummer. — Opgedragen aan *Domino ac magistro Ioanni Cereso Pardo, I.V. Licent. & eccl. cathedralis Brug. canonico.*

25. (1625). — *Ordonnancie by burch-meesters, schepenen ende raedt der stede van Brugghe, uitghegheven op stick vander peste, ende vercondicht den elfsten Oust 1625.*

Tot Brugghe by Guilliame de Neve wonende inde Hoochstrate inde Gulde Sonne. 1625.

In 4°, 16 ongen. blz. — Overgedrukt in Dr. De Meyer, *Notice sur Thomas Montanus (van den Berghe)*. Brugge, F. De Pachtere, 1841, blz. 55-66.

Brugge, Stadsbibliotheek, nr. B/248.

26. (1626). — *Ordonantie ende voorghebot daer by elcken toeghelaeten*

wert in syn huus te moghen brauwen, vercondicht ter halle der stede van Brugghe den XXV Augusti sestien hondert tweentwintich.

Tot Brugghe, by Guilliame de Neve anno 1626.

In-4°, 8 ongen. blz.

Eigen verzameling.

27. (1626). — Theatrum vitae civilis ac sacrae sive de moribus reipub. christianae commentaria. In quinque libros distributa ... Auctore Eduardo Westono Londinensi, S.T.D. necnon collegiate B. Mariae ecclesiae Brugis canonico.

Brugis Flandrorum. Ex officina Guillielmi de Neve, sub signo Solis. M.DC. XXVI.

In-4°, 604 gen. blz + vooraan 8 en achteraan 24 ongen. blz.

Colophon : Brugis ex typographia Guillielmi de Neve, sub signo Solis. M.DC.XXVI. Imprimatur d.d. 1625 door Arnoldus van Mechelen, archidiaconus Brugensis.

Marke, verz. Baron de Béthune.

28. (1626). — Upden veerthiensten Maerte XVIe zes ende twintich zoo was by voorghebode ter Halle der Stede van Brugghe met luyden van de clocke, uytgheropen ende vercondicht naervolghende. Alzoo mijne heeren .....

Tot Brugghe, by Guilliame de Neve, inde Gulde sonne.

In plano. — Ampliatie van de reglementen betreffende de wijnaccijns.

Brugge, Stadsarchief, *Plakkaten*, 1e serie, nr. V/13.

29. (1626). — Upden sestiensten September XVIe zessentwintich zoo was by voorghebode ter Halle der Stede van Brugghe met luyden vande clocke, uytgheropen ende vercondicht naervolghende. Alzoo men by daeghelicke experientie .....

Tot Brugghe by Guilliame de Neve, inde Sonne.

In plano. — Verordening om het frauderen van de wijnaccijns tegen te gaan.

Brugge, Stadsarchief, *Plakkaten*, 2e serie, nr. II/1.

30. (1627). — Men adverteert eenen yeghelick dat by Halleghebode der Stede van Brugghe uuytgheroupen ende vercondicht den XXIII van april XVIe XXVII verboden es aen alle de gonne .....

Tot Brugghe, by Guilliame de Neve, woonende inde Slip-stoc-straete in Mompellier.

In plano. — Verordening, waarbij 's zaterdags de enige richting voor het verkeer in de Sint-Jacobsstraat te Brugge bevolen wordt.

Brugge, Stadsarchief, *Plakkaten*, 1e serie, nr. VI/22 — Uitgegeven door A. Schoutet, *De eenige richting als*

- wegreglement in 1627, in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, LXXXIII (1940-1946), blz. 208-210.
31. (1628). — Andere continuatie van drye naervolgende jaeren van het reglement op de betalinghe vanden ouden impost vande Lande van Vlaendren, byde Heeren Gheestelicke ende Vier-Leden vanden selven Lande ghemaect, ende by Zyne Co. Ma. geapprobeert ende ghedecreteert by syne opene briefven in daten XXVII April 1628.
Tot Brugghe, by Guilliamde Neve.
In 4°, 10 ongen. blz.
Brugge, Stadsarchief, *Plakkaten*, 1e serie, nr. VI/26.
32. (1628). — Ordonnatie polityque ghestatuert ten Lande vanden Vryen. 1628.
In 4°, 96 gen. blz. + vooraan titelblad en achteraan 1 ongen. blz. met o.a. het drukkersadres : *Tot Brugghe, by Guilliamde Neve, woonende inde Slip-stoc-strate in Mompellier*.
Brugge, Stadsbibliotheek, nr. 8/199.
33. (1628). — Panegyricon dat is lof-dicht aenden lof- eer- ende prysweerdighen vader, B. Adriaen de Pelsmaecker geeedt ouderlinck int clooster van Sinte Augustyn binnen Brugghe, ter oorsaecke van zyne vreuchd-feeste die hy vierde als bet dan tsestich jaeren in 't clooster ende meer als vyftich jaeren priester gheweest zynde. Ghedicht ende opgheseyt door Lambrecht de Vos.
Tot Brugghe, by Guilliamde Neve, 1628.
In-2°, 18 ongen. blz.
Marke, verz. Baron de Béthune.
34. (1629). — Het leven ende martelie vanden heylighen graef van Vlaendren, Carolus Bonus, sone van S. Canutus coninck, ende eerste maertelaer van Denemercken. Uut verscheyde oude ende nieuwe gheschreven ende gheprente hystorie-schryvers achterhaelt ende by een ghebrocht door den Eerw. H. Jan Gooris, canoninck der cathedraele kercke van S. Donaes, binnen Brugghe.
Tot Brugghe, by Guilliamde Neve. Anno 1629.
In-4°, 146 gen. blz. + vooraan 10 en achteraan 2 ongen. blz.
Imprimatur d.d. 22 maart 1628 door *Joannes vande Velde Archip. Brug*.
Brugge, Stadsbibliotheek, nr. 2/309.
- (1630). — Ioannis Rommeli I.C. Dissertatio ad art. XIX edicti perpetui serenit^{um} principum Belgii de contractibus & negotiis, quae CCC Floren. excedunt, scripto peragendis & interdicta probatione per testes eorum quae

praeter scriptum dicta conventaque proponuntur. Promulg. XX Iul. an. M.DC.XI.

Brugis Flandrorum excudebat Guilielmus de Neve, anno M.DC.XXX.

In-8°, 160 gen. blz. + titelblad. Imprimatur d.d. 29 juli 1630 door
I. vande Velde, archip. Brug.

Brugge, Bisschoppelijk Seminarie, nr. 43/1/39.

36. (1631). — Andere continuatie van drye naervolghende jaeren van het reglement opde betalinghe vanden ouden impost vande Lande van Vlaendren, byde Heeren Gheestelicke ende Vier Leden vanden selven Lande ghemaect, ende by zyne Co. Ma. gheaprobeert ende ghedecreert by zyne opene briefven in daten XXIII dach July 1631.

Tot Brugghe, by Guilliaume de Neve.

In-4°, 10 ongen. blz.

Eigen verzameling.

37. (1631). — Conditien vande verpachtinghe ghedaen by myn Heeren de Gheestelycke ende Vier-Leden 's Lands van Vlaenderen up den XII Aprilis 1631 in hunlieden vergaederynghe binnen Brugghe tot laste van alle de ghone hier te vooren vande naerschreven rechten bevrydt zyn gheweest ende dat voor den tydt van ses maenden ingaende den eersten Mey 1631.

Tot Brugghe, by Guilliaume de Neve, 1631.

In-4°, 10 ongen. blz.

Brugge, Stadsarchief, *Plakkaten*, 1e serie, nr. VI/32.

38. (1631). — Copie de la proposition de Sa Maiesté faite aux ecclesiastiques & Quatre Membres du Comté de Flandres, ensemble de leur accord & acte d'acceptation de Son Alt^{ze} Seress^{me}. sur ce ensuyvie de l'an XVIe trente.

A Bruges chez Guillaume de Neve, 1631.

In-4°, 40 ongen. blz.

Brugge, Stadsarchief, *Plakkaten*, 1e serie, nr. VI/32.

39. (1631). — Copie vande propositie van zyne Maiesteyt, ghedaen ande Gheestelijcke ende Vier-Leden vanden Graefschepe van Vlaendren : midtsgaders van haerlieder accordt : ende vande acte van acceptatie van hare Ser^{me}. Hoogheyte daer op ghevolcht, vanden jaere 1630.

Tot Brugghe, by Guilliaume de Neve inde Slip-stoc-straeete in Mompelier, anno 1631.

In-4°, 16 ongen. blz.

Brugge, Stadsarchief, *Plakkaten*, 1e serie, nr. V/14.

40. (1631). — Costumen der stede van Brugghe.

Tot Brugghe by Guilliaume de Neve.

In-4°, 122 gen. blz. + vooraan titelblad naar een gravure van Antonius de Wilde. De blz. 121 en 122 zijn foutieve-lijk genummerd 115 en 114. Drukkersadres op de laatste blz. : *Ghedruckt tot Brugghe by Guilliamde de Neve, ghesworen drucker, 1631.*

Brugge, Stadsbibliotheek, nr. B/505.

41. (1631). — Kueren ende costumen mitstgaders den deelbouck vanden Lande vande Vryen. Hier zyn by ghevoeght eenighe ampliatie. Tot Brugghe, by Guilliamde de Neve, ghesworen drucker wonende inde Slipestocstrate in Mompellier. 1631.

In-4°, 176 gen. blz. + vooraan 8 en achteraan 8 ongen. blz.

Brugge, Stadsbibliotheek, nr. B/505.

42. (1631). — Kueren ende costumen mitsgaders den deelbouck vanden Lande vanden Vryen.

In-4°, 176 gen. blz. + vooraan 10 en achteraan 9 ongen. blz. Drukkersadres op de laatste blz. : *Tot Brugghe, by Guilliamde de Neve, woonende inde Slip-stoc-strate in Monpellier. 1631.*

Brugge, Gruuthusemuseum.

43. (1634). — Lamberti Vossi Carminum primitiae in strenam datae anno novo M.DC.XXXIV.

Brugis. Apud Guillielmum de Neve. 1634.

In-4°, 22 ongen. blz. — Twee nieuwaarsgedichten van Lambert Vossius, het ene opgedragen aan de Jezuiten van Brugge naar aanleiding van de overbrenging van het mirakuleus beeld van O.-L.-Vrouw van Foy ; het andere opgedragen aan Olivier de Wree naar aanleiding van het verschijnen van het boek van P. Dufay over het H. Bloed te Brugge.

Brugge, Stadsbibliotheek, nr. 4/606.

44. (1637). — Extract uut seker voorgebott ghepubliceert ter Halle der Stede van Brugghe, opden XXI Sporcle XVIe sevenendertich. Dat de schippers ofte andere wyn inbrynghende .....

Ghedruckt tot Brugghe by Guilliamde de Neve.

In plano. — Verordening betreffende de in- en uitvoer van wijn.

Brugge, Stadsarchief, *Plakkatén*, 1e serie, nr. IX/9.

45. (1644). — Kueren ende costumen mitsgaders den deelbouck vanden Lande vanden Vryen. Hier zyn by ghevought eenighe ampliatie. Tot Brugghe, by Guilliamde de Neve, ghesworen drucker wonende inde Plilipstock-strate. 1644.

In-8°, 176 gen. blz. + achteraan 8 ongen. blz.

Marke, verz. Baron de Béthune.

DOCUMENTEN

1

1612 april 6. — *De stadsregering van Brugge beslist aan drukker Willem de Neve voor een periode van drie jaar een toelage van 2 pond groot 's jaars uit te keren en hem voor dezelfde periode van burgerwacht te ontslaan.*

VI^{en} [april 1612]. — Toegheleyt Guilliaeme de Neve dese III jaeren II 1b. gr. tsjaers in de platse van XXV guldenen tsjaers die zyn voorzate, Pieter Zoetaert, waren toegheleit, hier commende drucken, boven 't vrydom van de wacht hem ghejont, dat ooc word ghecontinueert an den voorn. Guilliaeme.

Secrete resolutiën van de Brugse stadsregering over 1607-1632, fol. 53'.

2

1617 april 12. — *Rekwest van Willem de Neve aan de Geheime Raad van de aartshertogen Albrecht en Isabella om octrooi en exclusief recht gedurende 10 jaar voor het drukken van het boek, getiteld : Cort begryp van de neghen oeffeningen ...*

Aen Haere Hoocheden,

Vertoocht ootmoedelick Guilliaem de Neve, gesworen drucker ende boeckvercooper binnen de stede van Brugge, hoe dat hy geerne zoude van nieuws drucken zeker boecxken hiermede gaende, geëntituleert : *Cort begryp van de neghen oeffeningen allen christen menschen zeer dienende om wel te leven ende deuchdelicken in Gods tegenwoordicheyt te verkeeren*, ghevisiteert by den archidiacre van Brugge ende hier voormaels ghedruct.

Biddende midtsdien ootmoedelick dat Uwe Hoocheden ghelieve hem, suppliant, te verlenen octroy om 't voors. boecxken te moghen drucken gheduerende den tydt van thien jaeren met deffentie van dat niemant hem tzelve zal moghen naerdrucken, op de penen in ghelycken cas ghestatueert, ende hem suppliant daerof te doen depescheren acte van octroye in behoorlicke formen.

Dwelcke doende etc.

[*Kanttekening* :] Fiat permission d'imprimer le livre cy-joint sans privilège. Fait à Bruxelles, le 12 d'avril 1617.

Brussel, Algemeen Rijksarchief, *Spaanse Geheime Raad*, nr. 1277.

1. Deze post werd reeds gepubliceerd in L. Gilliodts-van Severen, *Coutume de la ville de Bruges*, Brussel, 1874, dl. I, blz. 131, noot 1. — Alle aangehaalde documenten, zonder aanwijzing van bewaarplaats, berusten op het Stadsarchief van Brugge.

3

1619 augustus 31. — *De stadsregering van Brugge beslist de «costumen» van de stad, zoals ze door de aartshertogen, Albrecht en Isabella, werden uitgevaardigd, door Willem de Neve te laten drukken.*

Den XXXI^m [augusti 1619]. — Alzoo de costuumen deser stede by Hunne Hoocheden ghedecreteert zyn den XXVIen deser maent, gheresolveert dezelve te doen drukken by Guilliams de Neve, ghezwoeren prenter alhier wonende, insererende naer d'acte van 't voorschreven decreet het jeghenwoordich magistraet by naemen ende toenaemen met hunne respectieve qualiteyten, beghinnende van mynheere den hoochbailliu ende eyndende met de hooftmannen.

Secrete resolutiën van de Brugse stadsregering over 1607-1632, fol. 140².

4

1619 oktober 10. — *Rekwest van Willem de Neve aan de aartshertogen Albrecht en Isabella om octrooi voor het exclusief drukken gedurende zes jaar van de costumen van het Brugse Vrije.*

A Leurs Altesses,

Remonstre très humblement Guillaume de Neve, imprimeur de la ville de Bruges, que passez deux jours il a pleu à vos A.S. luy accorder congïé d'imprimer les coustumes de ladicte ville pour six ans.

Et comme il s'est accordé avecq les bourgmaistres et echevins du Francq, il supplie voz A.S. estre servies ordonner audit secrétaire Barti d'inserer es lettres à despescher semblable congïé pour six ans pour aussy imprimer les coustumes ducdict Pays de Francq.

En quoy faisant etc.

[*Kanttekening* :] Soit despesché octroy d'imprimer icy requis pour six ans. Fait à Bruxelles, le 10 d'octobre 1619.

Brussel, Algemeen Rijksarchief, *Spaanse Geheime Raad*, nr. 1277.

5

1619 oktober 10. — *De aartshertogen Albrecht en Isabella verlenen aan Willem de Neve het gevraagde octrooi voor het drukken van de costumen van het Brugse Vrije.*

2. Deze post werd eveneens reeds gepubliceerd in L. Gilliodts-van Severen, *a.w.*, I, blz. 131, noot 1.

Albert et Isabel etc., à tous ceux qui ces présentes verront, salut.

Receu avons l'humble supplication et requeste de Guillaume de Neve, imprimeur juré demeurant en nostre ville de Bruges, contenant qu'en suite de l'autorité qu'il nous auroit pleu donner à noz chers et bienamez les bourgmaistres et eschevins de nostre Pays et terroir du Francq de pouvoir faire imprimer le decretement de leurs coustumes par tel imprimeur juré de notre obéissance que bon leur sembleroit, ilz auroient à ce dénommé et choisy ledict exposant, qui ja a commencé à faire les préparations pour les mettre sur la presse, mais craignant qu'après y avoir rendu les fraiz et peines nécessaires un autre les pourrait imprimer en son exemple et par mesme moyen le frustrer du fruit principal de son travail, il a pour ce humblement supplié qu'il nous pleust luy accorder et faire despescher noz lettres d'octroy en forme convenable pour pouvoir luy seul imprimer et vendre lesdicts coustumes à l'exclusion de tous autres durant l'espace de dix ans prochains.

Scavoir faisons que nous ce que dessus considéré, inclinans favorablement à la supplication et requeste dudict suppliant, luy avons ottoyé, permiz et consenti, ottoions, promettons et consenton de grace espéciale par ces présentes, qu'il puisse seul et à l'exclusion de tous autres imprimer, vendre et distribuer par tous les pays de notre obéissance les coustumes et usances de notredict pays et terroir du Francq par nous décrétées le 28 du mois d'aoust dernier, défendans et interdisans bien expressement à tous autres imprimeurs, libraires et autres noz subjectz quel qu'ilz soient d'imprimer, ensuyvre ou contrefaire en façon que ce soit lesdits coustumes et usances de notredit Pays du Francq mesmes de vendre celles qui pourroient estre apportées d'ailleurs pardeça durant le terme de six ans prochain sans l'adveu et consentement exprès dudict impétrant à peine de confiscation de tout ce qu'aura esté imprimé, ensuivy ou contrefait et vendu au contraire, outre l'amende de trois florins pour chascun exemplaire à repartir et applicquer selon noz ordonnances dressées sur le fait de l'imprimerie.

Si donnons en mandement à noz trèschers et féaux les chef, présidents et gens de noz privé et Grand Conseilz, président et gens de notre conseil provincial de Flandres et à tous autres noz justiciers, officiers et subjectz qui ce peut toucher chascun en droit soy, que de notre présente grace, ottoy et permission d'imprimer pour le temps selon et en la manière que dit est, ilz fassent, souffrent et laissent ledit impétrant plainement et paisiblement joyr et user sans luy faire, mettre ou donner ni souffrir estre fait, miz ou donné aucun destourbier ou empeschement au contraire.

Car ainsi nous plait il.

En tesmoin de ce nous vous avons fait mettre nostre scel à ces présentes, données en nostre ville de Bruxelles le 10 jour du mois d'octobre l'an de grace 1619.

Brussel, Algemeen Rijksarchief, *Spaanse Geheime raad*, nr. 1277.

6

1621 december 22. — *Willem de Neve vraagt aan het Hof te Brussel om het exclusief recht gedurende twaalf jaar voor het drukken van de levens van graaf Karel de Goede en Sint Donas.*

Au Roy

Guillaume de Neve, imprimeur juré, demeurant en la ville de Bruges, remonstre très humblement qu'avecq approbation il at imprimé ce livret icy joint, contenant la vie de Charles I, comte de Flandre, et désireroit volontiers à la fin adjouster la vie et miracles de monsieur St. Donas. Et afin qu'il y puisse faire quelque prouffit, il supplie très humblement votre Majesté estre servie luy octroyer privilège pour douze ans pour à l'exclusion de tous aultres povoir imprimer ledict livret des vies desdicts saint Charles et St. Donas, tant en latin qu'en flameng. Et de ce luy faire depescher acte etc.

[*Kanttekeningen*] Soit aussi joins le livre de la vie de St. Donas cy mentionné. Fait à Bruxelles ce 7 de décembre 1621.

Le suppliant satisfaisant à l'ordonnance cy dessus exhibe la vie dudict St. Donas, suppliant que la conclusion de ceste requeste luy soit accordée.

Veue la censure du censeur applicqué, fiat permission requise avecq privilège pour six ans. Fait à Bruxelles le 22 de décembre 1621.

Brussel, Algemeen Rijksarchief, *Spaanse Geheime Raad*, nr. 1277.

7

1622 mei 27. — *De stadsregering van Brugge beslist de jaarlijkse toelage aan drukker Willem de Neve voor drie jaar te verlengen doch kent hem geen verdere vrijstelling van burgerwacht meer toe.*

27 dito [meye 1622]. — Ghecontinueert 't pensioen van Guillame de Neve, drucker, van II lb. tsjaers voor noch andere drie jaeren ; dat in 't regard van syn voorgaende vrydom van de wagh, es tselve hem ontseit ende ghelast te waecken.

Secrete resolutiën van de Brugse stadsregering over 1607-1632, fol. 174.

8

1625 februari 17. — *Wouter Zonnius eist van Willem de Neve de teruggave of de vergoeding van de boeken die hij aan hem had geleend.*

Documenten betreffende Brugse drukkers

Wouter Zonnius³ heesch van Guillame de Neve restitutie van dese naerbeschreven boecken, an hem gheleent hebbende en by hem, Guillame, vercocht, met belofte van dezelve boecken te restitueren off heesschende uuyterlick de somme in de marginen gestelt.

Eerst, vyf stucken Mercure françois, te weten : I ^e , II ^e , III ^e , IIII ^e ende V ^e stick, off daervooren soo sy my ghecost hebben	lb.- 10 -
Drye eewighe edicten van Vlaendren, off daervooren	- 9 -
Een Terentius, Vlaemsch	- 2 -
Histoire de Judes, in 4 ^o , off	- 5 -
Een Nieuwe Legende	- 10 -
't Nieu Testament van Costerus	1 4 -
De Cueren van Veurne	- 8 4
De Cueren van Cortrycke	- 5 -
De Cueren van Bergen St. Wynox	- 6 8
De Curen van Bassevelde	- 3 4

17 february 1625.

Overleg over 1625-1626, nr. 136.

9

1625 mei. — *Willem de Neve vraagt aan de stadsregering van Brugge verdere uitkeringen van een toelage en ontslaging van burgerwacht.*

Supplierende vertoont met alder reverentie Guillame de Neve, ghesworen drucker ende bouckprenter deser stede, hoe Ul. edelheyt voor dese drye voorgaende jaeren 't last verschenen april 1620 ghedient heeft gheweest hem, suppliant, in faveur van syn const van druckerye vry te houden van wachte mitsgaders oock toe te segghe twee ponden groote tsaers by requeste ende postille op staende ten desen annex.

Ende alsoo hy, suppliant, soude willen blyven continueren in de voornoemde const ende dienst van Ulieden Edelheyt, in dewelcke hy verhoopt tot noch toe ten vollen ghequeten heeft t'uerlijcx groote contentemente ende oock 't gheheel ghemeente deser stede, ende noch breeder quyten indien 't van noode wert. Jae, mijn edele heeren, ghelyck het nu blyckt dat ick nu jeghewoordich een bouck in folie die ick nu jeghenwoordich drucken, hetwelcke een fraey materie is ende is ghenaemt «De moribus reipublicae christianae commentarie», ghemaect by Eduwaerde Westonie, doctor in de godheyt, canoninc binnen Brugghe, in vyf deelen, daer ick nu 14 maenden met vier gasten wercke, jae dat in de stadt van Brugge jae soo langhe als Brugghe ghestaen heeft zulcken grooten treffelyc bouck ghedruckt is gheweest, ende noch meer drucken sal.

3. Wouter Zonnius was boekhandelaar en lid van het librariërs Gilde te Brugge.

Soo bidde ick ootmoedelyck deselve edelheyt believe, ghemerckt het overstrycken van de vorsejde drye jaeren ende recompense van de suppliant gheduerende deselve, te continueren de vorsejde vryheyt van de wachte ende 't jaerlycx pensioen van twee ponden grooten, tot beter onderhoud van syne prenterye ende gheheel familie.

Welcke doende etc.

[*Apostillen* :] Sy ghelyt in handen van den heeren van de tresorie om schepenen te dienen van haerlieder advys ende daer thenden voorder gheordonneert te worden. Actum ter camere den 24 meye 1625. My present [*get.*] C. vander Woestyne.

't Collegie van schepenen, rapport gehad hebbende van die van de tresorie, ordonneren den suppliant in 't faict van de wacht hem te reguleren naer de voorgaende ordonnantie van den 27 meye 1622 daerby hem ghelast es te waeken volgende de generaele ordre. Ende raekende het pensioen, gemerct stadts waere lasten, schepenen en vynden niet gheraedich tselve voorder te continueren. Actum in camere 29 july 1625. My present [*get.*] P. Sproncholf.

Plakkaten, 1e reeks, nr. 6/18. — Het eigenlijke rekwest is gedrukt ; de apostillen zijn met de hand geschreven.

10

1626 november 16. — *Nota betreffende hetgeen Willem de Neve en Oste Armare aan elkander verschuldigd zijn.*

Guilliams de Neve, boucvercooper, es schuldich aen Osten Armare :

Van coope ende leverynghe van laekene achtervolghende de specificatie ofte billet van rekenynghe hem ghegheven in de maent van april 1625 van partien hem vercocht in decembre 1623, januari, februari, april, meye ende juing, tzamen beloopende het vorsejde billet XVII lb. III s. IX gr. 17.4.9.

Waerop ontfaen in october 1625 van zeker boucken ten Augustyne by myn neve, die beliepen tzamen XIII s. VIII gr.

Noch in april 1626 eene syntaxis ende schriftoris van denzelven II s. I gr.

Ende alzoo alle tzamen XV s. IX gr. - 15 9

Ergo rest noch 16 9 -

16 novembre 1626.

Overleg over 1626-1627, nr. 166.

11

1627 april 12. — *Nota betreffende levering van boeken door Willem de Neve aan de Paters Augustijnen.*

Documenten betreffende Brugse drukkers

Ghesonden desen 20 september 1626 aen den eerw. pater prior⁴ om te bestellen aen sieur Guillame de Neve, boeckdrucker tot Brugge.

In den eersten, 12 authores voor rethorica, groot 25 blaren, comt het suck :
12 stuyvers en halven 25 s.

14 authores voor poësis, het stuck thien stuyvers en halven 24 s. 6.

36 autores van syntaxis, het stuck 8 stuyvers 48 s.

36 authores voor grammatica, het stuck ses stuyvers en halven 39 s.

40 authores voor figura, het stuck neghen grooten 30 s.

Somma : 8 pont 6 s. 6 gr.

Hierop ontfaen een autheur van de derde schole gebonden. Noch eenen autheur van de 2^e schole gebonden.

12 april 1627.

Overleg over 1627-1628, nr. 90.

12

1627 september 17. — *Burgemeesters en schepenen van het Vrije geven gunstig advies aan de vraag van Willem de Neve, gericht tot het Hof te Brussel, om het exclusief recht voor het drukken van de Politieke Ordonnanciën van het Vrije.*

Messeigneurs,

Obéissantz à l'ordonnance de Sa Majesté porté par les lettres du troisième d'Aougst dernièrement passé, nous avons examiné la requeste à icelle présentée par Guillame de Neve (que renvoions cy enclose) afin de pouvoir soeul imprimer les Ordonnances Politiques que nous avons conceu et résolu (qui vont cy jointes par copie) en vertu du quatriesme article des costumes décrétées et par ledict de Neve imprimées. En quoy (soubz très humble correction) ne rencontrons aulcune difficulté. Partant nous semble que Sadicte Majesté pourroit bien accorder l'octroy par ledict suppliant requis, remettant néantmoins le tout au bon plaisir de Sa Majesté et très pourveue discrétion de vos seignories, finirons la présente priant le tout-puissant, Messeigneurs, octroier à icelles en parfaite santé longue et heureuse vie, nous recommandantz bien humblement aux bonnes graces de vosdictes seigneuries.

4. Hiermede is bedoeld de prior van het Augustijnenklooster te Brugge. Aan dit klooster was een middelbare school of college verbonden. Over dit klooster, zie : A. Keelhoff, *Histoire de l'ancien couvent des Ermites de Saint Augustin à Bruges*, Brugge (1865).

De nostre chambre eschevinale à Bruges ce 17e de septembre 1627.

De vos seigneuriez très humbles serveiteurs,

Bourgmaistres et eschevins du Pays et terroir du Francq. (*Get.*) C. Veranneman^s.

Brussel, Algemeen Rijksarchief, *Spaanse Geheime Raad*, nr. 1277.

13

1630. — *Paragraaf uit het testament van Anselmus de Boodt, natuurhistoricus (1550-1632) betreffende de uitgave en het drukken van een Vlaamse vertaling van De consolatione philosophie van Boëthius door de drukker Willem de Neve.*

Hier is te mercken hoe dat ick Boetius *De consolatione philosophie*, van mij in 't dichte overgheset in 't Vlaemsche, hebbe laten prenten by Guillame de Neve, bouckprenter, dewelcke dat last op sich ghenomen heeft om te vercoopen t'synen profyte, waertoe ick hem op de hand ghegheven hebbe twee franchyne boecken in-folio, met twee juristen, oock in-folio, ende een Latynsch testament, ende belooft hem twee ofte drie boucken daertoe te gheven de bouck gheprent synde, waermede hy is tevreden gheweest. Dus soude hy my twintig* exemples — de bouck gheprent synde — gheven, twelcke hy ook belooft heeft te doene. Daeromme zullen myn vrienden — sterve ick eer myn bouck gheprent is — daerna vraghen ende hem voldoen van den hoop van myn boucken ofte met ghelt contenteren", als de bouck gheprent is ende hy de 10 exemples ghelevert heeft.

* Het was daernaer op thien gheaccordeert.

** Ick hebbe daertoe geschikt : *Lexicon grecum, Caleximum ende Etolium philosophum*, die in-folio daerby ligt.

Uit : J. Everaert-Godderis, *Testament olographe d'Anselme de Boodt, conseiller-pensionnaire de Bruges, in Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, XV (1857-1861), blz. 381.

5. Op dit rekwes werd aan Willem de Neve een koninklijk privilege voor acht jaar exclusief drukken en verkopen van het gevraagde toegestaan, na gunstig advies d.d. 3 aug. 1627 door de magistraat van het Vrije, zoals blijkt uit het concept van het privilege en de kanttekening op het rekwes : «Veu l'advis,fiat premission requise avec privilège pour huyt ans. Fait à Bruxelles le 23 de sept. 1627». Zie : Brussel, Algemeen Rijksarchief, *Spaanse Geheime Raad*, nr. 1277.

1610-1632. — *Posten uit de rekeningen van de stad Brugge betreffende uitgaven aan de drukker Willem de Neve.*

Aen Guillame de Nef, bouckprinter, over de levereynghen van I^e placcaten van de Brugsche marct : X s. gr.

Rekening over het dienstjaar 1610-1611, fol. 46, nr. 2^e.

Guillame de Neve, bouckdrucker, tot secours van zyn huushuere voor drie jaren II lb. gr. tsjaers, over april XVIe twaelve : II lb. gr.

Rekening over het dienstjaar 1611-1612, fol. 49, nr. 9.

Guillame de Neve, bouckdruckere, tot secours van zyne huushuere voor drie jaeren twee ponden grooten tsjaers, over april XVIe dertiene, tweede jaer van drye : II lb. gr.

Rekening over het dienstjaar 1612-1613, fol. 40 v., nr. 6.

Guillame de Neve van gedruet t'hebben IIe plackbrieven van de peerde-marct deser stede : XXV s. gr.

Idem, fol. 43 v., nr. 2.

Guillame de Neve, bouckdrucker, tot secours van zyn huushuere, verschenen april veertiene, latste jaer van drie : II lb. gr.

Rekening over het dienstjaar 1613-1614, fol. 46, nr. 4.

Guillame de Neve, bouckdrucker, tot secours van zyne huushuere, verschenen april XV, eerste jaer van drie hem wederomme verleendt : II lb. gr.

Rekening over het dienstjaar 1614-1615, fol. 46, nr. 4.

Guillame de Neve, bouckdrucker, tot secours van zyne huushuere, verschenen april XVIe zesthiene, tweede jaer van drie hem werderomme verleent : II lb. gr.

Rekening over het dienstjaar 1615-1616, fol. 47 v., nr. 10.

An Guillame de Neve, bouckdrucker, over het imprimibis van den wetten van drie jaren ende de plackbrieven van den peerdenmarcten ende Brugghe-marcten : III lb. IX s. IIII gr.

Idem, fol. 49, nr. 7.

6. Het dienstjaar van deze en volgende stadsrekeningen begint en eindigt telkens op 2 september ; de hier gepubliceerde teksten komen telkens voor onder de rubriek : «Utgheven van ghemeene zaken».

Guillame de Neve, bouckdrucker, tot secours van zyn huushuere, over april XVII, IIIe latste jaer : II lb. gr.

Rekening over het dienstjaar 1616-1617, fol. 45 v., nr. 6.

Guillame de Neve, bouckdrucker, tot secours van zyn huushuere by apostille op requeste voor drie nieuwe jaren, over april 1618, I^e IIIe jaer : II lb. gr.

Rekening over het dienstjaar 1617-1618, fol. 61 v., nr. 9.

Guillame de Neve, bouckdrucker over 't prenten van de wet, plackbrieven ende anders : III lb. VI s. VIII gr.

Idem, fol. 62 v., nr. 1.

Guillame de Neve, bouckdrucker, tot secours van zyn huushuere hem gheacordeert voor drie nieuwe jaren, hier over 't IIe IIIe jaer : II lb. gr.

Rekening over het dienstjaar 1618-1619, fol. 66, nr. 6^r.

Guillame de Neve, bouckdrucker, over 't prenten van de wet, plackbryeven ende anders, by twee rekenynghen : III lb. XVII s. VI gr.

Idem, fol. 66 v., nr. 5.

Guillame de Neve, bouckdrucker, tot secours van zyn huushuere hem gheacordeert voor drie nieuwe jaeren, hier over 't derde laetste jaer : II lb. gr.

Rekening over het dienstjaar 1619-1620, fol. 65 v., nr. 2.

Guillame de Neve, bouckdrucker, over 't prenten van de wet, plackbrieven ende anders : III lb. V s. gr.

Idem, fol. 65 v., nr. 9.

Guillame de Neve, bouckdrucker, in minderynghe van het drucken ende bynden van de costumen deser stede, by den prince ghedecreteert, mette leveryinghe daertoe van noode : I^e III lb. VI s. VIII d. gr.

Idem, fol. 68 v., nr. 1^s.

Guillame de Neve, bouckdrucker, over 't prenten van de wet, plackbrieven ende anders by drie billetten : XIII lb. III s. VIII d. gr.

Rekening over het dienstjaar 1620-1621. fol. 65 v., nr. 10.

7. Deze en volgende post werden ook gepubliceerd in L. Gilliodts-van Severen, *a.w.*, I, blz. 131, noot 1.

8. Ook deze post werd al uitgegeven in L. Gilliodts-van Severen, *a.w.*, I, blz. 130, noot 2.

Documenten betreffende Brugse drukkers

Guillame de Neve, bouckdrucker, over de vulle betalynghe van het drucken ende bynden van de costumen deser stede : I° XXXI lb. VI s. VIII d. gr.

Denzelven by accorde over zyn schade van hem ghedaen t'hebben den deel erdrucken als van te drucken noch VIII° exemplairen van nieuw ten dienste van de ghemeenten die dezelve zullen willen coopen : XLV lb. XVI s. VIII d. gr.

Idem, fol. 66 v., nrs. 10, 11°.

An Guillame de Neve, bouckdrucker, over 't prenten van eenighe plackbrieven ende anders, by vier billetten danof het een gheobmitteert is ter voorgaende rekenynghe : X lb. XVIII s. VIII d. gr.

Rekening over het dienstjaar 1621-1622, fol. 68, nr. 10.

An Guillame de Neve, bouckdrucker, over 't prenten van eeneghe plackbrieven ende anders by vier billetten : XVII lb. gr.

Rekening over het dienstjaar 1622-1623, fol. 77, nr. 1.

Guillame de Neve, bouckdrucker, over 't prenten van eenighe plackbrieven ende anders, by drie billetten : XII lb. gr.

Rekening over het dienstjaar 1623-1624, fol. 79 v., nr. 1.

Guillame de Neve, bouckdrucker, over 't prenten van eeneghe plackbrieven ende anders, by twee billetten, VIII lb. gr.

Rekening over het dienstjaar 1624-1625, fol. 78 v., nr. 2.

Jan Vyncx ende Guillame de Neve, bouckdruckers, by twee billetten : X lb. V s. IIII gr.

Rekening over het dienstjaar 1625-1626, fol. 83, nr. 6.

Guillame de Neve, bouckdrucker, hem toegeheleyt ter cause dat hy an 't college gheschoncken heeft *Theatrum vile civilis*, by hem ghedruct : II lb. X s. gr.

Idem, fol. 86, nr. 7.

Jan Vyncx ende Guillame de Neve, bouckdruckers, by drie billetten : VIII lb. XV s. IIII gr.

Rekening over het dienstjaar 1626-1627, fol. 83, nr. 7.

9. Deze twee posten werden ook gepubliceerd in L. Gilliodts-van Severen, *a.w.*, I, blz. 130, noot 2.

Jan Vyncx, Guillame de Neve ende ander bouckdruckers, by vier billetten : XVII lb. III s. gr.

Rekening over het dienstjaar 1627-1628, fol. 84, nr. 8.

Guillame de Neve, bouckdrucker, de somme van vyfentwintich guldens zestien stuvers ter causen hy ghedruct heeft tweehondert instructiën van de wacht ende meer andere, volghende zyn specificatie, met ordonantie ende quictantie, valent : LI lb. XII sch. par.

Rekening over het dienstjaar 1629-1630, fol. 131, nr. 3.

Jan Vyncx, Nicolas Breygel, Caerle van Brussel¹⁰ ende Guillame de Neve, bouckdruckers, by zes billetten, de somme van XXX lb. XIII s. II gr.

Rekening over het dienstjaar 1631-1632, fol. 52, nr. 8.

15

1612-1634. — *Posten uit de rekeningen van het Vrije betreffende uitgaven aan Willem de Neve.*

Guillame de Neve, bouckprenter, de somme van zes ponden grooten hem toegeheyt ter cause van dryehondert boucxkens van den reglemente ende beryders by hem ghedruct metgaders dryehondert bladeren van de tauxatie van heurlieder sallarissen, by ordonnancie ende quictancie : LXXII lb. par.

Brugge, Rijksarchief, fonds van het Vrije, rekening over het dienstjaar 1612-1613, fol. 101, nr. 3¹¹.

Guillame de Neve, de somme van vyffentwintich guldens ter cause dat hy ghedruct ende ghelevert heeft vyfhondert placcaten van de gheruwineerde kercken binnen den Lande ende graefscepe van Vlaenderen, by ordonnantie ende quictantie van den XX^{en} ougust 1614 : L lb. par.

Ib. over het dienstjaar 1614-1615, fol. 98, nr. 3.

Guillame de Neve, bouckdrucker, de somme van vyff guldens over vierhondert plackbrieven by hem ghedruckt rakende de surceantie van de vier stuvers up elcke tonne biers ende eenen stuver op elcke stoop wyns, by ordonnantie ende quictantie van den Vlen maerte : X lb. par.

Ib. over het dienstjaar 1614-1615, fol. 108 v., nr 1.

10. Jan Vyncx en Karel van Brussel waren wel boekhandelaars maar geen drukkers.

11. Het dienstjaar van de rekeningen van het Vrije beginnen met 16 aug. en eindigen met 15 aug. ; de hier gepubliceerde teksten komen telkens voor onder de rubriek : «Betalinghe van diversche partijen ende extraordinaire kosten».

Documenten betreffende Brugse drukkers

Guillame de Neve, bouckdrucker, de somme van drie ende veertich guldens thien stuvers ter cause ende over vierhondert plackbrieven by hem ghedruct rakende de vier stuvers up elcke tonne biers ende vierentwintich billetten van de wet der stede van Brugghe up den IJen septembre 1615 metgaders eenen grooten quartebouck by hem ghelevert, ghenaeamt *Mercator*, conforme de specificatie met ordonnancie ende quictantie : LXXXVII lb. par.

Ib. over het dienstjaar 1615-1616, fol. 103 v., nr. 2.

Guillame de Neve, bouckdrucker, de somme van neghentien guldens twaelf stuvers over het drucken ende leveren van diversche ordonnancien ghemaeckt ende ghestatueert by den heere ende wet 's Landts van den Vryen, conforme de specificatie met ordonnancie ende quictantie : XXXIX lb. IIII s. par.

Ib. over het dienstjaar 1616-1617, fol. 110, nr.

Guillame de Neve, bouckdrucker, de somme van veerthien guldens vier stuvers ter cause ende over diversche plackbrieven by hem ghedruct raekende eenighe ordonnancien van den collegie omme ten platten lande ghepubliceert ende gheplackt te worden als anderssins, by specificatie met ordonnancie ende quictantie, valent : XXVIII lb. VIII s. par.

Ib. over het dienstjaar 1618-1619, fol. 50 v., nr. 1.

Guillame de Neve, ghezworen bouckdrucker binnen Brugghe, de somme van vierhondert guldens ende dat in minderinghe ende ter goeder rekeninghe van het contract ende accord met hem ghemaect nopende het drucken van de nieuwe keure ende deelbouck van den Lande, by ordonnancie ende quictantie, valent : VIII lb. par.

Ib. over het dienstjaar 1618-1619, fol. 100 v., nr. 2.

Guillame de Neve, drucker, de somme van tsestich guldens thien stuvers ter cause ende over diversche billetten van publicatien ende anderssins by hem ghedruct ten dienste van den Lande, by specificatie met ordonnancie ende quictantie : LXXI lb. par.

Ib. over het dienstjaar 1620-1621, fol. 105 v., nr. 2.

Guillame de Neve, drucker, de somme van XL guldens XIII stuvers ter cause ende over diversche billetten van publicatien ende anderssins, met ordonnancie ende quictantie, valent : LXXXI lb. VIII s. par.

Ib. over het dienstjaar 1620-1621, fol. 105 v., nr. 4.

Guillame de Neve, bouckvercooper, de somme van derthien guldenen thien stuvers ter cause van diversche ordonnancien ende placbrieven by hem ghedruct by laste van den collegie, achterevolgende de specificatie met ordonnancie ende quictantie, valent : XXVII lb. par.

Ib. over het dienstjaar 1621-1622, fol. 95 v., nr.

Guilliam de Neve, bouckdrucker, de somme van vyff ende tzeventich guldens thien stuvers ter cause ende over diversche ordonnancien exemplairen ende placbrieven by hem ghedruet ende ghelevert ten oorboire van den Lande, by twee ordonnantien inhoudende specificatie met quictantie, valent : I^{LI} lb. par.

Ib. over het dienstjaar 1622-1623, fol. 101, nr. 1.

Guilliam de Neve, bouckprenter, de somme van tsestich guldens acht stuvers ter cause ende over eenighe zaken by hem ghedruet ende ghelevert by laste van den collegie zoo van de ampliatie van eenighe artielen van de nieuwe kuere ende costumen als van den deelbouck van den Lande ende anderssins, by billet met ordonnantie ende quictantie, valent I^{XX} lb. XVI s. par.

Ib. over het dienstjaar 1622-1623, fol. 104 v., nr. 1.

Guilliam de Neve, bouckprenter, ter cause ende over diversche billetten ende andere saecken by hem gheprent ende ghelevert ten oorboore van den Lande, by twee specificatien met ordonnantie ende quictantie, valent : I^{II} lb. par.

Ib. over het dienstjaar 1624-1625, fol. 119, nr. 2.

Guilliam de Neve, bouckprenter, ter cause ende over diversche billetten ende andere saecken by hem gheprent ende ghelevert ten oorboore van den Lande, by twee ordonnancien met quictancien, valent : CLXXX lb. par.

Ib. over het dienstjaar 1625-1626, fol. 117 v., nr. 3.

Guilliam de Neve, bouckprenter, ter cause ende over diversche billetten ende andere saecken by hem gheprent ende ghelevert ten oorboore van den Lande, by drie ordonnantien met quictantien bedraghende : II^{LVI} lb. par.

Ib. over het dienstjaar 1626-1627, fol. 99 v., nr. 3.

Guilliam de Neve, gesworen drucker, de somme van dertich ponden thien schellinghen grooten, in minderynghe ende ten goede bevinde van syn gheaccordeerden loon anghenomen hebbende 't drucken van de politicque ordonnantien van desen Lande, by twee ordonnantien ende quictantien, valent : III^{LXVI} lb. par.

Ib. over het dienstjaar 1626-1627, fol. 107 v., nr. 1.

Guilliam de Neve, bouckprenter, ter cause ende over diversche billietten ende andere saecken by hem gheprent ende ghelevert ten oorboore van den Lande, by ordonnantie ende quictantie : XXX lb. par.

Ib. over het dienstjaar 1627-1628, fol. 98 v., nr. 3.

Guilliams de Neve, bouckprenter, de somme van achthondert guldens ter cause dat hy ghedruct heeft de nombre van zeshondert exemplairen van de politicke ordonnantie ende ghelvert t'synen coste alle 't papier daertoe dienende ende dat van sulck formaet ende druck als is de kuere van desen Lande, achtervolghende den schriftelicken accorde danof zynde, danof gemynct III^eLXVI lb. par. hierup betaelt ten goeden bevinde ende in uutgeven ghebracht by de voorgaende rekeninghe fol. 10 verso, dus alhier over de reste by ordonnantie ende quictantie metgaders den contracte metten zelve de Neve ghemaect de somme van XII^eXXXVIII lb. par.

Ib. over het dienstjaar 1627-1628, fol. 102, nr. 2.

Guilliams de Neve, oock bouckbindere, de somme van vyfthien ponden grooten over het binden van eenhondert ghelycke ordonantien politicque in hoorne met groene canten ten pryse als vooren by ordonnantie met quictantie, valent : CLXXX lb. par.

Ib. over het dienstjaar 1627-1628, fol. 105, nr. 3¹².

Guilliams de Neve de somme van vier ponden grooten hem bygheleyt voor ghedruct t'hebben sekere quohieren van den sallaris van de ammans, metgaders de placcaeten raekende het zuvel ende anderssins, by ordonnantie ende quictantie, valent : XLVIII lb. par.

Ib. over het dienstjaar 1627-1628, fol. 107, nr. 1.

Guilliams de Neve, bouckprenter, de somme van elf guldens veertien stuyvers ter cause dat hy ghedruct ende ghelevert heeft diversche exemplaren van de wetsvermaeckinghe der stede van Brugghe by specificatie met ordonnantie ende quictantie, valent : XXIII lb. VIII s. par.

Ib. over het dienstjaar 1628-1629, fol. 114, nr. 2.

Guilliams de Neve de somme van thien guldens ter cause hy ghedruct heeft eenighe placcaeten tot onderhouden van de paste metgaders de maeten up wynen ende bieren ende anders, by ordonnantie ende quictantie met specificatie, valent : XX lb. par.

Ib. over het dienstjaar 1629-1630, fol. 124, nr. 1.

Guilliams de Neve, bouckdruckere, de some van vyfentwintich guldens zestien stuyvers ter cause hy ghedruct heeft tweehondert instructien van de wacht ende meer andere volghende zyn specificatie met ordonnantie ende quictantie, valent : LI lb. XII s. par.

12. Jan Vincx en Eduard de Clerck hebben respectvelijk 300 en 200 exemplaren van deze politieke ordonantiën ingebonden waarvoor zij 558 en 480 pond paris van het bestuur van het Vrije mochten ontvangen. Zie : *t.a.p.*, fol. 105, nrs. 2 en 4.

Ib. over het dienstjaar 1629-1630, fol. 131, nr. 3.

Guilliams de Neve de somme van vier ponden grooten ter cause dat hy ghedruct heeft drie diversche ordonnantien nopende het vertransporteren van de granen volghende zyne specificatie met ordonnancie ende quictancie, valent : XLVIII lb. par.

Ib. over het dienstjaar 1630-1631, fol. 114, nr. 1.

Guilliams de Neve, bouckprenter, de somme van derthien ponden XVI s. VIII grooten over de weerde van dertich nieuwe ceuren van desen Lande by hem ghelevert ten comptoire van de tresorie van den voornoomden Lande metgaders ooc over 't binden van deselve, by ordonnancie ende quictancie, valent : CLXVI lb. par.

Ib. over het dienstjaar 1631-1632, fol. 126 v., nr. 2.

Guilliams de Neve, bouckdrucker ende vercooper binnen Brugghe, de somme van t zestich guldens ter cause hy by laste van den college ghedruct heeft ten diversche stonden zeer menichvuldighe ordonantien, passeporten ende plackbilletten, alles blyckende by de specificatie met ordonnantie ende quittantie, valent : CXX lb. par.

Ib. over het dienstjaar 1631-1632, fol. 133, nr. 3.

Guilliams de Neve, bouckdrucker, de somme van neghenentachtentich guldens vier stuvers ter cause van het drucken ende leveren van instructien van de peste ende andere by ordonnantie, quictantie ende specificatie, valent : CLXXVIII lb. VIII d. par.

Denselven de Neve de somme van veerthien guldens thien stuvers over het drucken van menichvuldighe passepoorten ende camerbriefven inghevolghe van de specificatie met ordonnantie ende quictantie, valent XXIX lb. par.

Ib. over het dienstjaar 1632-1633, fol. 112, nrs. 3, 4.

Guilliams de Neve, bouckdrucker binnen Brugghe, de somme van neghen guldens over het drucken van eenighe plackbriefven ende billetten conforme de specificatie met ordonantie ende quictantie, valent XVIII lb. par.

Ib. over het dienstjaar 1632-1633, fol. 113 v., nr. 3.

Guilliams de Neve, bouckdrucker, de somme van neghen guldens ende zestien stuvers over 't drucken ende leveren van eenighe plackbilletten ende passepoorten conforme de specificatie met ordonnantie ende quictantie, valent : XIX lb. XII s. par.

Ib. over het dienstjaar 1633-1634, fol. 135, nr. 2.

Guilliams de Neve, bouckdrucker binnen Brugghe, de somme van twaelf guldens van ghedruct ende ghelevert t' hebben de wetten van Brugghe

conforme de specificatie met ordonnantie ende quittantie, valent : XXIII lb. par.

Ib. over het dienstjaar 1633-1634, fol. 138, nr. 2.

16

1634 maart 23. — *Ten overstaan van de notaris Arnoud vander Meere sluiten de drukkers Willem de Neve en Nikolaas Breygel een overeenkomst tot regeling van hun onderlinge geschillen.*

Alle dengone die dese presente letteren van notarie zullen zien ofte hooren lesen doen condt ende kennelick dat voor my, Aernoot vander Meere, filius Roelant, notaris publycq, residerende binnen der stede van Brugghe, gheadmitteert ter exercitie van dezelve notarie by myne edel heeren van den Secreten Raede van Zyne Conincklicke Majesteit tot Brussel, ende ter presentie van de naerscreven oorconden syn ghecommen ende ghecompareert in persooene Guillaime de Neve, ter eender zyde, ende Niclais Breyghel, ter ander, dewelcke comparanten ghaven te kennen, hoe dat up den zesthiensten deser maent van maerte waren vergadert gheweest deken ende eedt van de librariërs ende schoolmeesters midtsgaders alle de supposten van de librariërs ten huuse van den deken van dezelve confrerie, waervooren ghecompareert hadde den voorseyden Guillaime de Neve, librariër en drucker in eede wesende, ende Niclais Breyghel, librariër ende drucker, over eenighe questie ofte mondelick contract tusschen hen beyden gheresen volghende hunlieden schriftelick verclaers in handen van den deken rustende, ende dat tzelve gheordonneert was by d'heeren ghecommiteerde van dezelve confrerie de bovenscreven te accorderen ofte wysen is 't in huerlieder macht naer qualiteit, soo hebben de bovenscreven deken ende eedt met de bovenschreven confreers gheaccordeert ende vereenicht, te weten : eerst heeft Niclais Breyghel voorseyt beloofd te leveren an den voornomden Guillaime de Neve alle de figueren ende vaentkens sulcx als in de mande staet met hetgene van dezelve materie dat men bevint achter huuse suckelen van dezelve de gulden raeckende, waervooren dat Guillaime de Neve moet gheven an ditto Breyghel eerst de somme van thien pont groote te betaelen in leverynghe van 't voorseyde ; voorts verbynt hem dezelve de Neve overlaten te renunciëren, ghelyck hy doet by desen, de privilegie ende het drucken van de costumen ende politycque ordonnantien van 't Vrye ende van Brugghe, bovendien geen placcaten 's Landts van den Vryen te moghen drucken, insghelicx oock van Brughe, midtsgaders 't drucken van de nieuwe wetten, midtsgaders en vermach niet te drucken 't leven van graef Caerle maer tzelve an den voorseyden Breyghel overlaten met de privelegie.

Alle welck contract ende apoinctement de comparanten hebben verkent ende gheleden, midtsgaders beloofd t'onderhouden ende vulcommen, onder den verbande als naer rechte.

Aldus ghedaen ende ghepasseert binnen Brugghe desen drieentwintichsten maerte zesthienhondert vierendertich, ter presentie van meester Franchois Carpentier ende Thomaes de Neve, als oorconden hierover gheropen ende ghebeden.

My t'oorconde (*get.*) A. vander Meere, not., 1634.

Brugge, Rijksarchief, *voorlopig schifting*, nr. 1286.

17

1619-1652. — *Posten uit de rekeningen van het librariërgilde van Brugge betreffende uitgaven aan Willem de Neve.*

Item, betaelt aen Guilliams de Neve, voor 't drucken ende 't leveren van 450 aflaetbrieven midtshaders voor 't leveren van 500 santkens van onze ghulde, welcke leveringhe noch niet heel voldaeen was, blyckende by syn guitantie : I lb. XV s. gr.¹³.

Brugge, Rijksarchief, *fonds van de Brugse ambachten*, nr. 208 : *rekening van de librariërs over het dienstjaar 1619-1620*, fol. 22 v., nr. 4¹⁴.

Betaelt aen Guilliams de Neve over 't leveren van driehondert ghildezantkens de somme van 10 s. gr.

Ib. *id.* over het dienstjaar 1624-1625, fol. 65 v., nr. 4.

Betaelt aen Guilliams de Neve over ghelevert ende ghedrukt te hebben 400 santkens van de gulde van Ste. Michiels : XIII s. IIII gr.¹⁵.

Ib., *id.* over het dienstjaar 1625-1626, fol. 74 v., nr. 6.

13. Deze post werd reeds gepubliceerd door A.C. De Schrevel, in *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, LII (1902), blz. 212.

14. Het dienstjaar van de rekeningen van het librariërgilde begint en eindigt telkens op 27 december.

15. Deze post werd eveneens uitgegeven door A.C. De Schrevel, *a.w.*, blz. 210, — Tijdens het dienstjaar 1647-1648 (fol. 230 v., nr. 8) werd een nieuwe kopergravure gemaakt voor het drukken van de prentjes van Sint Michiel door de Brugse schilder Jan van Oost : «Betaelt aen Jan van Oost, schilder, over een nieuwe plate van Ste. Michiel teekenen ende hitsen met het snyden van de letters ende de preuve daarvan laten drucken, tsamen by accoorde, present den deecken ende den eedt : 4 lb. 1 s. 8 d. gr.». De vorige kopergravure bestond reeds in 1619 zoals uit de «Inventaris van alle de kerckelicke ornamenten toebehoorende de gulde van de librariërs ende schoolmeesters, alzooy zy waren anno XVIe ende XIXe». ... «Item, een copier plate met Sinte Michiel daerin ghesneden om de santkens van de gulde te drucken». Deze inventaris bevindt zich vooraan in de rekeningen van het librariërgilde over 1618-1655 (Brugge, Rijksarchief, fonds van de Brugse ambachten, nr. 208).

Documenten betreffende Brugse drukkers

Betaelt aen Guilliamme de Neve over het drucken van seshondert beeldekens van Ste. Michiels ; item, noch eenhondert dat hy noch goet hadde, compt hier één gulden van het hondert, is tsamen : 1 lb. 3 s. 4 d. gr.

Ib., id. over het dienstjaar 1627-1628, fol. 92, nr. 2.

Betaelt aen sieur Guilliamme de Neve 250 beeldekens à 20 stuvers 't hondert, compt : 8 s. 4 d. gr.

Ib., id. over het dienstjaar 1628-1629, fol. 97 v., nr. 5.

Betaelt aen Guilliamme de Neve voor 't drucken van 400 beeldekens : 13 s. 4 d. gr.

Ib., id. over het dienstjaar 1629-1630, fol. 104, nr. 3.

Betaelt Guilliamme de Neve over twaelfhondert beeldekens daerin begrepen de 200 die hy an den voorgaenden gouverneur ghelevert hadde : 2 lb. gr.

Ib., id. over het dienstjaar 1632-1633, fol. 127, nr. 4.

Aen Guilliamme de Neve over 't prenten van 1200 beeldekens per quitantie : II lb. VIII s. gr.

Ib., id. over het dienstjaar 1635-1636, fol. 149, nr. 6.

Betaelt aen Guilliamme de Neve voor zeshondert beeldekens van St. Michiel à 29 stuyvers 't 100, comt : 1 lb. 4 s. gr.

Ib., id. over het dienstjaar 1640-1641, fol. 190, nr. 5.

Betaelt aen Guilliamme de Neve voor ....¹⁶ hondert beeldekens van Ste. Michiel à stuyvers het hondert, compt voor dit jaer : niet.

Ib., id. over het dienstjaar 1641-1642, fol. 197 v., nr. 3.

Aen Guilliamme de Neve over het drucken van 350 beeldekens van de ghilde, comt : 10 s. gr.

Ib., id., over het dienstjaar 1645-1646, fol. 217, nr. 7.

Betaelt aen Guilliamme de Neve van dryhondert seyntens : 10 s. 10 d. gr.

Ib., id. over het dienstjaar 1646-1647, fol. 223 v., nr. 9.

Betaelt aen Guilliamme de Neve over leveren van driehondert ghedruckte beeldekens van Ste. Michiel teghen den feestdach, per quitantie : 10 s. gr.

Ib., id. over het dienstjaar 1647-1648, fol. 231, nr. 1.

16. In het hs. niet ingevuld.

Betaelt aen den deken¹⁷ van zeshondert beeldekens van onse gilde van Ste. Michiel 1 lb. 4 s. gr.

Ib., *id. over het dienstjaar 1649-1650*, fol. 242 v., nr. 4.

Betaelt aen Guillame de Neef over 800 beeldekens ghefigureert met Ste. Michiel omme te jonnen aen de ghildebroeders ende ghildesusters, ter somme van I lb. XII s. gr.

Ib., *id. over het dienstjaar 1651-1652*, fol. 253 v., nr. 2.

18

1652. — *Rekwest van Willem de Neve aan de Koning om het monopolie van het drukken en het verkopen van devotieprenten en kermisvaantjes voor de duur van tien jaar, met advies van de bisschop van Brugge.*

Aen den Coninck,

Verthoont in alder oodmoedicheyt Guillame de Neve, ghesworen boeckdrucker ende vercooper der stede van Brugghe, hoe dat hy in deselve qualiteyt de stadt van Brugghe ende haer heel district heeft ghedient den tyt van 46 jaeren, met volcommen satisfactie van het magistraet aldaer ende andere gheestelycke ende wereltlycke personen, ende ooc nu gheleden omtrent de 20 jaeren uut de vormen, die hy, suppliant, t'synen grooten coste heeft ghecocht van wylent Anthone Janssens¹⁸, vele ende verscheyde vergulde beeldekens ende vaentkens, ghelyck van de H. Moeder Anna, Onse Vrouwe ter Slavernye in Brugghe, van S. Willem, voorts de H. Sacramentsbeeldekens van de prochiekerken der voorseyde stadt van Brugghe ende buytenvaentkens van de kermessen, als van 't Heylich Cruys van Damme, van St. Godelieve binnen ende buyten Brugghe ende van de Potterie, voorts de omliggende prochiën, daerinne dat hy, suppliant, tot noch toe heeft ghecontinueert sonder obstacle van yemande ende ter exclusie van alle andere bouckdruckers der stede van Brugghe, behoudens datter nu onlanx eenighe van deselve ghelycke beeldekens ende vaentkens hebben beghinnen naer te drukken etc.

Biddende oodmoedelyck Uwe Majesteyt ghedient te syne, favorable regard nemende op hetghone voorseyt, den suppliant tot het drukken van deselve beeldekens ende vaentkens te accorderen behoorelycke brieven van octroy, om alle deselve alhier ghepresenteert te mogen drukken, maken ende vercoopen, ter exclusie van alle andere bouckdruckers ende vercoopers, ende dat voor den tyt van thien toecommende jaeren.

17. Gedurende dit dienstjaar was Willem de Neve deken van het gilde.

18. Over deze drukker zie : A. Visart de Boacarmé, *Recherches sur les imprimeurs brugeois*, Brugge, 1928, blz. 35.

Dit doende etc.

[*Apostille van de bisschop* :] Messieurs, j'ai recue celles qu'il a plue à Voz Seigneuries m'escire le 7 du courant avecq la requeste y jointe présentée à Sa Majesté de la part de Guillaeme de Neve, et pour les servir de son avis sur le contenu d'icelles, diray que pendant ma demeure par deça j'ai cognu ledit suppliant pour homme de bien, partant jugeriés que Vos Sérénissimes feront bien de luy accorder l'octroy par luy requis, estant d'une chose de peu d'importance, au moyen de laquelle toutesfois il pourra s'aider à vivre en ses vieux jours. Je me remets néantmoins en la discrétion de Voz Sérénissimes desquelles je me signe etc.¹⁹.

Brugge, Bisschoppelijk archief, *Acta van de Brugse bisschoppen*, register nr. 26, fol. 85 v.,-86 v.

19

1659 november 12. — *Willem de Neve en zijn echtgenote Emerantiana van Elderson verpanden hun huisraad en boeken, tot borgstelling van de betaling van een bedrag van 29 pond 17 schelling 8 denier groot, welk bedrag zij verschuldigd zijn aan de stokhouder Arnoud Willaëys van wie zij een partij boeken gekocht hebben.*

Actum 12 november 1659, present d'heeren Bruynsteen ende Berchem, schepenen. — Compareren Guilliaeme de Neve ende Emerentiana van Elderson, syn huusvrouw, dewelcke comparanten ende namentlick de voorn. Emerentiana by autorisatie van den voors. Guilliaeme, haeren man, hebben verkendt ende geleden, soo sy doen by desen, schuldich te wesen aen sieur Aernout Willais, stochouder der stede van Brugge, de somme van XXIX lb. XVII s. VIII gr., spruyttende van coop boecken als anders t'synen stocke gekocht, ende in versekerynge van welcke somme hebben de comparanten getransporteert tot profyt van denselven Willaëis, alhier absent, ende ter acceptatie van d'heer Jan Baudens de naerschreven mueblen ende alle de boecken jeghenwoordich staende binnen den huuse ende wynclde van den comparanten, danof sy sullen overbryngen enen cataloge van den voors. boecken onthier ende vier dagen onbegrepen ende dat in handen van den voorn. d'heer Jan Baudens oft aen den voors. Aernout Willais, tot wiens profyte den voorn. transport es geschied, soo van de voorn. boecken als mueblen van welke syn als voorseit te weten : ses stucken schilderyen, een wagenschotte koetse, een lydekant, twee pluymbedden, twee paer taefels, vier saelstoelen, twee motaële branders, een

19. Dit rekwest werd reeds gepubliceerd door M. English, in *Westvlaamsch Archief, Bijblad van Biekorf*, 2e jg. (1940), blz. 7-8.

motaele schuppe met een tange, een groote motaele waschketele, twee sperpotten, een motaele heemer, een motaele vuulpannen, twee silver kannedecsel. Ende by aldien de comparanten in faute bleefven van de voors. catalogue nopende de gespecifijerde boecken overbrynghen in d'handen voorseyt binnen den voors. tydt, vermach den voorn. Aernout Willais deselve boecken in 's comparants huuse ende wynckel vyndende te vercoopen à la haulche emmers naer syn goetdincken. Daerin de voorn comparanten consenteren met renonciatie van alle exceptiën. Ende bydien gedoogen volontaire condemnatie tot verhael van de voors. gepreëndeerde XXIX lb. XVII s. VIII gr. tot profyt van den voors. Willays met den cost van desen bryef alsooc in 't uuythaelen van de voors. goedyngen ende vercoopynge ten stocke. Ende nopende 't surpluys belooft den voorn. Baudens, alhier acceptant over denselven Willays, de comparanten over telcken resterende somme procederende over de vercoopynge van de overschietende mueblen ende boecken ten wille ende vermane van denselven Willays. Ende alsoo de voorn. boecken ende mueblen blyfven alsnoch in 't gebruyck van den comparanten soolange als 't den voorn. Willays gelieft, hebben de comparanten nietmin, op dat noot sy, machtich gemaect den voorn. d'heer Jan Baudens ende .....²⁰ elcken sonderlynge om telcken half jaere dit transport te vernieuwen ende te compareren voor gequalifijerde persoonen ende aldaer den voors. transport ende verkentnisse van schult naer haer vorme ende inhoud vernieuwen. Ende hebben de comparanten ende acceptanten respectievelick in handen van ons scepenen gedaen den eedt dat de voorn. transport ende verkentnisse van de voors. schult is geschiedende ten goeden trouwen ende sonder eenige fraude argelist ende dissimulatie ingevolge van het placacet van Syne Majesteyt in daeten 29 July 1653 belovende etc.

In kennessen etc.

[Get. :] Guilliame de Neve — Emerantiana Elderson — Jan Baudens, 1659.

Protocolen van de klerken van de vierschaar van Brugge, nr. 965 : protocol van klerk Christiaan Verbiest over 1659-1664, fol. 1v.-2.

20

1660. — *Aantekeningen betreffende het overlijden van Emerentiana van Elderson, echtgenote van Willem de Neve.*

20. In het hs. niet ingevuld.

1660, 7^a eiusdem [julius] sepulta est in ambitu zuyt prope introitum ecclesie Emerentiana Edelsont, uxor Guillielmi de Neve, cum missa contuali et commendationibus in major sacello.

Register van geboorten, huwelijken en overlijdens van de Sint-Donaasparochie te Brugge, nr. 6, op datum.

Ontfanck van dootschulden. — ... Item, ontfaen over de dootschult van Catharina (*sic*)²¹ uxor Guilliamme de Neve : [niets].

Brugge, Rijksarchief, fonds van de Brugse ambachten, nr. 208 : *rekening van het librariërs-gilde over het dienstjaar 1659-1660*, fol. 41, nr. 13.

21

1663. — *Aantekeningen betreffende het overlijden van Willem de Neve*.

1663, 1^a februarii sepultus est vesperi in claustro sub secundo lapide a portali ecclesie eundo ad curiam episcopalem Guillielmus de Neve, bibliopola in Burgo, cum missa cantuali et commendationibus in magni sacello 5^a eiusdem.

Register van geboorten, huwelijken en overlijdens van de Sint-Donaasparochie te Brugge, nr. 6, op datum.

Onfanck van dootschulden. — ... De dootschult van Guilliamme de Neve en is noch niet ontfanghen alhoewel de zielmisse ghedaen is, dus hier : per memorie²².

[*In margine* :] Debetur ut in text. Fiat devoir.

Noch ontfaen over de dootschult van .... : 2 s. 4 d. gr.

Brugge, Rijksarchief, fonds van de Brugse ambachten, nr. 208 : *rekening van het librariërs-gilde over het dienstjaar 1662-1663*, fol. 67, nr. 6.

21. Op grond van deze foutieve schrijfwijze werd door A. Visart de Bocarmé, *a.w.*, blz. 38, ten onrechte gezegd dat de vrouw van Willem de Neve als voornaam Caharina voerde.

22. Dat de doodschuld van W. de Neve niet werd gekweten, zoals A. Visart de Bocarmé, *a.w.*, blz. 38, heeft beweerd, is dus onjuist. Wel werd de doodschuld slechts achteraf vereffend na aandringen van het gilde.

SCHADELIJKE TOVERIJ TE BRUGGE EN TE IEPER IN DE 15DE EEUW

J. MONBALLYU

Zoals overal elders in West-Europa kenden de heksenprocessen in onze gewesten hun hoogtepunt in de periode 1580-1680. In die tijd werden alhier honderden personen — vooral vrouwen — op de brandstapel gezet om er al dan niet na een voorafgaande wurging één van de vreselijkste doodstraffen te ondergaan ; anderen werden soms na een lange opsluiting in erbarmelijke omstandigheden of een mensonterende pijniging verbannen of op *cautie juratoire* vrijgelaten¹.

Het feit nu dat de heksenjacht in onze streken pas vanaf de tweede helft van de 16e eeuw hoogtij vierde, betekent nog niet dat hekserij in de daaraan voorafgaande periode niet vervolgd en bestraft werd². Wel verschilde toen dikwijls de aard en de aanpak van de hekserij grondig van deze die ons uit de 16e en 17e eeuw bekend is. Dit moge blijken uit een tweetal 15de eeuw vonnissen respectievelijk te Brugge en te Ieper in de jaren 1468-1469 geweest.

Het eerste vonnis werd uitgesproken op 1 oktober 1468 door de redenaars van de heerlijkheid van de Proosdij te Brugge³, een rechtbank die zoals bekend bevoegd was voor een wijk van de stad.

1. F. VAN HEMELRIJCK, *Heksenprocessen in de Nederlanden*, Leuven, 1982, p. 54-58.

2. Zie b.v. R.C. VANCAENENGEM, *Geschiedenis van het strafrecht in Vlaanderen van de XIe tot de XIVe eeuw*, Verhand. Kon. VI. Akad. voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, klasse der Letteren. Verhand. 19, Brussel, 1954, p. 84-85.

3. BRUGGE, *Proosdij Brugge*, 1509, f. 28.

Hierin werd een zekere Margriete Achtels geboren te Sint-Joris-ten Distel, weduwe van Symoen Straels, veroordeeld omdat zij niet alleen meer dan zes jaar samen met een andere man had gewoond, maar bovendien samen met deze man en anderen had *diversche ghevenijnde watren ghemaect ende gheholpen maken van zulker substancien die onmenschelic ende onnatuerlic zijn, die beter verzwegen zijn dan ghenoomdt*. Deze had zij dan in meerdere fonteinen, waterputten en wijwatervaten uitgegoten en aan meerdere zieken toegediend waardoor verschillende personen *bi haeren toedoene moordadelic* om het leven waren gekomen. Voor deze zwaarwichtige feiten werd zij aan een staak verbrand en vervolgens in een zetel⁴ aan de rand van de openbare weg *ten exemple van allen quraeddoenders* tentoongesteld, vonnis dat onmiddellijk werd uitgevoerd⁵.

In dit vonnis is van hekserij als dusdanig geen sprake. Dat men nochtans in die tijd bij dergelijke vergiftigingszaak onvermijdelijk aan hekserij dacht⁶, blijkt impliciet niet alleen uit de woorden *die onmenschelic ende onnatuerlic zijn* waarmee de door Margriete Achtels gebruikte middelen worden omschreven, maar tevens uit de opgelegde verbrandingsdood die van oudsher aan heksen werd toebedeeld⁷. Dit toont aan dat men te Brugge in die tijd hekserij of toverij eigenlijk nog niet beschouwde als een misdrijf *sui generis*, maar slechts als een middel om een ander misdrijf, in casu moord te begaan. Zoals in de woorden *bi hueren toedoene moordadelic* duidelijk wordt aangegeven, werd Margriete Achtels in 1468 door de Brugse redenaars in de eerste plaats als moordenares en slechts in ondergeschikte orde als heks gestraft. Niet de door Margriete Achtels aangewende (tover)middelen, maar de door haar veroorzaakte schade was determinerend voor de zwaarte van de opgelegde straf. Wel heeft het gebruik van tovermiddelen de aard van de voor moord opgelegde doodstraf medebepaald ; in plaats van levend te

4. In de baljuwsrekening van Brugge is er sprake van de tentoonstelling op een rad (reue) i.p.v. een zetel. ARA — Rekenkamer, 13.707, *Baljuwsrekening Brugge 1468-1469*, f 136^r.

5. *Ibidem*.

6. R.C. VAN CAENEGEM, *a.w.*, p. 85.

7. ID, *a.w.*, p. 84 en 164 ; F. VAN HEMELRIJCK, *a.w.*, p. 17. R. KIEKHEFFER, *European Witch Trials. Their foundations in popular and learned culture 1300-1500*, Londen, 1976, p. 136.

worden begraven, zijnde de normale straf voor moordenaresses in die tijd⁸, werd Margriete Achtels als heks op de brandstapel gezet. In datzelfde jaar 1468 straften de Brugse stadsschepenen Jacquemine, echtgenote van Clement Mote op dezelfde wijze, omdat zij *avoit melle des eaues avec du venin et autres mauvaises substances dont plusieurs personnes se sont ale de vie a trespas*⁹. Nele Wijts daarentegen werd alleen onthoofd en op een rad tentoongesteld¹⁰; wellicht kon zij verzachtende omstandigheden laten gelden.

Deze onrechtstreekse aanpak van hekserij was in de 15de eeuw niet typisch voor Brugge. Dit moge blijken uit een vonnis d.d. 21 januari 1469 van het leenhof van de zaal van Ieper¹¹ waarin een zekere Henderic van de Walle werd veroordeeld omdat hij, zegt het vonnis, niet alleen binnen het jaar te Godewaersvelde in het huidige Frans-Vlaanderen bij een vierjarig overleden kind een gezwel had uitgesneden en dit in een wijwatervat had geworpen, maar bovendien, wat veel erger was, aldaar samen met een zekere Olivier Caudeel een vier uren oud knaapje gekookt en in stukken had gesneden, het aldus bekomen afkooksel in een stenen kruikje had opgevangen en dit in een waterput had uitgegoten. Hieraan zouden dan meerder personen gestorven zijn. Voor deze toch wel zeer lugubere praktijken werd Henderic van de Walle onthoofd en geradbraakt; vooraf werden zijn naakte schouders tweemaal in de zaal te Ieper en eenmaal op de executieplaats met een gloeiend ijzer bestreken.

Ook hier is er in het vonnis van hekserij of toverij als dusdanig geen sprake. Dat men echter hieraan bij dergelijke praktijken onvermijdelijk dacht, blijkt impliciet niet alleen uit het feit dat de Ieperse baljuw in zijn vordering Henderic's daden als *onkestelic* omschreef, maar tevens uit het bestrijken van Hendric's schouders met een

8. R.C. VAN CAENEGEM, a.w., p. 166; A.R.A., *Rekenkamer*, 13.777, *Schoutsrekening Brugge 1457-1458*, f. 18v: «A icelluy pendeur pour avoir fait la justice de Grutkin zwerde, dit de Schoris, laquelle fu enfoui pour fait de murdre». Zie ook *Ibidem*, 13.774, *Schoutsrekening Brugge 1444-1445*, f. 50^v; 13776, *Schoutsrekening Brugge 1452-1453*, f. 98^r.

9. A.R.A., *Rekenkamer*, 13.779, *Schoutsrekening Brugge 1468-1469*, f. 16^r.

10. A.R.A., *Rekenkamer*, 13.707, *Baljuwsrekening Brugge, 1468-1469*, f. 136^r.

11. BRUGGE. Rijksarchief, *Kasselrij Ieper*, 298, f. 209^r-210^r.

gloeiend ijzer. Deze typische straf voor tovenaars werd immers door de Ieperse leenmannen aan de titel *De malficiis et mathematicis et caeteris similibus* van de Codex Justinianus ontleend¹². Het vermoorden, koken en aan stukken snijden van babies en het vergiftigen van mensen met het aldus bekomen brouwsel, waren trouwens activiteiten die in het toenmalig volksgeloof sinds eeuwen aan heksen werd toegeschreven¹³. Dit niettegenstaande werd Henderic van de Walle net zoals Margriete Achels in de eerste plaats als moordenaar gestraft ; de later aangebrachte verwijzing *moort* in de marge van het vonnis laat hierover geen twijfel bestaan. Wel hebben de door Hendric van de Walle voor de moord aangewende tovermiddelen invloed gehad op de straftoemeting ; in plaats van eenvoudig te worden onthoofd en nadien te worden geradbraakt, zijnde de gewone straf in die tijd voor de moordenaar, werd Henderic van de Walle bijkomend met gloeiende ijzers bestreken.

Niet de aangewende toverij maar de aangerichte schade waren derhalve in de 15de eeuw decisief bij de bestraffing van hekserij. Als dusdanig is het voor deze en voorafgaande periodes dan ook niet verwonderlijk dat wanneer er door toverij geen of slechts zeer geringe schade werd aangericht (bv. betoveren van de melk), het openbaar gezag niet of slechts zeer gematigd betuigelend optrad¹⁴. Eerst wanneer de aangerichte schade uit de dood van één of meerdere personen bestond en er materiele bewijzen waren van de aangewende toverij (zoals het vervaardigen van gifdranken) kwam het openbaar gezag tussen en werd de doodstraf, met een voorkeur voor de verbrandingsdood, uitgesproken. Dit vooropzetten van de schade bij de bestraffing van hekserij had ook tot gevolg dat de rechters zich weinig of niet interesseerden aan de aard van de gebruikte tovermiddelen en nog minder er een verklaring probeerden voor te vinden. De zinsnede *die beter verzweghen zijn dan*

12. C, 9.18.7.

13. E. DE MAESSCHALCK, *De Middeleeuwse wortels van de heksenwaan - Volkskunde LXXXI* (1980), p. 22 ; N. COHN, *Europe's Inner Demons. An Enquiry Inspired by the Great Witch-Hunt*, New-York, 1975.

14. Zo konden Oete Kricx en Calle Knospaerds in 1376 met de baljuw van Deinze een compositie afsluiten omdat zij verdacht waren van «den lieder suvel» te hebben betoverd. A.R.A., Rekenkamer, *Rolrekening 1155 dd. 1376*. Andere voorbeelden uit Ieper en de Oudburg van Gent bij R.C. VAN CAENEGEM, *a.w.*, p. 84.

ghenoomdt in Margriete Achtels' vonnis is in deze zin typisch. In tegenstelling met wat later in de 16de en 17de eeuw zal gebeuren voelden de rechters in die tijd nog geenszins de behoefte om in te gaan op het wezen van de hekserij die volgens de 15de tot 17de eeuwse demonologen essentieel bestond uit de omgang met de duivel. Van deze omgang, die in de eind 16de - begin 17de eeuwse vonnissen meestal uitvoerig en soms op zeer pitoreske wijze wordt ontleed, is er in de 15de eeuwse vonnissen nog geen sprake, dit om de eenvoudige reden dat de toenmalige rechters nog helemaal geen idee hadden van wat de demonologen hieromtrent hadden uitgevonden en vooral nog zouden uitvinden. Pas in de loop van de 16de en meer specifiek op het einde van deze eeuw drong het demonologisch gedachtegoed bij de meeste rechters in onze streken door met alle gevolgen van dien¹⁵. Van dan af werd het heks-zijn als dusdanig, d.w.z. het werken in dienst van de duivel, de belangrijkste beschuldiging en kwam de aangerichte schade op de achtergrond te staan¹⁶. In de 15de eeuw was er in onze gewesten bij de gewone rechters ten hoogste sprake van schadelijke toverij ; demonologische hekserij was er gelukkig nog niet gekend.

15. Zie hierover J. MONBALLYU, *Toverij en hekserij te Brugge en te Kortrijk in het jaar 1596*, in : *Volkskunde*, LXXI (1980), p. 183-195.

16. Typisch in dit verband is dat de beschuldigingen van de aangerichte schade in die tijd achteraan in de vonnissen voorkomen. Zie bv. J.B. CANNAERT, *Bijdragen tot het oude strafregt in België*, Brussel, 1829, p. 175-184 (vonnis van Joosynne Labyns dd. 1 augustus 1664).

BOEKBESPREKINGEN

M. HOGENHOUT-MULDER, *Cursus Middelnederlands*. Groningen, Wolters-Noordhoff, 1983, 215 blz. fl. 34,50 (ISBN 9001 40020 5).

In 1980 gaf de auteur de voorliggende cursus uit in eigen beheer. Dat het drie jaar later tot een editie kwam door het bekende uitgevershuis Wolters-Noordhoff is reeds een eerste aanwijzing voor de uitstekende kwaliteit van dit boek.

Alhoewel het werk zich in de eerste plaats richt tot taalkundigen zullen allen die middelnederlandse teksten moeten of willen bestuderen er zich groot voordeel mee doen. Dit geldt niet in het minst voor historici en diegenen, die historische teksten publiceren. In deze teksten komen immers nogal vaak afkortingen voor en het correct oplossen ervan wordt mee bepaald door een grondige kennis van naamvallen en buigingsvormen in het middelnederlands.

De studie van het boek zal niet zonder enige inspanning gaan, vooral voor wie geen specifiek taalkundige vorming heeft gekregen. Toch zal men geen onoverkomelijke moeilijkheden of onbegrijpelijkheden vinden. De auteur is inderdaad precies en getuigt van een goede pedagogische aanpak.

Toch moet het ons van het hart dat de teksten waarmee wij (als historicus dan) te maken hebben zeer stiefmoederlijk behandeld worden. De auteur geeft, als taalkundige, immers duidelijk voorkeur aan literaire teksten. Hoe weinig zij vertrouwd is met diplomatische teksten blijkt duidelijk uit de nadruk die zij legt op het voorkomen van een voornaamwoord met drie bijstellingen (blz. 44 en 65). Voor een historicus hebben dergelijke teksten niets bijzonders! Ook de illustraties geven alleen voorbeelden van lettertekens van «boekschrift» (blz. 96-97) en de teksten zelf zijn — met uitzondering van de nrs. 15, 17, 25 en 27 (op een totaal van 32) — literair van aard. De ambtelijke teksten, veel groter in aantal dan de literaire — ook reeds vóór 1300 maar nog veel meer erna — komen met slechts 12,5 % van de hier opgenomen voorbeelden o.i. veel te weinig aan bod. De nogal eenzijdige

gerichtheid van de auteur blijkt tenslotte nog uit het feit dat zij een uitgave als «Honderd Noord-Nederlandse oorkonden en akten uit de jaren 1254-1504» verzameld door J.F. Niermeyer — dat naast een aantal Latijnse toch hoofdzakelijk middelnederlandse ambtelijke teksten opneemt — niet kent of in alle geval niet vermeldt.

Wijzen wij er nog op dat in het taalkundig deel (I) telkens verwezen wordt naar voorbeelden ontleend aan teksten gepubliceerd in deel II. Dit is een goede werkwijze. Toch zou het boek nog gemakkelijker te gebruiken zijn als ook de lijn binnen de tekst, waarnaar verwezen wordt — die soms meer dan een bladzijde lang is — was aangeduid.

Ten slotte mag enige kritiek of een of andere opmerking niet doen vergeten dat wij hier te maken hebben met een werk dat ons op uitstekende wijze in het middelnederlands inleidt en zonder enige twijfel als een «aanrader» mag betiteld worden.

J. MERTENS

MARC THERRY, De dekenij Roeselare (1609-1649). Bijdrage tot de studie van de katholieke hervorming in het bisdom Brugge, Leuven, 1983, 271 p. (Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis, publicatie nr. 67).

De aandacht van Prof. CLOET (KUL) en zijn studenten is tot hertoe hoofdzakelijk op het oude bisdom Gent en Mechelen gericht geweest.

Een van de redenen hiervan is dat dé hoofdbron voor de studie van het lokale kerkelijke leven van de XVIIe eeuw — het dekanaal verslag — voor de meeste Brugse dekenijen ontbreekt. Bij nader toezien is gebleken dat die situatie wel enigzins wordt goedgeemaakt door het bestaan van de *Acta Episcopatus* waarin men doen en laten van de Brugse bisschoppen op de voet kan volgen. Het is dan ook hoofdzakelijk op die bron en op twee bisschoppelijke visitatieverslagen uit 1624 dat Marc Therry's rapport is gebaseerd. Het toch nog fragmentarisch karakter van het bronnenmateriaal verklaart waarom slechts bepaalde aspecten van het kerkelijk leven kunnen belicht worden. Na een algemene situering van het bisdom Brugge en de dekenij Roeselare in de 17e eeuw worden enkele materiële aspecten behandeld (wederopbouw en beheer van kerkelijk patrimonium, de toestand van de kerken, kerkhoven en kapellen), dekens en pastoors voorgesteld en tenslotte de schaarse gegevens omtrent het kerkvolk samengebracht. Het geheel wordt afgerond met een vijftal bijlagen (waaronder communicantencijfers en lijsten van pastoors, *patroni* en voornaamste tiendheffers) en een register op plaats- en persoonsnamen.

Kortom, het gaat hier om een monografie van hoge documentaire waarde. Westvlaamse historici krijgen hier een breder kader aangeboden waarbinnen hun lokale studies kunnen ingebouwd worden en godsdiensthistorici zijn een dossier rijker over een tot hiertoe onbekend en moeilijk te bestuderen gebied. Het algemeen beeld dat uit de vorige studies over de katholieke hervorming was naar boven gekomen wordt hier andermaal bevestigd.

J. ART

V. ARICKX, **De geschiedenis van Egem**, 2 dln., Pittem, met medewerking van het gemeentebestuur van Pittem, 1982, 598 + 598 blz., ill., 3 losse kaarten.

Egem : een «groen» dorp in midden-Vlaanderen, op enkele km. van Tielt, nu eigenlijk het best bekend door zijn TV-zendmast, maar verder zonder geschiedenis. Zo heet dat althans, en wel ten onrechte zoals blijkt uit de in totaal 1.200 blz. *Geschiedenis van Egem* die V. Arickx erover gepubliceerd heeft. Het boek sluit aan bij zijn welbekende *Geschiedenis van Pittem* (1951 ; heruitgave in 1981), de buurgemeente waarmee Egem sinds 1977 gefusioneerd is. Het is de nieuwste bijdrage in de reeks monumentale dorpsgeschiedenissen, die met veel waardering werden onthaald, zoals deze van Ertvelde en van Aalter.

Het eerste deel vangt aan met een geografische situering en een toponymische duiding van *Hedingaheim*. Na een kort hoofdstuk over de Prehistorie, de Romeinse en de Frankische periode, volgt een des te uitgebreider beschrijving van de feodale en heerlijke structuren in Middeleeuwen en Nieuwe Tijd. Volgen dan : het kerkelijk leven, de administratieve geschiedenis, oorlogsleed en armenzorg, en het sociaal-economisch leven. Het tweede deel omvat de periode van de Franse Tijd tot heden, en behandelt achtereenvolgens de bestuurlijke evolutie, de kerkelijke geschiedenis, het onderwijs, de armenzorg, de sociaal-economische bedrijvigheid, de communicatie en het verenigingsleven. Het eindigt met een uitgebreid repertorium van de Egemse families en geslachten, en een minder uitgewerkte lijst van de Oud-Egemse plaatsnamen.

Dit tot in het uiterste doorwrochte werk heeft een stevige wetenschappelijke basis. Het is gesteund op een uitgebreid bronnenonderzoek en een degelijke literatuurkennis. Dat er heel weinig eigen Egems archief bewaard is kan voor zo'n entiteit zonder sterk uitgebouwd overheidsapparaat geen verwondering wekken. Des te meer ging de auteur op zoek naar de neerslag van haar bestaan in de ruimere bestuursomschrijvingen waar ze deel van uitmaakte. Dit was uiteraard minder noodzakelijk voor de hedendaagse periode dan voor de vroegere.

Voor de allervroegste geschiedenis was het materiaal zelfs uiterst miniem. Dat kon aangeknoopt worden met de Prehistorie is te danken aan archeologische vondsten in het begin van onze eeuw op het grensgebied met Pittem. Het bestaan van Egem in de vroeg-Middeleeuwse tijd is vooral verklaard vanuit de toponymie. Vanaf de feodaliteit komt geschreven materiaal voorhanden, in die mate zelfs dat indringend kon worden aangetoond hoe zo'n klein grondgebied nog een werkelijke mozaïek van verschillende heerlijkheden en lenen met eigen heren en instellingen vormde. Toch had de auteur hier het oude adagium *fief et justice n'ont rien de commun* nog beter mogen laten tot zijn recht komen. Bij gebrek aan bronnenmateriaal blijkt het ook niet mogelijk te zijn geweest het gerecht diepgaand te behandelen. De lokale administratieve en fiskale geschiedenis (vnl. van de 17de en 18de eeuw) komt dan heel wat beter uit de verf. Het feitelijk samenvallen van bestuurlijke entiteit en kerkelijke parochie is een voorafbeelding van de situatie na de Franse Tijd. Hier krijgt men een duidelijke smaak van de onmacht van de plaatselijke burgemeester en schepenen t.o.v. de hogere bestuurlijke omschrijvingen, de overheersende invloed van de dorpsheer en zijn afgevaardigde de baljuw, en de zucht naar geldelijk profijt van de uitgebreid kumulerende en niet eens ter plaatse wonende ambtenaren als baljuw en griffier.

Opmerkelijke beschrijvingen zijn ook deze van de kerkelijke structuren en de volksdevotie ; en van de harde strijd van het «kleine» volk om zijn dagelijks brood in landbouw en huisnijverheid. Precies deze eenzijdige economische oriëntatie zou de Egemse bevolking fataal worden in de 19de eeuw. Vóór en na de eeuwwisseling zou niet minder dan de helft van de potentiële actieve bevolking van de gemeente emigreren naar «het beloofde land» Amerika. Terzelfdertijd bouwde ter plaatse een onderpastoor zijn corporatistische sociale ideeën uit, zonder Rerum Novarum af te wachten.

De reeds langer bekende belangstellingsferen van de auteur houden in feite verband met de decennia-lange opbouw van deze studie : de emigratie naar Amerika, de soldaten van het leger van Napoleon, de missionarissen, en bovenal de familiekunde. In bijna elk hoofdstuk treft men zorgvuldig samengestelde namenlijsten aan : heren, baljuws, griffiers en ontvangers, parochiepriesters, immigranten en emigranten, herbergiers, Napoleonisten, onderwijzers en kloosteroversten ..., met als kroonstuk het reeds vernoemde alfabetisch repertorium van de Egemse families en geslachten.

Dat de auteur bewust hierop de nadruk heeft gelegd, staat in rechtstreeks verband met zijn uitgangspunt : «het schrijven van een dorpsgeschiedenis is als het ware de biografie samenstellen van een gemeenschap, met al het wel en wee dat zij (...) meegemaakt heeft» (dl. I, p. 7). Er kan geenszins beweerd worden dat *De Geschiedenis van Egem* aan de regionale en de nationale geschiedenis voorbijgaat. De lijnen hiervan zijn doorgetrokken tot op het plaatselijke vlak, en de weerslag ervan op de lokale structuren en

mensen beschreven. Maar daarbij is er vooral van uitgegaan voldoende gedetailleerd feitenmateriaal bijeen te brengen om elke lezer uit de gemeente of nabije omgeving te interesseren.

Ook het veelvuldig illustratiemateriaal is in die optiek gekozen. In het eerste deel bestaan de 65 afbeeldingen voornamelijk uit kaarten, documenten en kunstwerken. Het tweede deel telt er niet minder dan 225, met vooral foto's van personen en groepen, bidprentjes, huizen en gebouwen. In bijlage komen nog een drietal kaarten, waarvan vooral *Oud-Egem* met zijn 410 toponymische aanduidingen erg nuttig zal zijn, bv. i.v.m. straatnaamgeving.

Om te eindigen nog een kleine aanvulling, die geen andere bedoeling heeft dan de aandacht te vestigen op de rijkdom van een archieffonds op het Brugse Stadsarchief. In reeks 514 van het Oud Archief aldaar, onder de titel: *Brugse Vrije (van Caloen)*, bevindt zich een bundel stukken (in nr. 276) betreffende hofsteden en gronden op Pittem en Egem, 1638-1747. Deze documenten zijn niet gebruikt in het boek noch in zijn voorganger over Pittem. Begrijpelijk: er is geen gepubliceerde inventaris van, en men zal ze in het stedelijk archief van Brugge niet verwachten. In de *Beknopte Inventaris* van dit archief (1979) wordt de reeks beschreven als «betreffende heerlijkheden, leenhoven en particuliere aangelegenheden voornamelijk in het Brugse Vrije». Toch zou geen schrijver over entiteiten in het noordelijk deel van West-Vlaanderen het fonds ononderzocht mogen laten. Even onverwachte als rijke documenten kunnen er de elders gevonden bronnen komen aanvullen. In het hier vermelde geval zijn ze bescheiden: beschrijvingen van een paar hofsteden met zelfs een gekleurd plan, namen van eigenaars en pachters, denombrementen van een klein leen, e.d.

A. VANDEWALLE

A. VAN CAILLIE, Oud Oostende in beeld, Oostende (eigen beheer), 1983.

Over het nut en de historische waarde van fotoalbums genre «... van toen» of «... in oude prentkaarten» ... zijn de meningen verdeeld. Velen menen er een louter commercieel inspelen op de nostalgische sentimenten in te zien. Toch kan men moeilijk ontkennen dat op dié manier heel wat uniek historisch-topografisch-iconografisch materiaal gemultipliseerd wordt en aldus voor een breder publiek toegankelijk gesteld. Wat dan ook weer zijn waarde heeft, zeker wat Oostende betreft, een stad die erg zwaar door oorlogsfeiten en blinde bouwpromotie werd aangetast.

Zopas verscheen André VAN CAILLIE's «Oud Oostende in beeld», een album met 200 foto's, opnamen gaande van 1863 tot de jaren van het interbellum.

Het betreft in hoofdzaak *originële foto's*, slechts waar nodig aangevuld met (*erg zeldzame*) prentkaarten, alle voorzien van een korte tekst. In zijn selectie liet de samensteller de iconografische zeldzaamheid van bepaalde opnames primeren op de fotoestetische kwaliteit, een standpunt dat we — gezien de aard van het boek — kunnen bijdtreden. Uiterst boeiend zijn o.m. de havengezichten uit de jaren 1860, gezichten op de verdwenen Babylonestrate, het 1^e Kursaal, de verdwenen Vuurtorenwijk, de omgeving van de oude Sint-Pieterskerk.

«Oud Oostende in Beeld» is een welkome aanvulling op de erg populaire deeltjes van Y. VYNCKE's «Oostende in oude prentkaarten» die op een ruimer publiek mikten. VAN CAILLIE stelt met zijn album vooral de meer veeleisende geïnteresseerden van het oude Oostende tevreden.

Verzorgde uitgave, helaas zonder index.

N. HOSTYN

KRONIEK

PERSONALIA

In memoriam C. Trefois. — Te Gent overleed op 90-jarige leeftijd architect Clemens V. Trefois, een volkskundige die zich uitzonderlijk verdienstelijk heeft gemaakt door zijn navorsingen over de boerderijgeschiedenis in de Nederlanden. In 1926 begon hij zijn onderzoekswerk ; gedurende een kwart eeuw heeft Trefois veldwerk verricht, gestudeerd en vergelijkingsmateriaal gezocht in het buitenland. Met trein en tram trok hij naar zijn hoeven, gewapend met papier, fototoestel, driepikkel en een koffertje met glasnegatieven. Dit gebeurde nog maar zo lang geleden, en toch kunnen wij ons de vele moeilijkheden die zulk uitgebreid onderzoek toen met zich meebracht, nog maar moeilijk voorstellen.

Zijn bekendste werk is de «Ontwikkelingsgeschiedenis van onze landelijke architectuur», in 1950 verschenen en in 1978 heruitgegeven. Eerst vele jaren later heeft Trefois nog enkele werken gepubliceerd : in 1979 «Van vakwerk tot baksteenbouw» en in 1980 «Het boerendak». Het «Glossarium van de landelijke architectuur» is persklaar, maar nog altijd niet verschenen.

L.D.

ALGEMENE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Heiligen en relieken in de middeleeuwen.¹ — Als we vandaag, 5 juli 1984, de krant lezen of het T.V.-journaal bekijken zullen wij waarschijnlijk niets vernemen over heiligen en relieken. Bij hoge uitzondering melden de media iets als «de paus verklaart 200 Koreaanse martelaren heilig» ; het wordt bijna als een stuk ouderwetse folklore of als een soort stunt gepresenteerd.

En wij zijn hier samengekomen rond een tentoonstelling van reliekschrijnen. Zijn wij met een tele-tijdmachine weggevoerd uit de 20e eeuw en terechtgekomen in een vreemde wereld, een science-fiction rond overblijfselen van eeuwen geleden gestorven bizarre personen ?

Graag zou ik met u deze bevreemdende wereld van heiligen en relieken even

1. Tekst van de toespraak gehouden op de opening van de tentoonstelling van relieken en reliekschrijnen te Gistel.

verkennen. Wat zijn heiligen en hun relieken, wat is hun betekenis ? Om daarop te antwoorden moeten wij een verhelderende duik nemen in de geschiedenis, in de verre middeleeuwen die zo grondig onze westerse samenleving geboetseerd hebben.

1. Heiligen : van martelaren naar wonderdoeners

Het christendom bracht een nieuw antwoord op het eeuwige mysterie van leven en dood, nl. de Verrijzenis. Door evangelisch te leven kan men de dood overstijgen, kan men zijn God aan de Overkant ontmoeten. Dat was de Blijde Boodschap, een Heilsboodschap ; de christenen wilden dit heil bereiken, wilden «heilig» worden.

De verspreiding van het nieuw geloof werd in de eerste eeuwen sterk gehinderd door de heersers over het romeins imperium. Vele christenen stierven voor hun geloof ; het waren martelaren, slachtoffers van de geloofsvervolgingen. Hun medegelovigen kwamen samen, in de clandestiniteit van de katakomben, om het stoffelijk overschot te begraven ; de herinnering werd levendig gehouden door jaarlijkse herdenkingen of jaargetijden ; lijsten van martelaren werden aangelegd.

Criterion voor de verering van deze personen was niet de manier waarop zij geleefd hadden, niet hun heilige levenswijze, maar wel het martelaarschap, het offeren van hun leven voor hun geloof, het getuigenis met hun bloed. De heilige was een martelaar. Deze verering ontstond en groeide spontaan vanuit de kleine christelijke gemeenschappen, zonder leiding van bovenaf.

Met het einde van de vervolgingen, nl. in de vierde eeuw, werd het moeilijk om nog het martelaarschap te verwerven. Een nieuw criterium voor de heiligheid ontstond : nl. het beleven van de christelijke deugden op een buitengewone manier. Niet alleen de wijze van sterven, ook de wijze van leven maakte iemand heilig ; deze persoon leefde en stierf in de «geur van heiligheid». Doch veel mensen probeerden op een intens christelijke manier te leven, probeerden het ideaal van heiligheid te bereiken. Zo werd het moeilijk te weten wie echt heilig was.

Daarom trok de kerkelijke overheid de beslissing over de heiligheid tot zich ; de heiligverklaring was geen spontaan gebeuren meer vanuit de naaste omgeving maar zij werd een officiële aangelegenheid in handen van de bisschop.

Vanaf de 7de eeuw gebeurt deze officiële erkenning door de toelating tot de *elevatio* of verheffing, d.w.z. de plechtige ontgraving uit het oorspronkelijke graf en de overplaatsing in een waardiger graf. Deze rem van hogerhand deed het aantal heiligverklaringen aanvankelijk fel dalen. In Gallië en Germanië waren er in de 250 jaar tussen 500 en 750, 350 heiligverklaringen ; in de volgende 250 jaar, dus van 750 tot 1000, nog slechts 50. Daarna steeg opnieuw het aantal heiligverklaringen door verheffing ; tussen het jaar 1000 en 1200 waren er 139 in Frankrijk en 57 in Duitsland.

In de latere eeuwen groeide de macht van de paus sterk aan evenals de centralisatie van het kerkbestuur te Rome ; aldus kwam ook de heiligverklaring meer en meer in handen van de paus, die tot op onze dagen daarin de beslissingsmacht heeft.

Zoals gezegd besliste de plaatselijke bisschop vanaf de 7de eeuw over de heiligverklaring. Maar de bisschop resideerde in een veraf gelegen plaats. Door deze afstand werd het moeilijk voor de kerkelijke leiders om te oordelen over iemands heiligheid. Er waren dan ook heelwat valse heiligen. Sommigen verklaarden zichzelf, dus nog tijdens hun leven, heilig. Zo gaf in de 8e eeuw een zekere Adalbertus zich als heilige uit ; vlechten uit zijn haar en stukjes uit zijn vingernagels verkocht hij aan lichtgelovige vereerders. Een verstandige keuze, want de natuur bezorgde hem steeds nieuw materiaal.

Beducht voor deze misbruiken wilden de bisschoppen een overtuigend bewijs van de heiligheid ; dit bewijs werd geleverd door de wonderen die op het graf van de kandidaat-heilige gebeurden. De drang naar het heilige werd meteen de drang naar het wondere, naar het mirakel. De christen zocht nu zijn heil ook in het wonder. Aangezien de mirakelen rond het graf van de heilige gebeurden, werd dit graf en werden de overblijfselen of relieken belangrijk en voorwerp van verering. De drang naar het wonder werd tevens een drang naar relieken.

Vanaf de vroege middeleeuwen was de *vita* of de beschrijving van een heiligenleven een belangrijke factor in de verspreiding van de heiligencultus. Tot circa het jaar 1000 werd de *vita* meestal geschreven *na* de heiligverklaring, om propaganda te maken voor een bepaalde heilige. Vanaf 1000 wordt de *vita* meer en meer geschreven *vóór* de heiligverklaring, om de bisschop te overtuigen van de heiligheid zodat hij toelating zou geven tot de verheffing van de relieken. Om de overtuigingskracht te versterken gaan de mirakelen een grote rol spelen in de levensbeschrijving, speciaal de mirakelen rond het graf. Auteurs van heiligenlevens verklaren in de inleiding dan ook uitdrukkelijk dat zij een *vita* willen als een «*exhibitio miraculorum*», als een exhibitie van mirakels. Mirakels waren de kwaliteitslabel geworden om de laatste twijfel over de heiligheid weg te nemen.

Zo is bv. de *vita* van Godelieve van Gistel kort voor 1084 geschreven met de bedoeling om de bisschop van Doornik tot heiligverklaring over te halen. Criterium voor haar heiligheid is ongetwijfeld de voorbeeldige levenswijze van Godelieve ; maar het bewijs van de uitzonderlijkheid van deze levenswijze wordt geleverd door de mirakels die rond haar graf gebeurden en in de *vita* werden opgetekend. De heiligverklaring volgde effectief in 1084, een gebeurtenis die ons hier vandaag, 900 jaar later, samenbrengt.

2. Relieken : fel begeerde band tussen hemel en aarde

Keren wij terug naar de relieken, waarvan er hier een dertigtal tentoongesteld worden.

De cultus van de heiligen uit de eerste eeuwen van het christendom, nl. de martelaren, groeide rond het graf waar deze martelaren, zo mogelijk met de foltertuygen, bijgezet waren. Vanaf de 4e eeuw worden niet alleen meer de heiligen zelf, maar ook hun relieken vereerd. Dit hangt samen met het einde van de vervolgingen en de massale bekering tot het christelijk geloof. De nieuw bekeerde massa zocht zichtbare en tastbare steunpunten voor haar nog jong geloof. De relieken werden aldus gegeerde kleinoden voor de talloze groepen christenen. Keizer Theodosius moest reeds in 386 wetten uitvaardigen tegen het in stukken verdelen en uitdelen van martelaren. De graven van martelaren, aanvankelijk stille plaatsen van innig gebed, werden trekpleisters waar men van heinde en ver naar toe trok om geestelijke, lichamelijke en materiële troost en steun. Op deze graven werden bidplaatsen, kapellen en basilieken gebouwd.

Omdat de kerk officieel verbood de heilige lichamen zelf aan te raken creëerde het volksgeloof nieuwe relieken, nl. eerst de klederen en gebruiksvoorwerpen van de heilige en daarna alle mogelijke voorwerpen, maar vooral stoffen doeken, die in aanraking gekomen waren met het graf van de heilige.

Tot de 9de eeuw werden de graven van martelaren en heiligen meestal ongemoeid gelaten en integraal gerespecteerd. Maar de 9de eeuw was een zeer woelige periode. De Noormannen, de Saracenen en de Hongaren vielen West-Europa binnen. Een massale uittocht van de bevolking was het gevolg, waarbij ook het kostbaarste bezit, nl. het stoffelijk overschot van een heilige, op de vlucht meegenomen werd. Deze zwerftochten uit de 9de eeuw doorbraken de heersende opvatting dat relieken niet mochten verplaatst worden. Daarmee was de openlijke jacht op relieken begonnen.

Monniken en pastoors trokken op zoektocht naar relieken voor hun kerk. Rome, met zijn voorraad aan martelaren, werd het grote exportcentrum van relieken. De katakomben werden met geld, list of geweld leeggeroofd. Maar ook elders werden relieken weggeschonken, gekocht of gestolen. Van dit fenomeen wordt in de tentoonstellingscatalogus een representatief verhaal weergegeven, nl. hoe abt Gerard van Brogne relieken gaat halen, zeg maar : stelen, in Boulogne ten behoeve van de Gentse Sint-Pietersabdij. Uit dit relaas blijkt dat ook wereldlijke vorsten meededen aan de verzamelwoede van relieken. Het was immers de graaf van Vlaanderen, Arnulf I, die in 944 de bisschop van Terwaan verplichtte de overbrenging van relieken uit Boulogne, in het bisdom Terwaan, naar Gent, in het bisdom Doornik, te aanvaarden.

Nu het principe van de onschendbaarheid van de heiligengraven opgeheven

was, beschikte elke kerk in West-Europa vanaf de 10e eeuw over lichamelijke relikven waardoor de interesse voor de niet-lichamelijke relikven snel afnam. Niet alleen kerkelijke instellingen, zoals kerken en kloosters, maar ook privé-personen, zowel geestelijken als leken, kwamen in het bezit van relikven. Wie een verre bedevaart ondernam probeerde uit het heiligdom relikven mee te brengen. Zo bracht de bekende Bruggeling Anselm Adornes in 1471 uit het Sint-Katarinaklooster op de Sinaïberg relikwieën (een stuk zijde dat in aanraking gekomen was met de relikven van de H. Katarina) mee voor de hertog van Bourgondië, Karel de Stoute, en voor de koning van Schotland, Jacob III.

Bij bepaalde feesten werden zelfs relikven aan de voornaamste gasten uitgedeeld. Op een groot feest in 1390 deelt de franse koning aan zijn hoge gasten relikven uit van zijn voorvader, de heilige Lodewijk IX. Kardinaal Pierre d'Ailly en de hertog van Bourgondië krijgen elk een rib ; de aanwezige bisschoppen krijgen samen een been om te verdelen. Daarna ging het gezelschap aan tafel voor een rijkelijke maaltijd.

Wie geen relik als presentje kreeg kon proberen er één te kopen. Vooral tussen de 9de en de 12de eeuw kende de relikvenhandel een hoge bloei met Rome als draaischijf. Rond de relikvenvoorraad van de katakomben floreerde een zwarte markt waar schaamteloze commerciegeest en naïeve vroomheid elkaar ontmoetten.

Na de verovering van Konstantinopel door de kruisvaarders in 1204, verlegde het centrum van de relikvenhandel zich naar deze stad waar relikven van Jezus, O.-L.-Vrouw en de apostelen bewaard werden. De spectaculairste verkoop gebeurde er in 1247 : de Byzantijnse keizer Boudewijn II, neef van de graaf van Vlaanderen Boudewijn IX, verkocht er de doornenkroon van Christus aan de franse koning, de zojuist genoemde heilige Lodewijk IX.

Wie geen relik kon krijgen of kopen moest maar proberen er één te stelen. Diefstal van relikven was in de volle middeleeuwen toegelaten, ja zelfs aanbevolen op voorwaarde dat de betrokken heilige op een of andere manier zijn akkoord betuigde. Het feit dat de heilige tijdens de roof van zijn relikven geen stokken in de wielen stak beschouwde men als een bewijs van instemming. De dief zat dan ook tijdens zijn expeditie voortdurend met de daver op het lijf ; een opkomend onweer, een valpartij, een ziekte werden dadelijk als een straf van de heilige geïnterpreteerd. Lees daarover in de catalogus het verhaal over het relikverschijn van de H. Lewinna ; het verhaal komt van Drogo, dezelfde auteur die de vita van Godelieve heeft geschreven. De monnik uit Sint-Winnoksbergen die het relikverschijn van Lewinna in Engeland ging wegnemen, beleefde vele angsten tijdens het gebeuren tot de heilige zelf hem in een visioen geruststelde en gunstige wind beloofde om terug naar Frankrijk te zeilen.

Besluit

Wellicht klinkt deze uiteenzetting over heiligen en relieken als ongeloofwaardig of belachelijk in de oren van de mens uit het computertijdperk. Ik heb geprobeerd bij het feitenrelaas de historische waarheid te respecteren. Bij het zoeken naar verklaringen moeten wij ook op een objectieve, eerlijke en onbevooroordeelde wijze te werk gaan.

De 1000-jarige periode van de middeleeuwen is een ongemeen fascinerende tijd. Lees maar de succeswerken als *De waanzinnige 14de eeuw* van Barbara Tuchmann, of *De naam van de roos* van Umberto Eco of *Monthaillou* van Emmanuel Le Roy Ladurie.

De grootste bloei van de reliekenverering ligt in de volle middeleeuwen, van de 9de tot de 12de eeuw, zoals reeds vermeld. Om dit te begrijpen moeten wij de toenmalige mentaliteit kennen ; een mentaliteit die bepaald was door economische, maatschappelijke en godsdienstige omstandigheden. De mensen leefden toen in grote onveiligheid en onzekerheid : invallen van vreemde volkeren, talloze privé-oorlogen tussen adellijke heren, hongersnood en epidemieën, angst voor dood en hiernamaals. Dit had tot gevolg dat de mensen zich vastklampten aan tastbare, voelbare zekerheden, zoals de relieken van heiligen en dat zij elke ongewone gebeurtenis beschouwden als een teken van God of zijn heiligen.

Voor de middeleeuwse mens was «rien de plus naturel que le surnaturel» zoals de historicus Godefroid Kurth het treffend formuleerde. De middeleeuwer was van uit een existentiële nood verslingerd op *mirabilia*, op wonderbare dingen. Voor zijn diepe materiële en geestelijke nood zocht en vond hij troost en sterkte bij de kracht van de heiligen en hun wonderdaden.

Deze tentoonstelling van relieken en reliekschrijnen kunnen wij niet begrijpen als wij ze enkel bekijken vanuit de kritisch-rationele houding van de hedendaagse mens die alles volgens logische wetmatigheden wil verklaren. Wat niet aan de wetten van de rede beantwoordt wordt door onze wegwerpmaatschappij naar het stort afgevoerd ; mede daardoor zitten wij met zo'n grote milieuproblemen, fysisch en geestelijk. Het huidige monopolie van de rede laat geen plaats voor het geloof, het sacrale, de heiligen. Niet-rationele wortels van het menszijn worden uitgetrokken en als onkruid vernietigd.

Deze reliekschrijnen getuigen van een tijd waar mensen ook aan de diepste roerselen van zichzelf uiting wilden geven. Een tijd waar de mens diep bewust was dat hij moeizaam onderweg was naar de overkant, naar het heil ; een tocht waarbij de heiligen zijn voorbeelden en gidsen waren.

Ik hoop dan ook dat vele mensen uit deze tijd van de derde industriële revolutie en «Flanders technology» in de rust van deze mooie kerk mogen ontdekken dat er ook een «Flanders history» is. Mogen velen deze schrijnen komen bewonderen en zich laten beroeren door het wondere dat hier uit vroegere tijden verzameld is : een rijkdom die onze culturele en spirituele

erfenis is, die getuigt van de verbondenheid van de mens met zijn God, van de verbondenheid van onze aarde met de overkant, de hemel, van de verbondenheid van onze voortijlende tijd met het tijdeloze, de eeuwigheid.

Bibliografie

- L. Zoepf. *Das Heiligenleben im 10. Jahrhundert*. Leipzig, 1908 ;
 N. Herrmann-Mascard. *Les reliques des saints. Formation coutumière d'un droit.* (*Société d'histoire du droit. Collection d'histoire institutionnelle et sociale. Dl. 6.*) Parijs, 1975 ;
 P.J. Geary. *Furta sacra. Thefts of relics in the central middle ages.* Princeton, 1978 ;
 M. Heinzlmann. *Translationberichte und andere Quellen des Reliquienkultus.* (*Typologie des sources du moyen âge occidental. Dl. 33.*) Turnhout, 1979 ;
 B. Ward. *Miracles and the medieval mind. Theory, record and event, 1000-1215.* Londen, 1982 ;
 H. Platelle. *Mentalités religieuses au moyen âge dans les Pays-Bas du Sud. Bilan d'une recherche*, in *De Franse Nederlanden. Les Pays-Bas Français*, 1984, 169-189.

Prof. dr. Raf De Keyser

Oude maten en gewichten. — Dr. P. Vandewalle, die ook reeds meewerkte aan ons tijdschrift, heeft onlangs in eigen beheer (te bestellen uitsluitend door overschrijving van 170 BF. op rekening 384-0262690-01 van P. Vandewalle, Oostende met vermelding: Oude Maten. Buitenland: 190 BF., uitsluitend door betaling op giro 000-0919615-55 van P. Vandewalle, Oostende) een zeer handig werkje uitgegeven met als titel *Oude maten, gewichten en muntstelsels in Vlaanderen, Brabant en Limburg*. De hoofdmoot bestaat uit drie tabellen waarvan de eerste twee respectievelijk, in alfabetische volgorde, de namen van alle gemeenten (van vóór de fusie) in het Nederlandstalige deel van ons land en van alle gemeenten in Frans-Vlaanderen omvatten. In tabel III volgen dan 17 hoofdomschrijvingen waarvoor de elle-, voet-, oppervlakte-, koren- en havermaat, de inhoudsmaten voor vloeistofen en de gewichten worden opgegeven. In tabellen I en II wordt telkens naar één van deze 17 omschrijvingen verwezen en worden eventuele afwijkingen opgesomd. Een hoofdstukje over de muntstelsels rondt het werkje af. Het gaat hier om een bruikbaar en praktisch instrument voor wie met metrologische problemen geconfronteerd wordt, maar klaarte scheppen in de metrologische wirwar is geen eenvoudige zaak. Terecht wijst de auteur dan ook op de wenselijkheid in geen geval na te laten de metrologische gegevens te noteren zoals ze voorkomen in de gebruikte bron en slechts tot een omzetting in metrieke maten over te gaan wanneer er geen verwarring mogelijk is. Het weze mij toegelaten te pleiten voor een nog

grotere voorzichtigheid en in alle gevallen aan te dringen op de vermelding van de gegevens zoals ze in de bron voorkomen, ook als men meent — helaas soms wel ten onrechte — dat er geen verwarring mogelijk is.

J. Me.

Licentiaatsverhandelingen Geschiedenis met betrekking tot het vroegere graafschap Vlaanderen en de provincies Oost- en West-Vlaanderen. — R.U. Gent. (academiejaar 1983-1984).

- ADRIAENSEN Frank, *Het plan De Vigne-Zollikofer, Gent 1860-1914. Een stedenbouwkundig-historisch onderzoek naar de ontwikkeling van de Zuidwijk* (Balthazar).
- ARNAUT Katrien, *Bibliotheken te Gent (1830-1890) : structuur en betekenis* (Van Eenoo).
- ARNAUT Leen, *Overheid-ketterij. Een onderzoek naar het bestrijdingsmechanisme van afwijkend gedrag van de 11de tot en met de 15de eeuw* (Milis).
- BAERT Hilde, *Feminisme en antifeminisme in de late middeleeuwen* (Prevenier).
- BASTIAEN Filip, *De veldwachter in het spanningsveld van autoriteit en solidariteit (het arrondissement Gent-Eeklo, 1830-1914)* (De Belder).
- BENOIT Marijcke, *Gent gedurende de Calvinistische periode 1578-1584. Verschillen en constanten in de relatie tussen de bevolking en de overheid* (Brulez).
- BERGERS Reinaart, *Tuinen in de middeleeuwen* (Milis).
- BORMANS Carine, *Lichaamsverzorging en sanitaire voorzieningen bij de Gentse bevolking (1850-1940)* (Van Eenoo).
- CLAUS Luc, *De houding van de Franstalige pers te Gent tegenover de Vlaamse Beweging, 11 november 1918 - 26 mei 1929* (Van Eenoo).
- COPPIETERS Digna, *Ontstaan, evolutie en functie van soldaten- en oudstrijdersverenigingen, Temse : 1899 tot W.O. II* (Van Eenoo).
- CORNELIS Els, *De kunstenaar in de late middeleeuwen. De sociaal-economische positie van de meesters van het Gentse schildersambacht* (Prevenier).
- DAEM Jan, *Koninklijk Atheneum te Gent, 1850-1914* (Van Eenoo & Art).
- DAEMS Inge, *De studie van de doodschuld te Aalter, Ottergem, Scheldewindeke en Zelzate in een comparatief kader (17de-18de eeuw)* (Vandenbroeke).
- DE CLERCQ Brigitte, *Structuur, personeel en functie van de politieke pers in België (1840-1865)* (Van Eenoo).
- DECOSTER Martine, *Archeologisch onderzoek van de gemeente Stene (Oostende). Prospectie. — Analyse — Synthese* (Nenquin).

- DE GROOTE Solange, *Oudenaarde en het Oudenaardse, 1560-1585 : politieke en religieuze elementen* (Baelde).
- DELBEKE Peter, *Het «West-quartier» onder het bewind van Lodewijk XIV : een politicologische benadering* (Baelde).
- DEMAEGDT Nele, *Bijdrage tot de studie van het platteland : demografische en sociaal-economische studie van de Zandstreek ten zuiden van Brugge tijdens de tweede helft van de 17de eeuw en de 18de eeuw* (Vandenbroeke).
- DE NEEF Gerrit, *Het kanaal Gent-Terneuzen. Geschiedenis van project, uitvoering en openstelling, 1817-1827* (Balthazar).
- DE PREE Patrick, *Eeklose studenten aan universiteit en seminarie (1817-1940). Kwantitatief en socio-professioneel onderzoek* (Van Eenoo & Art).
- DE VOS Geert, *De voedingstoestanden te Brugge (1800-1860). Een bijdrage tot de studie van de levensstandaard* (Vandenbroeke).
- DE VOS Kristien, *Regulier en spiritueel leven in een laatmiddeleeuwse Benedictijnerabdij. De Sint-Baafsabdij te Gent* (Milis).
- DEWICKE Lut, *Eremitisme en kluisenarij in de Zuidelijke Nederlanden en in het Prinsbisdom Luik van de 13de tot de 18de eeuw : een geografische en socio-religieuze studie* (Milis).
- D'HONDT Jan, *De B.W.P.-federatie Brugge 1919-1940. Organisatorische ontwikkeling* (Balthazar).
- DHOORE Bernadette, *De film te Gent in de periode 1919-1930 : onderzoek naar de invloed van de filmindustrie op het bewustzijn van de bioscoopbezoeker* (Van Eenoo).
- DOOMS Constance, *De Belgische Socialistische Arbeidersjeugdbeweging in het Interbellum (1923-1940)* (Balthazar).
- FONCKE José, *De houding van de Gentse pers tegenover Belgisch Kongo, 1908-1921* (Van Eenoo).
- GEERINCK Ann, *Streekliteratuur : fictie en werkelijkheid* (De Belder).
- GEERTS Katelijne, *Het spel en zijn functies in de laatmiddeleeuwse samenleving, meer bepaald in de Nederlanden in de 14de en 15de eeuw* (Prevenier).
- GOOSSENS Carine, *De ontwikkeling van de proto-industrie in Oost-Vlaanderen : regionale en demografische implicaties (1650-1850)* (Vandenbroeke).
- GOOSSENS Els, *Het toneelleven te Gent (1830-1871). De relatie tussen de politieke en de toneelkundige ontwikkeling* (Van Eenoo).
- HAEGHEBAERT Luc, *Terreinverkennd onderzoek naar de geschiedenis van de amateuristische muziekverenigingen in de provincie West-Vlaanderen gedurende de Nieuwste Tijden* (Van Eenoo).
- MAES Tijn, *Het V.N.V. in het bestuurlijk arrondissement Veurne, 1933-1944* (Van Eenoo).

- MEERT Kris, *Aspekten van de Belgische vreemdelingenpolitiek 1850-1914. De houding van de overheid tegenover vreemde landlopers* (Everaert).
- MEILLANDER Valérie, *De studie van de doodschuld te Middelburg in een comparatief kader (17de-18de eeuw)* (Vandenbroeke).
- MESTDACH Michiel, *Grondbezit en grondgebruik op het Vlaamse platteland als spiegel van sociaal-economische mutaties. Een toepassing op de hoogpointerij van Anzegem tijdens de 18de eeuw* (Verhulst).
- PIETERS Marnix, *Archeologisch onderzoek in de gemeente Moorsel. Prospektie — Analyse — Synthese* (Nenquin).
- QUINTIJN Roze-Marijn, *Normen en normering van het begijnenleven. Vergelijkende studie van de begijnenregels in de Nederlanden van de XIIIde tot de XVIIIde eeuw* (Milis).
- RAATS Stefaan, *Beroepsprofiel van de zeeman op de Belgische koopvaardij tussen 1895 en 1930* (Balthazar).
- RUTS Christel, *De 19de-eeuwse krankzinnigenzorg te Sint-Niklaas : het Sint-Hiëronymusgesticht, 1852-1874* (Van Eenoo).
- SCHEPENS Lieven, *Tussen Noord en Zuid : Gentse schepenen in de branding. Een analyse van de politiek en het politiek personeel van de schepenbank van de Keure in de periode 1700-1713* (Baelde).
- SEBERECHTS Frank, *De Vlag, van kultuurbeweging tot partij (1940-1944. Een studie over nationaal socialistische machtsverwerving* (Balthazar).
- VAN ACKER Tania, *De verscheurde liberale familie te Gent, 1891-1894* (Van Eenoo).
- VAN BETSBRUGGE Els, *De Petitiebeweging in West-Vlaanderen 1828-1830 (met de nadruk op : Bissegem, Desselgem, Markegem, Tielt)* (Van Eenoo).
- VAN DEN DURPEL Veronique, *Partijpolitiek in een provinciestad. De katholieke stroming te Lokeren tussen 1870 en 1914* (Van Eenoo).
- VAN DER AUWERMEULEN Jean-Marie, *Sociale politiek te Gent en te Brugge in de 18de eeuw : een poging tot disciplineren van de lagere klassen* (Brulez).
- VAN DER EEKEN Ann, *De uitbouw van de medische sector te Gent in de achttiende eeuw* (Vandenbroeke).
- VAN HOE Jacqueline, *Een sociaal-economisch beeld van Vlaanderen doorheen reisverhalen, 1750-1850* (Gaus).
- VAN LOOCKE Luc, *Een demografische en sociaal-economische studie van het arrondissement Sint-Niklaas tijdens de scharniereeuw 1750-1850* (Vandenbroeke).
- VAN OS Rudolphus, *Onderwijspolitiek in de Oostenrijkse Nederlanden 1740-1770. Een aanzet tot de toepassing van cognitief antropologische methodes in het historisch onderzoek* (Pinxten).

- VERLINDE Rik, *De Vlaamse Beweging te Brugge (1928-1939). Sociaal-kulturele en politieke aspecten van de Vlaamse Beweging in het arrondissement Brugge tussen de Bormsverkiezing (december 1928) en het uitbreken van de tweede wereldoorlog (september 1939)* (Van Eenoo).
- VERLOT Marcel, *Archeologisch onderzoek in de gemeente Evergem. Prospectie — Analyse — Synthese* (Nenquin).
- VERMEERSCH Marc, *De Gentse textiel tussen 1945 en 1960* (Balthazar).
- VERSTRAETE Lieven, *Beeldvorming over modern expansionisme : de organisatie van koloniale, maritieme en missionaire propaganda te Brugge, 1908-1919* (Van Eenoo).
- WEZENBEEK Peter, *De evolutie van de Gentse Rabotwijk (1872-1913). Een industrieel archeologische studie. Het ontstaan van een arbeiderswijk* (Balthazar).
- WOHLMUTTER Patrick, *De sociale en geografische mobiliteit van de Gentse beluikbewoners tot 1914* (Balthazar).

M. Ryckaert

K.U. Leuven (1984)

- BAL Jozef, *De IJzerbedevaarten als reflector van twintig jaar Vlaamse Beweging (1920-1939)* (Wils).
- BOULANGER Luc, *De jongerenwerking van de K.A.J. en de V.K.A.J. tijdens het interbellum* (Vos).
- BRYLSBAERT Karlien, *Van Vlaams en katholiek naar maatschappijkritisch. De geschiedenis van het Jong-Davidsfonds ('52-'73)* (Vos).
- CASSELMAN Ingrid, *De lange weg naar Kortrijkse kandidaturen. Universitaire expansie 1957-1965* (Vos).
- DECLERCQ Katrien, *Feodaliteit in het Brugse Vrije. Leen en familie in de ambachten. Oostkamp en Sijsele (ca. 1325-1515)* (Van Mingroot).
- DE RIDDER Johan, *De bevolking van Moerbeke 1710-1796. Bijdrage tot de demografische analyse van het platteland* (Cloet).
- DEVOS Johan, *De parlementaire carrière van een regionaal politicus : Pierre Armand Tack (1818-1910)* (Lamberts).
- DHAENE Lieve, *De katholieke offensiefbeweging in Vlaanderen (1933-1939)* (Lamberts).
- FEYS Hans, *Het Rijke Claren-klooster te Brugge (1255-1450). Deel I : Prosopografie. Deel II : Geschiedenis* (Verhelst).
- JANSSENS Luc, *Feodaliteit in het Brugse Vrije. De ambachten Moerbeke, Oostkerke, Dudzele, Lissewege en Stad Damme. (begin XIVde - begin XVIde eeuw)* (Van Mingroot).
- LAMOT Marc, *Voorgeschiedenis en ontstaan van Pacifistische bewegingen in Vlaanderen (1919-1931)* (De Schryver).
- MUS Filip, *Een historisch-demografische studie van Aarsele tijdens de Nieuwe Tijd 1627-1795* (Cloet).

- NAESSENS Katrien, *Het Maria-Magdalenaklooster, Bethanië te Brugge. Bijdrage tot de religieuze geschiedenis van Brugge (1459-1584)* (Lourdaux).
- SCHOKKAERT Luc, *De Vlaamse problematiek bij de na-oorlogse jeugdbewegingen 1944-1960* (Vos).
- TANGHE Filip, *De houding van de Katholieke Werkgevers in Vlaanderen tegenover de onderneming gedurende de periode 1945-1967, bepaald a.d.h.v. het tijdschrift «De Christelijke Werkgever»* (Veraghtert).
- VAN GOETHEM Agnes, *De cyrurgie van Jan Yperman. Bijdrage tot de studie van de geneeskunde in de ME* (De Keyser).
- VANHOONACKER Sophie, *Geschiedenis van de uitgeverij-drukkerij Desclée De Brouwer* (Simons).
- VAN HOOREBEECK Marijke, *Het Algemeen Diets jeugdverbond (A.D.J.V.) Vlaams-nationalistische jeugdbeweging (1944-1961)* (Vos).
- VANOVERBERGHE Marnix, *De ontwikkeling van de pers in de stad Roeselare (1877-1914)* (Lamberts).

M. Cloet

PLAATSELIJKE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Nieuws uit het Bisschoppelijk archief. — De documenten betreffende de Middenstandsbond, gesticht in 1896, en van het Middenstandshuis, gevestigd in 1919 op de Garenmarkt 17 en afgeschafte in 1965, werden in 1983 in het archief van het bisdom gedeponneerd. (5 registers, nr. C 653, C 656 - C 659, en 2 bundels, nr. C 654 - C 655).

Een andere recente aanwinst was in hetzelfde jaar de overbrenging aldaar van de papieren betreffende de administratie van de Keurbibliotheek, die sinds 1833 werkzaam was maar in 1977 werd gelijkwideerd. (5 bundels, nr. C 674 - C 678).

De inventaris van het archief van het bisdom (184 blz.), door B. Janssens de Bisthoven en Chr. De Backer, wordt in 1984 gepubliceerd door het Kadoc, Mgr. Ladeuzeplein 21, Leuven.

Het muntenkabinet van het Gruuthusemuseum in 1983 en 1984 verrijkt. — In 1983 werden in Londen en te Amsterdam een munt en twee penningen aangekocht ten behoeve van het Gruuthusemuseum, die voor de Brugse geschiedenis een goede aanwinst zijn. Het betreft een halve dukaton van Filips IV (1621-1665), geslagen te Brugge in 1637 (inv. 83.938.XXIII), alsmede twee rekenpenningen of jetons van Karel II (1665-1700), respectievelijk in dezelfde stad geslagen in 1688 en 1691 (inv. 83.939-940.XXIII). Thans kwamen in 1984 vier andere zeldzame exemplaren de reeds belangrijke stedelijke muntenverzameling verrijken. Een dukaton (1684) en twee halve patagons (1669 en 1688) zijn aan Karel II toe te schrijven, en werden eveneens te Brugge geslagen (inv. 84.33-35.XXIII). De dukaton gedateerd

1684 is het derde bekende exemplaar, en kwam tot dusver nooit in de handel.

Bijzonder interessant en in onmiddellijk verband staande met de bewoners van het Bourgondisch Gruuthusepaleis, is een koperen rekenpenning (z.j.) van de heren van Gruuthuse. Vermoedelijk werd dit object omstreeks 1461 geslagen. De voorzijde stelt het gevierendeeld familiewapen voor van het geslacht Gruuthuse, waarrond de ketting van het Gulden Vlies, en op de keerzijde bevindt er zich een mortier of affuit die herinnert aan de kracht van het geschut van deze legeraanvoerder. Deze uitzonderlijke penning werd reeds vroeger afgebeeld in J.-F. Dugniolle, *Le jeton historique des dix-sept provinces des Pays-Bas, Bruxelles, 1876, I, pl. I, nr. 246* en in de tentoonstellingscatalogus *Munten en Penningen in Bourgondisch Vlaanderen, Brugge, 1982, blz. 207, nr. 163.*

S. Vandenberghe

Tentoonstelling Pieter Pourbus, 1542-1584. — Van 29 juni tot 30 september 1984 had te Brugge een belangrijke expositie plaats gewijd aan het oeuvre van Pieter Pourbus. Dit gebeurde aldus 400 jaar na het overlijden te Brugge in 1584 van de meester-schilder die te Gouda was geboren in 1524. Deze tentoonstelling werd ingericht door de museumdirectie met de financiële steun van het Gemeentekrediet, in de oude ziekenzalen van het Sint-Janshospitaal. Naar verluidt wenst men de zalen van het Groeningemuseum niet meer voor tentoonstellingen aan te wenden omdat men dan telkens verplicht is een groot deel van het eigen bezit tijdelijk te ontruimen. Maar er wordt geen rekening gehouden met het feit dat in het Sint-Janshospitaal de meesterwerken van Memling moeten verplaatst worden en het eigen bezit aldaar ook geborgen dient te worden om plaats te maken voor exposities.

Het was een weddenschap van de Stad Brugge nog een tentoonstelling in te richten van beschilderde panelen van de laat-primitieve school. Inderdaad had dezelfde Stad sedert jaren beslist geen schilderijen op paneel van de 15de en/of de 16de eeuw nog in bruikleen af te staan. En tentoonstellingen zijn een zaak van geven en krijgen ! Toch slaagde de museumdirectie er in, behalve de vele stukken uit het Brugs kerkelijk bezit, ook een aantal panelen uit het buitenland in bruikleen te verkrijgen. De faam van Brugge op het vlak van de inrichting van tentoonstellingen was wellicht doorslaggevend. Maar voor de toekomst moet men er dan voor zorgen dat de tentoonstellingszalen in het Sint-Janshospitaal geklimatiseerd worden, zoals in het Groeningemuseum.

De Pourbus-tentoonstelling bestaande uit 45 catalogusnummers, had een uitgesproken didactisch karakter en was ingedeeld in een twaalfstal afdelingen. In de eerste afdeling werd het volledig oeuvre aan de hand van foto's toegelicht. Achtereenvolgens kwamen dan de religieuze werken (voornaamste brok van de tentoonstelling), de portretten voor de huiskamer, de

tekeningen en ontwerpen, de kaarten en plannen, de literaire themas en allegorieën, de plastische bronnen, de aanknopingspunten met de Vlaamse Primitieven, de opschriften en autografen, de verloren of niet gelokaliseerde werken, de stilistische invloeden, de lokalisatie van het huis Roma (waar Pourbus woonde), de architectuur en de decoratie in Pourbus' œuvre. Kortom het gehele veelzijdige œuvre was uitputtend behandeld en met grafisch verzorgde teksten en opschriften bijzonder goed toegelicht.

De opstelling was ook uiterst fraai en verdiende alle lof. Het is echter evident dat de hospitaalzalen onvoldoende ruimte en te weinig wanden bieden voor grote tentoonstellingen, zodat men verplicht is de prachtige architectuur te verbergen achter tijdelijke schotten.

De tentoonstelling kende een succesrijk verloop. Men telde in totaal 60.351 bezoekers. Dr. Paul Huvenne had aan de hand van zijn doctoraatsthesis, gezorgd voor de lijvige en voortreffelijke catalogus waarvan 5.322 Nederlandse en 1.985 Franse exemplaren werden verkocht.

A.J.B.

Brugse drukkers en uitgevers in de 19de eeuw. Enkele bedenkingen bij het lezen van de «Geschiedenis van de uitgeverij in Vlaanderen». — Bij Lannoo verscheen onlangs een «Geschiedenis van de uitgeverij in Vlaanderen — Deel I. De negentiende eeuw» van de hand van Ludo Simons. Over dit onderwerp werd nog niet veel fundamenteel onderzoekswerk verricht. De auteur schreef dan ook ter inleiding dat hij in geen enkel opzicht een wetenschappelijke geschiedenis van de uitgeverij en boekhandel in Vlaanderen heeft willen aanbieden, hoogstens een stramien waarop kan worden verder gewerkt (blz. 8).

Precisering van het onderwerp

Met deze verklaring heeft Ludo Simons eigenlijk bij voorbaat, de mogelijke kritiek ontzenuwd die op zijn werk kan uitgebracht worden. In het vooruitzicht van verdere studie formuleren we hierna toch enkele bedenkingen en vaststellingen.

Een eerste vaststelling is dat het thema van het boek niet scherp omlijnd werd. «Dit is het eerste boek over de geschiedenis van de uitgeverijen die in Vlaanderen sinds het einde van de achttiende eeuw actief zijn geweest» schreef de auteur. Maar bij het verder lezen blijkt dat het hem te doen was om «de rol van het boek in de geschiedenis van de Vlaamse emancipatie» en dat hij hiervoor het zoeklicht richtte op de uitgeverijen «wier fonds een duidelijk literaire of culturele inslag» hadden. (blz. 7-8) Het gaat in dit boek dus eigenlijk niet over de geschiedenis van de uitgeverij in Vlaanderen (waarbij een massa uitgeverswerk in andere talen, vooral in het Frans zou dienen behandeld), zelfs niet over de geschiedenis van de uitgevers van Vlaamse boeken, maar over uitgaven die enige relevantie vertonen in de evolutie van de Vlaamse culturele ontvoogding.

Hierbij is het voornamelijk de belletrise die aan bod is gekomen en werden andere uitgaven — godsdienstige, pedagogische, wetenschappelijke, historische — veel minder behandeld. Vooral deze laatste zijn nochtans voor de Vlaamse bewustwording zeer belangrijk geweest. Ook de uitgeverij van kranten en nieuwsbladen, vanuit het gezichtspunt van de Vlaamse ontvoeringsstrijd nochtans hoogst betekenisvol, werd grotendeels buiten het gezichtsveld gehouden.

Dit betekent dat de auteur zich tot een op zichzelf lofwaardig onderzoeksterrein heeft beperkt, maar er een te algemene titel heeft aan meegegeven, en aldus verwachtingen oproept die hij niet inlost. Wel enigszins jammer voor wat als «het eerste boek over de geschiedenis van de uitgeverij in Vlaanderen» wordt gepromoveerd.

Zelfs voor het domein waartoe de auteur zich heeft beperkt zijn er nog heel wat leemten. De furore van historische romans en toneelstukken die in het kielzog van Hendrik Conscience gepubliceerd werden, had meer aandacht mogen hebben. Zo ook de rederijkerspoëzie die minstens in de eerste helft van de negentiende eeuw nog druk beoefend en gepubliceerd werd. De leemten brengen mee dat heel wat Brugs-Westvlaamse namen die men normaal in dit overzicht zou moeten terugvinden, er niet in voorkomen. We denken bv. aan J. De Jonghe, P. Behaeghel, P. Lanssens en Th. Van Loo. Meteen zouden dan drukkers-uitgevers zoals De Moor, Bogaert-Dumortier, Jan Frans Bogaert en Van de Castele-Werbrouck niet onvermeld zijn gebleven.

Een tweede bedenking heeft betrekking op de afbakening van het terrein waarbinnen men het over «uitgeverij» kan hebben. Eigenlijk heeft de auteur het uitgeven en het drukken volledig door mekaar gemengd. Het is natuurlijk wel zó dat de uitgever, die zelf geen drukker was maar het door hem uit te geven werk aan een drukker toevertrouwde, in de 19de eeuw niet zo vaak voorkwam, althans niet als beroepsactiviteit los van een drukkerij. Dit belet niet dat we te Brugge enkele typische uitgevers kunnen aanwijzen : Leon de Foere, Benoit Beekman, Rombout Boeteman-Janssens in de perswereld, J. Buffa voor kunstboeken, J.J. Gailliard voor historische en genealogische werken. Wie is trouwens «uitgever» ? Is dit uitsluitend de aanduiding van een beroepshalve uitgeoefende activiteit, of wijst dit ook op alwie het initiatief neemt iets in druk te geven en er ook het financiële risico van op zich neemt ? In dit geval waren heel wat 19de eeuwse auteurs — en Ludo Simons geeft de voorbeelden van Jan Frans Willems (blz. 28) en van Hendrik Conscience (blz. 31) — echte uitgevers, gezien de drukker alleen maar het materiële werk uitvoerde, zonder zelf risico te nemen of tussen te komen in de promotie van het werk.

Brugge telde dan ook in deze zin heel wat uitgevers, zoals bv. Guido Gezelle, Adolf Duclos, Lodewijk van Haecke en James Weale met hun

talrijke tijdschriften en boeken, Philip Christian Popp met zijn op eigen risico uitgegeven kadastrale plannen, en ook de «Société d'Emulation» die naast de jaarlijkse «handelingen» in de 19de eeuw meer dan zestig geschiedkundige werken uitgaf. Dit zijn slechts enkele voorbeelden onder vele, van personen en verenigingen die men als «uitgevers» kan bestempelen. Hun belang voor de 19de eeuwse uitgeverij in Vlaanderen moet onderstreept worden.

Onze derde bemerking betreft de afbakening in de tijd. De titel van het verschenen werk vermeldt : «I. De negentiende eeuw». In feite heeft de auteur zich aan dit vooropgestelde kader niet gehouden. Voor een aantal drukkerijen nam hij de draad op van aan hun stichting, vaak al in de 18de eeuw en volgde hij ze tot aan hun verdwijning, soms al ver in de 20ste eeuw, of tot aan hun huidige bestaansvorm.

Hierdoor is eigenlijk ook al een heel stuk meer recente uitgevers- en drukkersgeschiedenis in deze studie ter sprake gekomen.

Daarentegen heeft de auteur zijn onderwerp voor wat betreft de 19de eeuw zelf, op een aantal punten summier gehouden. Dit geldt vooral voor alles wat vóór 1830 gepubliceerd werd. Nochtans is er in de Franse en in de Hollandse tijd een niet onbelangrijke uitgeversactiviteit geweest, ook in het uitgeven van Vlaamse belletrise (voornamelijk uit de rederijersmiddens) en van Vlaamsgeëngageerde geschriften. Werken zoals de «Bibliographie van den Vlaemschen Taalstrijd» (Eerste deel 1787-1844) door Th. Coopman en Jan Broeckaert (Gent, A. Siffer, 1904) en de studies van Jozef Smeyers, o.a. zijn «Vlaams taal- en volksbewustzijn in het Zuidnederlands geestesleven van de 18de eeuw» (Gent 1959), bevatten hierover talrijke gegevens, in afwachting dat het lang achterwege blijvende deel over de 19de eeuwse Zuidnederlandse literatuur in het naslagwerk «Geschiedenis van de letterkunde in de Nederlanden» het daglicht ziet.

Kwaliteit of prullewerk ?

Met de zin van Ludo Simons die we hierna citeren hebben we nogal moeite : «Op een ogenblik dat in het Noorden luxueuze en smaakvol geïllustreerde boeken het licht zien, zowel natuurhistorische en geografische folianten als vertalingen die de buitenlandse produktie vaak op de voet volgen, zijn de «blauwboeken» uit het Zuiden symptomatisch voor de intellectuele verarming van een gedenationaliseerde en het lezen van Nederlandse belletrise ontwende bevolking». (blz. 12)

We hebben moeite met deze uitspraak, omdat ze onze gewesten in een ongunstig daglicht stelt op basis van een vergelijking die mank lijkt te lopen. Simons vergelijkt de Vlaamse volksboeken niet met wat op hetzelfde ogenblik in Nederland voor eenzelfde publiek verscheen, wat nochtans de enige relevante vergelijking zou zijn. Hij stelt onze «blauwboeken» tegenover werken van een heel ander genre : natuurhistorische en aardrijkskundi-

ge werken en vertalingen. Hier klopt dus iets niet in de gedachtengang, waarbij niet aangetoond wordt dat Nederland op het gebied van de belletrise en met name van de populaire literatuur het er zoveel beter van af bracht en waarbij evenmin wordt bewezen dat het luxeboek en de vertalingen in Vlaanderen achterwege bleven, maar waar wel de uiteindelijke indruk geschapen is van hoe ongunstig wij tegenover het Noorden wel afstaken.

Het zal wellicht juist zijn dat de Nederlandse literatuur en uitgeverij er beter voorstonden dan de Vlaamse, maar met de hierboven geciteerde zin is dit niet zonder meer bewezen.

Alleen al voor Brugge kunnen we voor de eerste helft van de 19de eeuw tientallen boeken aanwijzen die in de volkstaal gepubliceerd werden voor een ontwikkeld publiek : politieke geschriften, literaire werken, geschiedenisboeken, vertalingen, educatieve en godsdienstige werken, enz. En dan spreken we nog niet van de grote hoeveelheid werken die in het Frans gepubliceerd werden. Veel van deze boeken waren typografisch goed verzorgd, soms niet onaardig geïllustreerd en vaak mooi ingebonden (Brugge telde een tiental boekbindersbedrijven). Het ging dus niet alleen om de volksboeken «simpel van inhoud en nog simpeler van voorkomen» (blz. 12) maar om een heel wat uitgebreider gamma van drukwerken. Dit zal wel niet te Brugge alleen het geval geweest zijn. De luxe-uitgaven waren daarbij al evenmin ten achter gebleven en kwamen er vooral ter verheerlijking van het bouwkundig erfgoed en van de bewaarde kunstschaten. Voor Brugge vermelden we de in 1824 door Bogaert-Dumortier uitgegeven «Verzameling van plans, doorsneden, elevatiën, gewelven (...) te Brugge» van stadsarchitect J.B. Rudd, de twee luxueuse in-folios «Album Pittoresque de Bruges» door J. Buffa en D. Bogaert-Dumortier in 1837 en 1840 uitgegeven, en het «Monuments et vues de Bruges» van F. Stroobant, in 1846 eveneens door Buffa uitgegeven.

Weliswaar werden de somptueuze lithos die in deze werken voorkwamen te Brussel uitgevoerd. De eerste pogingen om de lithographie te Brugge te beoefenen (1828-1831) werden geen succes. Vanaf 1840 werd het anders : de lithografen werden te Brugge talrijk, met als voornaamsten Ancot, Daveluy, De Lay-De Muyterre, J. Petyt en Ph. Chr. Popp. Deze laatste maakte van Brugge een cartografisch centrum door het uitgeven van honderden gemeentelijke kadasterplannen. Het kadasterplan van Brugge werd een luxe-uitgave die wou concurreren met de 16de eeuwse kaart met Marcus Gerards.

Het lijkt ons dan ook onvermijdelijk dat de superioriteit van de Nederlandse uitgeverij op de Vlaamse, laat staan op de Belgische, het voorwerp van grondiger studie en vergelijking zou moeten uitmaken alvorens hierover een definitieve uitspraak te doen.

Ludo Simons over Brugse uitgevers en drukkers

Ludo Simons heeft uiteraard enkele Brugse drukkers (-uitgevers) behandeld of vermeld.

In chronologische volgorde zijn het :

- Jacques Petyt (vanaf 1844) en zijn opvolger Karel Van de Vyvere-Petyt.
- Louis Beyaert-Defoort (vanaf 1850) en zijn opvolgers Karel Beyaert-Storie, Louis Beyaert-Carlier, Jean Beyaert, Joseph Beyaert en Jean-Marie Beyaert.
- Modest Delplace (vanaf 1858).
- Edward Gailliard (vanaf 1865).
- Pieter Verbeke-Loys (vanaf 1872) en zijn opvolgers Adolf Verbeke, Paul Verbeke en Edward Verbeke.
- Desclée de Brouwer (vanaf 1877).

Simons vermeldt ook J. De Busscher (vanaf 1770) maar dan in verband met de drukkerij De Busscher te Gent.

Hoewel dit overzicht op zichzelf niet oninteressant is, moet wel gezegd dat het toch maar een fragmentarisch beeld geeft van de 19de eeuwse Brugse drukkers- en uitgeverswereld. Wat hierbij vooral opvalt is dat het uitsluitend gaat om drukkers en uitgevers uit de tweede helft van de 19de eeuw, zelfs eerder uit het laatste kwart ervan.

Over de niet onbelangrijke produktie van drukkers en uitgevers uit de eerste helft van de eeuw valt nochtans heel wat te zeggen.

En ook in de tweede helft van de eeuw treft men heel wat meer drukkers en uitgevers aan, waarvan sommigen zeer produktief waren. In totaal kan men tussen 1800 en 1914 circa 150 drukkers-ateliers, grote en kleine, te Brugge identificeren, waarbij dan nog een aantal uitgevers te voegen zijn die te Brugge of elders hun publicaties lieten drukken.

Dat hiervan niet veel bij L. Simons terug te vinden is, en enkele van de belangrijkste in zijn overzicht ontbreken, toont aan hoezeer onze kennis van de Brugse drukkers — meer bepaald vanaf het einde van het Ancien Régime — gebrekkig blijft. Wanneer een proeve van synthese zoals L. Simons ons die brengt, zo weinig gegevens over Brugge bevat, dan is dit een duidelijke aanwijzing dat er nog heel wat lokaal onderzoekswerk te verrichten is. Het kan ons nooit onverschillig laten dat overzichtswerken onvoldoende aandacht besteden aan Brugge of West-Vlaanderen. Maar dan moet men wel de nodige elementen aanbrengen. Voor wat betreft de Brugse drukkers en uitgevers, betekent dit alvast nog een ruime opdracht.

A. Van den Abeele

Belfort en beiaard te Brugge. — Het «Komitee voor Initiatief» heeft van 14 augustus tot 9 september in het Provinciaal Hof te Brugge een leerzame tentoonstelling «Belfort en beiaard» ingericht. Hierin werden speciaal

belicht klokken, het Brugse belfort, de klokkengietersfamilie Dumery (18de-19de eeuw) en beiaardier E. Uten.

Tentoonstelling : 150 jaar Grootseminarie in de Duinenabdij te Brugge. —

Op 19, 20, 21, 22 en 26 mei waren er opendeurdagen in het Grootseminarie te Brugge. Bijna 20.000 mensen genoten er van een zeer verzorgde rondleiding — met gidsboekje — in kraaknette tuinen en gebouwen, en van een buitengewoon luisterrijke tentoonstelling.

Na een blik op de voorgevel (1948-1950) kon men de neo-klassieke kerk (1775-1788) met Berger-orgel (1790) bezoeken, waar de liturgische gewaden tentoongesteld waren. Dan kwam men in het pronkstuk van de Duinenabdij, de ruime kruisgang met zijn 29 grote landschappen op doek en het schilderij met twee knielende abten.

Na de portretten van de bisschoppen van Ieper in de ontvangtplaatsen te hebben bewonderd, kwam men in het groot salon waar het wondermooie Laatste Avondmaal, geïnspireerd door Dirk Bouts, en de portretten van Mgr. De Smedt en Mgr. Lamiroy hangen.

In de abtsrefter was de blikvanger het iconografisch interessant panoramisch zicht op Antwerpen door J.B. Bonnecroy en een knap Hollands stilleven. In de refter hangen de grote portretten van de abten en van Nikolaas de Rover («insignis benefactor diocesis Brugensis», en — zo voegde een Cisterciënzer er ondeugend bij — : «insignis malefactor ordinis nostri».)

In het calefactorium waren enkele archivalia van de Duinenabdij uitgesteld, in verband met de vestiging van de abdij te Brugge in 1627, het einde (1796) ervan, en het economisch en intellectueel leven, o.a. het zeldzame *Compendium chronologicum* (1660) van de bekende Duinheer-historicus Carolus de Visch. Daarin schrijft deze een misschien wel bombastische, maar voor deze dagen zeer mooie passende tekst : «Dunense Monasterium semper fuisse verum Sanctorum seminarium, philosophorum scholam, theologorum officinam et totius Europae celeberrimum pietatis promptuarium, utpote ex quo coelum plurimos suscepit sanctissimos presbyteros, ecclesia episcopos, doctores et alios S. Theologiae professores celeberrimos, qui doctissimis scriptis suis eam agregie decorarunt et propugnarunt.» De zwaarbeladen zilveren abtsstaf van de augustijn Reynaert (1639-1645) van Lo, de grote zilveren monstrans met edelstenen en een paar kelken vielen bijzonder op.

In het kleine pand (1626-1642) met de schilderijen van de eerste bisschoppen (o.a. Curtius en Driutius) worden de ikonografisch en historisch zeer belangrijke portretten van de graven van Vlaanderen en de gelijktijdige abten van de Duinen bewaard, een reeks van 17 panelen in grisaille.

Na een korte tocht door de tuin bereikte men de overwelfde zaal die als sacristie bestemd was (de kerk moest volgens het oorspronkelijk plan dubbel zo lang zijn). Hier en in de kapittelzaal lag de trots van het seminarie, de

prachtige manuscripten met rijke verluchting (ca. 1200 tot begin 16e eeuw) o.a. de werken van Hugo van Fouilloy (Christus geeft de staf aan een abt), het handschrift van Oudenburg (1458, met de HH. Godelieve en Arnold), het Magdalenamissaal van de Brugse leprozerie (met legende van de H. Magdalena), de drie volumens van Valerius Maximus (met zeer pittig gedetailleerde miniaturen van de meester van het getijdenboek van Dresden).

Naast zeldzame incunabels, lag in de volgende zaal Erasmus' kritische uitgave van het Nieuwe Testament (een pronkstuk gedrukt bij Froben in 1516) en het Breviarium ad usum ecclesiae Sancti Donatiani Brugensis (gedrukt te Parijs in 1520). Ook werden enkele Campmansbanden (2e helft 17e eeuw) en van Susterenbanden (1716-1742) getoond.

Op de eerste verdieping bezocht men de leeszaal waar enkele merkwaardige boeken waren tentoongesteld : o.a. volumens met het eigendomsteken van de Duinenabdij (zwart kruisje met vier stippen), enkele uit de verzameling van van Susteren en van Malou (o.a. zijn Luther-verzameling) : twee degelijk wetenschappelijke fondsen, die een merkwaardige inbreng vormden voor de seminariebibliotheek. Jammer dat hier niets uit de verzameling van Rembry te zien was (merkwaardig voor de kerkgeschiedenis van Brugge en West-Vlaanderen).

Gaande langs de twee verdiepingen van het boekenmagazijn, kwam men in de nieuwe werkzaal, met een tentoonstelling gewijd aan het seminarie en zijn bewoners : interessante grafieken, documenten over het seminarieleven, publicaties van professoren, enz. ; die zaal genoot een enorme belangstelling o.a. voor de fotoalbums van vele seminaristen.

In het *guldenboek* kon men verscheidene merkwaardige indrukken lezen. Professor Coppens zegde dat het Brugs Seminarie «La petite université.» was (!) geweest. «Inter folia fructus. En hommage à une maison riche de trésors d'art et d'amitié», schreef Henri Platelle, professor in de kerkgeschiedenis aan de universiteit te Rijsel en geliefde gast van dit huis. «Locus iste a Deo factus est» noteerde kardinaal Danneels, oud-professor, als slotindruk.

Het Grootseminarie is niet alleen een historisch gebouw, een verzameling cultuurschatten, maar eerst en vooral een plaats waar een kleine 5000 jonge mensen bekwaamheid en bezieling opdeden, en na hun studietijd in gans het bisdom en erbuiten een diepgaande invloed uitoefenden.

J. Van den Heuvel

Duinenabdij te Brugge. — In het prachtig geïllustreerd boek *De Duinenabdij en het Grootseminarie te Brugge, Bewoners, gebouwen, kunstpatrimonium*, in 1984 door Lannoo uitgegeven naar aanleiding van de 150ste verjaring van de heroprichting van het Brugse seminarie op 1 oktober 1833, moet een verkeerde identificatie verbeterd worden. Het betreft de derde persoon

afgebeeld in het onderste vak van paneel 1, het eerste van de 17 panelen in grisaille (blz. 288-289). In dit onderste vak ziet men paus Adriaan I met zijn tijdgenoten Karel de Grote en keizer Constantijn VI van Constantinopel, niet Liederik van Harelbeke. De keizerlijke attributen (kroon, scepter en wereldbol) zijn duidelijk.

Op blz. 304 moet de tekst van nr. 8 D, «1346, quo anno pro quaerela regis Franciae Philippi de Valesio succubuit apud Cressy...» als volgt vertaald worden : «in 1346, toen hij bij Crécy in een veldslag voor (niet : tegen) de koning van Frankrijk Filips van Valois sneuvelde. Graaf Lodewijk van Nevers schaarde zich immers in de vijandelijkheden tussen Frankrijk en Engeland aan de zijde van de Franse koning (NBW., 5, 1972, kol. 533).

B.J.B.

Nog over het convent Ten Hamerkine te Brugge. — Op blz. 163 van deze jaargang heeft dr. Jos Marechal opgemerkt dat de «arme lieden» die zeker van 1418 tot ca. 1455 het convent «ten Hamerkine», de latere Jeruzalemstichting, bewoonden, naar alle waarschijnlijkheid geen arme begijnen waren. J. Marechal bestrijdt hiermee onze opvatting zoals die is uiteengezet in Het «convent ten Hamerkine» te Brugge (14de - 15de eeuw), in *Biekorf*, 82, (1982), blz. 220-224.

Hier zij nogmaals aangestipt dat de «arme lieden» in een tekst van ca. 1455 «mulieribus atque sororibus», vrouwen en zusters, worden genoemd. Het gaat hier om vrouwen en zusters die zonder geloften af te leggen of een kloosterregel te volgen een religieus leven in gemeenschap leidden. Dergelijke vrouwen worden door hun tijdgenoten, zij het dikwijls geringschattend, *begijnen* genoemd. (vgl. E. VERWIJS en J. VERDAM, *Middelnederlandsch Woordenboek*, I, 1885, kol. 705 en A. BLAISE, *Lexicon Latinitatis Medii Aevi praesertim ad res ecclesiasticas investigandas pertinens*, 1975, blz. 101. Zie ook K. ELM, in *Lexikon des Mittelalters*, I, 1980, kol. 1799-1800). Er is geen enkele reden waarom moderne historici dat ook niet zouden doen. Dergelijke conventen evolueerden meestal tot godshuizen, zoals J. Marechal zelf al heeft aangetoond (in *Album Antoon Viaene*, Brugge, 1970, blz. 257-264). Ook «ten Hamerkine» werd in de tweede helft van de 15de eeuw een godshuis voor arme weduwen bij de Jeruzalemkapel.

Niet ver van «ten Hamerkine», in de Langestraat, bevond zich het begijnhof Sint-Obrecht (J.A. VAN HOUTTE, *De Geschiedenis van Brugge*, Tielt-Bussum, 1982, blz. 252). De registers van de zestendelen vermelden ook nog in het Verbrand Nieuwland, op enkele minuten loopafstand van de Jeruzalemkapel, een stadseigendom dat in 1580 *tWeduwenhuys* heette, met de aantekening dat het «eertyts een zusterhuys» was (Sint-Janszestendeel, blz. 945). Gemeenschappen van vrome vrouwen of begijnen konden dus wel degelijk in deze «beruchte wijk» (aldus nog J. Marechal) een woning betrekken. In het *Album Antoon Viaene*, blz. 259, vermeldt J. Marechal

bovendien zelf nog conventen van arme begijnen in de Goezeputstraat en in de Waalse straat, d.i. op respectabele afstand van de Wijngaard. Zijn opmerking als zouden de Brugse begijnen allemaal binnen de omheining of in de buurt van de Wijngaard gewoond hebben, kan dus zeker niet gehandhaafd worden.

Noël Geirnaert

Begijnhofleven te Gent. — Het gebeurt al te vaak dat bepaalde lokale publikaties en catalogi slechts bekend geraken in het beperkte milieu van plaatselijke vorsers en belangstellenden. Verschillende studies verdienen beter. Daarom leek het ons nuttig de aandacht van de lezers van dit tijdschrift te vestigen op de voortreffelijke catalogus *Werken & kerken. 750 jaar begijnhofleven te Gent*, Gent, 1984 (leiding en coördinatie : A. Van den Kerkhove), gepubliceerd ter gelegenheid van de gelijknamige tentoonstelling die van 29 september tot 25 november 1984 plaatsvond in het Bijloke-museum. Een catalogus die, en daarop mag ook wel eens gewezen, in belangrijke mate te danken is aan de inzet van enkele «witte produkten van de arbeidsmarkt».

De eigenlijke catalogus (onderverdeeld in de rubrieken : cultuurgeschiedenis, architectuur, organisatie van en leven in de begijnhoven, kunstpatrimonium ; samen goed voor een 500-tal nummers) wordt voorafgegaan door een drietal inleidende studies. B. D'Huys nam de moeilijke taak op zich de 750 jaar geschiedenis van de drie Gentse begijnhoven (waarvan de stichtingsdatum overigens op weinig betrouwbare historische gronden berust) in een dertigtal bladzijden samen te vatten. Enerzijds belicht hij deze plaatselijke stichtingen, zoals o.a. te Brugge gepatroneerd door de gravinnen Johanna en Margareta van Konstantinopel, in een ruim cultuurhistorisch perspectief. Anderzijds schetst hij «in vogelvlucht» de ontwikkeling van de Gentse conventen, zonder daarbij te vervallen in plaatselijke hagiografie. De auteur heeft zowel oog voor de spirituele aspecten als voor de sociaal-economische functie van het begijnhof, de recrutering (ook vanuit West-Vlaanderen), het beheer van de goederen, de relaties met de stadsbevolking, de impact van de locale en nationale politiek,...

Dit historisch kader wordt a.h.w. ingekleurd door J. Baldewijns die, m.m.v. M. Detremmerie, de organisatie van het begijnhofleven nader bekijken : de regel, haar evolutie, de naleving ervan en de inbreuken erop, ja, zelfs de plastische uitbeelding ervan ; het bestuur van het begijnhof, waarbij vooral nadruk op de bevoegdheden van de grootmeesteres ; en tenslotte diverse aspecten van het leven van novicen en begijnen, hun kledij, hun huizen, godsdienstige verplichtingen en werkzaamheden.

De architectuur van de Gentse begijnhoven wordt bestudeerd door J. Baldewijns en M.C. Laleman. Hier dient gewezen op het typologisch overzicht van de diverse architectonische componenten : de kerk, de infir-

merie, de toegangspoort, de begijnenhuizen, het pesthuis,... Deze inleiding wordt gevolgd door een gedegen chronologisch geordende studie (middeleeuwen tot en met de erg recente renovatieprojecten) van de bouwgeschiedenis van vooral het Sint-Elisabethbegijnhof en het convent van Onze-Lieve-Vrouw ter Hooie.

Het werk laat een degelijke indruk na en overstijgt zoals gezegd het locale-heemkundige niveau. Ook daarom kan betreurd worden dat een voetnotenapparaat ontbreekt. Een vijftal bladzijden bibliografie ondervangen dit gemis slechts gedeeltelijk.

Peter Vandermeersch, aspirant N.F.W.O.

Tentoonstelling van relieken en reliekschrijnen te Gistel. — Bij gelegenheid van het negende eeuwfeest van de verheffing, in 1084, van het lichaam van de H. Godelieve, werd in de parochiekerk te Gistel in de maand juli 1984 — onder impuls van pastoor-deken S. Gyselen — een tentoonstelling van relieken en reliekschrijnen uit het bisdom Brugge georganiseerd. Voor de bezoeker was een kataloog voorhanden met een inleidende bijdrage «Over relieken en hun verering», evenals de beschrijving en historische noten betreffende de 38 tentoongestelde voorwerpen. De talrijke foto's, waarvan één in kleur, verhoogden de aanschouwelijkheid van de beschrijvingen.

Als toelichting bij het reliekschrijn van Sint-Donaas, uit de Brugse kathedraal, wordt verkeerdelijk gezegd, dat graaf Boudewijn I het gebeente van de heilige eerst naar Torhout liet overbrengen en later naar Brugge. Eigenlijk was het bisschop Ansgar die de relieken in het klooster van Torhout onderbracht. Nadien kwam dit klooster in het bezit van graaf Boudewijn, die de reliek naar de burg van Brugge overbracht.

Het pronkstuk van de expositie was uiteraard het grote neogotische reliekschrijn, dat ter plaatse berust en het gebeente van de Godelieve bevat. Een bestendige diaprojectie toonde op een scherm dit skelet, zoals het op 3 november 1970 in het Vesaliusinstituut van de Leuvense universiteit was wedersamengesteld, opgemeten en gefotografeerd.

B.J.B.

Sint-Pietersabdij te Oudenburg. — De herdenking van de stichting van de Sint-Pietersabdij te Oudenburg in 1084 heeft de gelegenheid gegeven een prestigieuze tentoonstelling over de abdij en haar stichter de H. Arnoldus op touw te zetten. Daarbij zag een zeer mooie catalogus het licht waarin niet enkel de tentoongestelde werken beschreven zijn, maar daarenboven een 11-tal inleidende bijdragen opgenomen zijn die de abdij in haar tijd situeren, of een aspect uit de abdijschiedenis behandelen, of de H. Arnoldus tot onderwerp hebben. De algemene koördinatie van de tentoonstelling en van de catalogus was in handen van J.L. Meulemeester.

Enkele opmerkingen

In de ikonografische afdeling waren zoveel beelden van de H. Arnoldus samengebracht dat de kwaliteit er tenslotte onder ging leiden. Misschien ware het beter geweest een strenge keuze te doen en enkel beelden met de kenmerkende attributen op te stellen. Bisschopsbeelden met of zonder de naam van de heilige brengen weinig bij tot de ikonografie (nr. 28 : haardplaat uit het Gruuthusemuseum ; nr. 103 : beeld uit Harveng ; nr. 36 : beeld uit Bergen).

Nr. 29, een 18de-eeuws uithangbord uit het Gents Museum voor Volkskunde geeft een afbeelding van Kristus met kruis staf en boek.

Nr. 46, een processietoorts uit het Gentse Bijlokemuseum (waarvan de foto gespiegeld afgedrukt is) : de zg. roervork heeft een zeer korte steel en een eigenaardig bovengedeelte. Als die stok geen roervork zou zijn, kan men ook aan de identificatie van de afgebeelde bisschop twijfelen.

Nr. 30. De beschrijving in de catalogus van het Sint-Arnoldusschrijn in de parochiekerk van Oudenburg stemt niet overeen met de werkelijkheid. Op de twee langszijden staan enerzijds Maurus en Benedictus, anderzijds Petrus en Paulus ; op de twee smalle zijden zien we Scholastica en Godelieve.

Nr. 79 : Dat de bogenkast uit 1698 (bewaard in het Gentse Bijlokemuseum) afkomstig is van het Brugse Sint-Sebastiaansgilde wordt waarschijnlijker als we weten dat dit gilde een gelijkaardige kast uit 1697 bezit.

Nr. 81. Ceremoniestaf uit Oudenburg. De bisschop houdt een lange stok vast, zodat ook hier de identificatie in het ongewisse blijft.

Nr. 106. Beeld van een bisschop uit Eugies. De stuikmand en de roervork die volgens de foto naast het beeld staan, waren niet aanwezig. Zijn ze wel oorspronkelijk of werden ze er later bijgeplaatst om de bisschop een naam te geven ?

Nr. 151. Grondplan van de abdij (16de eeuw). Op het plan staat naast verscheidene gebouwen het woord «hutten», dat in de catalogus als een vermelding van gebouwen aanzien wordt. Ten onrechte, want een «hut» is een struik, zoals dit nog in het Westvlaams dialect gezegd wordt en ook in het Westvlaams Idioticon van De Bo geboekt staat.

L.D.

Kortrijkse gevels van neoklassicisme tot nieuwe zakelijkheid. — Onder deze titel verscheen in 1983 van de hand van P. Debrabandere een nieuw werk over het Kortrijks kunstpatrimonium (Verhandeling VII, uitgegeven door De Leiegouw. Prijs : 600 Fr.) Dit boek is een vervolg op de studie die de auteur 10 jaar eerder publiceerde onder de titel «Kortrijkse gevels van de XVIde eeuw tot het Empire».

De nieuwe studie, die geen volledige inventaris van alle nog bestaande

gevels wil zijn, bestrijkt een — grotendeels onbekende — periode vanaf ca. 1830 tot 1940. Na een inleiding over de stadsontwikkeling, worden per stijl de gevels van de voornaamste gebouwen (zowel huizen als openbare en kerkelijke gebouwen) beschreven. Een grote bloei blijkt de bouwkunst te Kortrijk in de behandelde periode evenwel niet gekend te hebben. De belangrijkste stijl lijkt ons het neo-klassicisme te zijn ; daarvan is echter ook reeds heelwat verdwenen en ook nog heelwat bedreigd.

Achteraan bevat het boek een lijst met biografische gegevens betreffende architecten die in de studie vermeld worden en waaronder we o.m. R. Acke, E. Carpentier, J. Coomans, P. Croquison, L. De Geyne en J. Vierin speciaal vernoemen. Opmerkelijk is wel dat bijv. van J. Bethune en H. Beyaert geen werk te Kortrijk bewaard gebleven zou zijn.

Tenslotte een kleine opmerking : de volgorde van de illustraties is soms erg door elkaar gegooid, wat de lectuur van het boek niet vergemakkelijkt.

Stadhuis te Blankenberge. — Bij gelegenheid van de voltooiing van de herstelling van het stadhuis te Blankenberge (1679-'80) werd tijdens de maand september aldaar een tentoonstelling over de restauratie gehouden. De architect die deze restauratie — met een 10 jaar oude voorgeschiedenis — tot een goed einde bracht, was J. Lauwereyns uit Brugge. Hierbij mag wel aangemerkt worden dat de herplaatsing van het in 1862 verwijderde bordes (dat in 1734-'36 vernieuwd was geworden) in het oorspronkelijke restauratieplan niet voorzien was omdat de Stad dit een hindernis voor de voetganger vond. Nadat we in 1973 het herstel van de buitentrap door de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen konden laten goedkeuren, heeft ook de stad de voordelen ervan ingezien en het tenslotte aanvaard. Zo is niet enkel de oude toestand hersteld, maar heeft het stadhuis een beter bruikbare grote zaal gekregen.

L.D.

De molens in West-Vlaanderen. — Met deze titel verscheen in 1984, van de hand van L. Devliegheer, het 9de deel in de reeks *Kunstpatrimonium van West-Vlaanderen* waarin o.m. een 120 nog bestaande molens en molenrompen beschreven worden. De auteur wil hier op enkele drukfouten wijzen. In 1940 was het aantal in bedrijf zijnde molens niet 35 maar 135 (blz. 17, 12de lijn). Fig. 175 betreft de Oostmolen te Gistel en fig. 219 de Schellemolen te Damme.

boekenschouw

lopende bibliografie van de geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en de provincie West-Vlaanderen 1983

door M. Ryckaert en W. Vanderpijpen. Met medewerking van L. Danhieux, L. Devliegheer, H. De Witte, W. Dezutter, J.-M. Duvosquel, B. Janssens de Bisthoven, N. Jennart, J. Mertens, H. Platelle, A. de Schietere de Lophem, J. Six, A. Vandewalle en L. Valcke.

Voor de criteria die gevolgd werden bij de keuze, zie HEM. 88 (1951) 172.

I. HULPWETENSCHAPPEN

1. Bibliografieën, Inventarissen en Catalogi.

1. Aerts E., *De bibliografie van de Zuidnederlandse biernijverheid tot omstreeks 1800. Een aanvulling.* - HKZNM., 37 (1983) 5-12.
2. André-Félix A., Billen C., Cockshaw P., Despy G., Devroey J.-P., Duvosquel J.-M., Galland M., Galle H., Gotovitch J., Graffart A., Gubin E., Heirwegh J.-J., Hoebanx J.-J., Kurgan-Van Hentenrijk G., Laret A., Lefevre P., Morsa D., Puissant J., Somerhausen C., Uyttebroeck A., Vire L., Wellens R., Wellens-De Donder L., *Bulletin d'Histoire de Belgique (1979-1981).* - RN., 64 (1982) 841-929 ; *Idem (1981-1982).* - RN., 65 (1983) 757-854.
3. Augustyn B. & Palmboon E., *Bronnen voor de agrarische geschiedenis van het middeleeuwse graafschap Vlaanderen. Een analytische inventaris van documenten betreffende het beheer en de exploitatie van onroerende goederen (tot 1500). Deel I : Documenten bewaard in het Rijksarchief te Gent.* - Gent 1983, 608 blz., krt. (Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis ; publikatie nr. 72).
4. Andriessen J., *Literatuuroverzicht/Conspectus bibliographicus.* - OGE., 56 (1982) 29-95 ; 57 (1983) 30-103.
5. *Bronnen voor de geschiedenis van Belle in Belgische archiefdepos.* - Waregem, 1982, 16 blz. (Werkgroep archiefstudie van de Franse Nederlanden, Inventaris 2).
6. Depauw-Debroux A. & Cl., *Sources et bibliographie de l'histoire de Mouscron.* - MSHM., 5 (1983) 1, 7-223.
7. Duvosquel J.-M., *Aux sources de l'histoire de Mouscron.* - MSHM., 5 (1983) 1, 5-6.

8. Duvosquel J.-M., *Une nouvelle entreprise : l'édition des sources essentielles pour l'histoire de la région de Comines-Warneton*. - Etudes et Documents édités par la Société d'histoire de Comines-Warneton et de la Région, 1 (1981) 5-11.
9. Duvosquel J.-M., *La Société d'Histoire de Comines-Warneton et de la Région en 1982-1983*. - MSHC., 13 (1983) 5-22.
10. Halsberghe R., *Etude historiographique des «Récits d'un bourgeois de Valenciennes» (1253-1366)*. - RN., 65 (1983) 471-479.
11. Koninckx C., Baeten W., Dhondt L., Roegiers J., De Schampheleire H., Smeyers J., Vercruyse J., *België in de 18de eeuw. Kritische Bibliografie/La Belgique au 18e siècle. Bibliographie critique*. - Brussel 1983, 394 blz.
12. *Kroniek*. - HEM., 120 (1983) 135-155, 243-259, ill., krtn.
Met o.m.: In memoriam N. Huyghebaert, F. De Smidt en L. Vanheule; archeologische en kunsthistorische gegevens over het stadhuis en de Katarinakerk te Damme (door L. Devlieghe); lijst van licentiaatsverhandelingen geschiedenis met betrekking tot het oude graafschap Vlaanderen en de provincies Oost- en West-Vlaanderen (door M. Cloet en M. Ryckaert).
13. *Lexikon des Mittelalters*. Dl. II, afl. 7-10 (Caecilia-Codex von Valencia). - München/Zürich, 1983.
14. Maddens N., Tielemans L., Van Betsbrugge G., Vandendriessche M., Vandewalle C., Cauwe R., *Bibliografie van de geschiedenis, taal- en volkskunde van West-Vlaanderen en de Westvlaamse gemeenten 1950-1981*. Dl. I. - Kortrijk, 1983.
15. Nuytens M., *Bibliografie/Bibliographie 1982*. - FN., (1983) 229-243.
16. *Publicaties over de Minderbroeders in de Nederlanden*. - F., 38 (1983) 215-237.
17. Ryckaert M. & Dezutter W.P. (red.), m.m.v. De Witte H., Geirnaert N., Swimberghe P., Vandenberghe S., Vandewalle A., *Kroniek en Korte Berichten (15)*. - BO., 23 (1983) 140-158, ill.
Met o.m. archeologische kroniek, en In Memoriam Magda Cafmeyer, Jan van Hinte en Ch. van Reninghe de Voxvrie.
18. Ryckaert M. & Vanderpijpen W., m.m.v. Danhieux L., Devlieghe L., De Witte H., Dezutter W.P., Duvosquel J.-M., Janssens de Bisthoven B., Jennart N., Mertens J., Platelle H., de Schietere de Lophem A., Six J., Vandewalle A., Valcke L., *Boekenschouw. Lopende bibliografie van de geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en de provincie West-Vlaanderen 1982*. - HEM., 120 (1983) 261-310.
19. Schouteet Albert, *Stadsarchief van Brugge. Regesten op de oorkonden, deel 4 : 1385-1420*. - Brugge, gemeentebestuur, 1982, 319 blz. (Brugse Geschiedbronnen uitgegeven door het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge, met steun van het gemeentebestuur van Brugge, 13).
20. Selosse Ch.-Cl. en Christiaens M., *Notes pur servir à l'histoire de Luignne*. - T. 1 : La paroisse. - Mouscron, 1983, 286 blz.
21. Tollebeek J., *De Joden in de Zuidelijke Nederlanden tijdens de late Middeleeuwen. Kritisch-bibliografisch overzicht (1949-1983)*. - BG., 66 (1983) 13-34.
22. Van Acker L., *Het archief van de oude Brugse Kamer van Koophandel*. - BO., 23 (1983) 437-440.
23. Van den Heuvel J., *De Provinciale Bibliotheek en het Cultuurarchief (PBC)*. - V., 31 (1982) 234-238, ill.
In West-Vlaanderen.
24. Vanderhaeghe D., *Inhoudstafel van de jaarboeken 1973-1982*. - JHKH, (1983).
25. Van Eenoo R., Scufflaire A., Bovesse J., Dumont M.E., Hélin E., Petit R., Van

- Derveeghe D., Prevenier W., Triaille-Closset C., Tits-Dieuaide M.-J., Verhelst J., Vermeulen U., Gaus H., Witte E., Lis C., De Belder J., Cauchies J.-M., Haesenne-Peremans N., Maréchal G., François L., Meyers W., De Waele G., Art. J., Dumoulin M., *Bibliographie de l'histoire de Belgique/ Bibliografie van de geschiedenis van België 1982*. - BTFG., 61 (1983) 895-1004.
26. Vanhoutryve A., *Bibliografie van de geschiedenis van Brugge III*. - Brugge, Heemkundige Kring Maurits Van Coppenolle, 1983, 482 blz.
27. Van Mingroot E., *Aperçu typologique des sources de l'histoire médiévale des XVII Provinces*. - ABB., 53 (1982) 175-306.
28. Van Ormelingen J., *Inventaire des fonds d'archives de l'Office généalogique et héraldique de Belgique. Fonds chevalier Sebrechts*. - P., (1983) 355-370.
29. Vleeschouwers-Van Melkebeek M., *Het archief van de bisschoppen van Doornik : een inventaris uit 1477*. - HKCG., 149 (1983) 121-375.
30. *De vrienden van het tabaksmuseum [van Wervik] v.z.w.* - Jaarboek 2. - Wervik 1983-84, 61 blz.
[artikels over de verzamelingen van het museum].

Zie ook nr. 314.

2. Paleografie, Diplomatiek, Codicologie en Epigrafie.

31. Dereine Ch., *Etude critique des chartes accordées par Robert Ier (1072) et Robert II (1093) de Flandre à l'abbaye de Watten*. — RB. 93 (1983) 80-107.
32. Maillard-Luybaert M., *Pouvoir et territoire dans le langage des actes royaux et princiers pour la Flandre et la Lotharingie (IXe-XIe siècles)*. - BTFG., 59 (1981) 810-827.
33. Barbier F., *Les reliures carolingiennes de cuir estampé à la Bibliothèque de Valenciennes*. - Bibliothèque de l'École des chartes, 140 (1982) 235-240.
Banden afkomstig van de abdij van Saint-Amand.
34. De Keyser R., *Psalterium in verband met Oostkerke (± 1240)*. - RP., 25 (1983) 19-24.
Vervolg op Boekenschouw 1980 (HEM. 1981) nrs. 42 en 44.
35. Geirnaert N., *De Anglikaanse psalmberijming in kortschrift. Een zeldzaamheid in het 17de-eeuwse Vlaanderen?* - B., 83 (1983) 64-65.
36. Geirnaert N., m.m.v. Geirnaert D., *Membra disiecta Brugensia II : Fragmenten in het fonds «Adornes en Jeruzalem»*. - HKZNM., 37 (1983) 87-99.
37. Geirnaert N., *De miniature met de Drie Santinnen. Een nieuwe datering van het cartularium van de Brugse rederijkerskamer van de Drie Santinnen*. - BO., 23 (1983) 243-248, ill.
38. Houtsma J., *Iets over de ordening van de liederen in het Gruuthuse-handschrift*. - Spiegel der Letteren, 23 (1981) 303-304.
39. Isaac M.-Th., *Les livres manuscrits de l'abbaye des dunes d'après le catalogue du XVIIe siècle*. - S., 37 (1983) 1, 129-133.
40. Pfister-Langanay C., *Les manuscrits de la bibliothèque municipale de Dunkerque : quelques mises au point*. - RN., 65 (1983) 673-682.
41. Webber Ph. E. - *Medieval Netherlandic Manuscripts in Princeton University Library*. - ABB., 53 (1982) 85-107.
42. Dewaele M., *Grafstenen binnen het kerkgebouw te Koksijde*. - BdK., 25 (1983) 65-68.
18de eeuw.
43. Lavaert J., *Het mystiek huwelijk van... Kateline Daut. Een bijdrage tot de*

- iconografie van een koperen grafplaat in de St.-Jacobskerk te Brugge. - B., 83 (1983) 394-410, ill.
44. Van Belle R., *De grafzerk van Willem Gailliaert en Anna Looten uit de Sint-Gilliskerk te Brugge*. - BO., 23 (1983) 441-445, ill.
45. Van Belle R., *Een riddergrafzerk uit de Duinenabdij*. - HEm., 120 (1983) 89-94, ill.
- Zie ook nrs. 166, 167.

3. Aardrijkskunde.

46. A.N. (Noterdaeme A.), *Onze wegen vanaf de Middeleeuwen tot 1789*. - Vl., 5 (1983) 4, 17-23, ill.
47. A.N. (Noterdaeme A.), *De Wet van 10 april 1841*. - Vl., 5 (1983) 4, 24-38, krtn. Gemeentelijke verplichting een atlas van de plaatselijke buurtwegen op te maken. Met atlas van de voormalige gemeenten Westvleteren, Oostvleteren en Woesten (nu Vleteren).
48. Augustyn B. & Thoen E., *Een nieuwe impuls voor de historische geografie in België : Enkele kanttekeningen bij een recente publikatie*. - HEM., 120 (1983) 233-239.
Recensieartikel betr. *Bronnen voor de Historische Geografie van België. Handelingen van het colloquium te Brussel 25-27. IV. 1979*, Brussel 1980.
49. Beun J., *Kanttekeningen bij het stadsplan*. - Stad Mesen, herinnering en geschiedenis samengevoegd bij de tiende verjaardag van het museum. - Mesen 1983, 88-94, krtn.
Mesen, situeringen.
50. Bijmens B., *Koksijde - De «Kadastrale legger» uit 1835*. - BdK., 25 (1983) 80-83.
51. Bossu J., *Vlaanderen in oude kaarten. Drie eeuwen cartografie*. Tielt/Bussum 1982, 168 blz., ill., krtn.
52. Bruneel D., *De Moeren : een historisch-geografische schets (1616-1827)*. - FN., (1983) 95-116.
53. De Keyser A., *De Sint-Pietersabdij in Oudenburg. Een ongekende plattegrond van einde XVIde eeuw*. - RP., 25 (1983) 79-88, krtn.
54. Devleeschouwer J., *Het ontstaan der Nederlands-Franse taalgrens II*. - N., 15 (1983) 192-208.
Vervolg van artikel in N., 13 (1981) 188-225. - Zie Boekenschouw 1981 (HEM. 1982) nr. 51.
55. Donkersloot-De Vrij M., *Topografische kaarten van Nederland uit de 16de tot en met de 19de eeuw. Typologie en inventarisatie*. - ABB., 53 (1982) 52-84.
56. Gevaert J., *Historisch-Geografische schets van de vaart*. - TC., 19B, S-66 Kanaal Oostende-Brugge.
57. J.G.H., *De oudste bewoners van onze streek. Van de voorhistorie naar de vroege middeleeuwen*. - IJzb., 13 (1983) 195, 198, ill.
De Westvlaamse bergen, de IJzervlakte, de Moeren.
58. J. G. H., *De geologische vorming van onze streek (2)*. IJzb., 13 (1983) 179, 182, krtn.
De Westvlaamse bergen, de IJzervlakte, de Moeren. Over transgressies en krekenvorming.
59. *Jalons pour une cartographie historique des Pays Bas français aux XVIe, XVIIe et XVIIIe s.* - FN., (1983) 71-94.

60. M.D. (Dejonckheere M.), *De Burgweg*. - Vl., 5 (1983) 4, 39-40.
In Oostvleteren. Leidde voorheen naar de Burcht in Veurne.
61. Myrta J.-P., *Paysage urbain, lignages et sociabilité à Douai à la fin du XVIIe siècle*. - Actes du colloque «La sociabilité urbaine». Douai 1983, p. 67-80.
62. Notteboom H., *Grenzen van de parochie Adegem*. - AM., 33 (1982) 113-135, ill., krtn.
63. Ryckaert M., *Het Napoleontische kadasterplan van Brugge (1811-1812)*. - Van middeleeuwen tot heden. Bladeren door Brugse kunst en geschiedenis, Brugge 1983, 139-147, ill.
64. Ryckaert M., *Die Topographie der Flandrischen Hafenstädte bis 1300: das Beispiel von Brügge*. - Lübecker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte, Bd. 7, Bonn 1983, p. 47-55, krtn.
65. Van Biervliet L., *Duitse reisroutes als studiebron voor de Brugse wegwijzer van 1380-1400*. - B., (1983) 97-110, ill.
66. Van Hoonacker E., *De eerste kaarten van de kasselrij Kortrijk*. - LG., 25 (1983) 257-259.
67. Vuylsteke G., *De kasselrij Kortrijk in de kartografie van 1539 tot 1815*. - LG., 25 (1983) 261-274, ill.

4. Onomastiek en Taalkunde.

68. Baelde L., *De voornamen uit de poorterslijst van Kortrijk anno 1440*. - LG., 25 (1983) 105-116.
69. Beele Wilfried, *Van tuin gesproken*. - Ieper Tuindag. Zesde Eeuwfeest, Ieper 1983, 213-216.
Etymologie.
70. Berns J.B., *Cooperculum en deksel. Een «calque linguistique»*. - TT., 35 (1983) 5-8.
71. Clement-Zwaenepoel G., *Heirnisse*. - DD, 2 (1983) 30-31, ill.
Plaatsnaam in Diksmuide. Oorspronkelijk zoute schorre.
72. Debrabandere F., *Co(u)ttenie(r) en Coudenys*. - LG., 25 (1983) 205-207.
73. Debrabandere F., *De familienaam Mes(t)dag(h)*. - LG., 25 (1983) 375-76.
74. Debrabandere F., *De familienaam Verspaille*. - LG., 25 (1983), 209-210.
75. Debrabandere F., *Gruis en greis*. - TT., 35 (1983) 25-26.
76. Debrabandere F., *Penningen voor Penninck*. - BO., 23 (1983) 199-202.
77. Debrabandere F., *Westvlaams «Kerpenten»*. - TT., 35 (1983) 217-218.
78. De Langhe J.E., *Nog enige paarwoorden*. - B., 83 (1983) 312.
79. De Langhe J.E., *Wat betekenen de namen Hazegars en Hazegat?* - B., 83 (1983) 26-28.
80. Deldicque H. en A., *Chronique patoisante*. - MSHC., 13 (1983) 533-543.
Studies en teksten in het Picardisch dialect van de streek van Komen-Waasten.
81. Beschrijver D., *Rond de jaren 700 sprak men Vlaams te Saint-Omer*. - BdK., 25 (1983) 34-35.
82. De Schutter G., *Appellatieven in de Nederlandse dialecten*. - TT., 35 (1983) 27-31.
83. Devos M., *Batte, een oud Romaans leenwoord*. - TT., 35 (1983) 33-39.
84. Duvosquel J.-M. e.a., *Le picard, langue vivante à Comines-Warneton*. - Recueil d'études et de textes édité à l'occasion du 20e anniversaire du rattachement de Comines-Warneton à la Wallonie. - Comines-Warneton 1983, 228 blz.

85. Gysseling M., *Inleiding tot de oude toponymie van West-Vlaanderen*. - LG., 25 (1983) 39-58.
86. Klingelhöfer Eric, *A Suggested Identification of the Carolingian «Lunarius»*. - BTFG., 61 (1983) 2, 265-269.
Lunarius = woord voorkomend in de Polyptiek van de St.-Bertijnsabdij (9de eeuw).
87. Peperstraete J., *Oude Vleterse taalschat*. - VI., 5 (1983) 1, 29-30.
88. Ryckeboer H., *Voor te + infinitief. Verkenning naar de dynamiek van een dialectisme*. - TT., 35 (1983) 83-89.
89. Soete J. en Debrabandere F., *Enkele werkwoorden*. - LG., 25 (1983) 195-204.
Werkwoorden geven en krijgen, kruipen en vliegen, grijpen, steken... (in Westvl.).
90. Soete J., Debrabandere F., *Op Westvlaamse leest geschoeid*. - LG., 25 (1983), 99-103.
Over Westvlaamse schoeiseltermen.
91. Taeldeman J., *De kasselrij Kortrijk in het Vlaamse dialectlandschap*. - LG., 25 (1983) 275-296.
92. Taeldeman J., *Over «Fijtematrullen» en andere benamingen voor de «dadel» in West- en Oost-Vlaanderen*. - TT., 35 (1983) 110-115.
93. Vandeweghe W., *Verpieterd*. - TT., 35 (1983) 119-122.
94. Van Iseghem J., *De uitspraak van het Brugs. Enkele aantekeningen n.a.v. het «Woordenboek van de Vlaamse dialecten»*. - B., 83 (1983) 130-156, 229-252, tab.
95. Van Keymeulen J., *De cultuurhistorische relevantie van de dialectlexikografie*. - HKZNM., 37 (1983) 163-178.
96. Van Overstraeten J., *Wat betekent mijn familienaam ?* - VS., 19 (1983) 53-56, 104-106, 200-203, 263-265, 309-312, 362-364, 424-426, 464-466, 506-508, 565-567.
Vervolg van VS. 18 (1982) blz. 518.
97. Vauterin L., *De naam «Leie» en de umlaut*. - TT., 35 (1983) 133-135.
98. Verheye S., *Ieperse woordjes en uitdrukkingen*. - BK., 19 (1983) 28-32, 63-64, 120-126.
99. Willemyns R., *Transitie, taalverandering en isoglossen*. - TT., 35 (1983) 141-146.
Zie ook nrs. 465-620.

5. Archeologie.

100. Bourgeois J., *Chenets et plaques de foyer d'époque romaine à Ploegsteert*. - MSHC., 13 (1983) 23-28.
101. Bourgeois J., *Fouille d'un site fossoyé médiéval à Ploegsteert : la ferme de la Flencque*. - MSHC., 13 (1983) 525-530.
102. Bourgeois J., *Mesen (W.-Vl.) : middeleeuws aardewerk*. - Archeologie, (1983) 120.
103. Jurion Fr., *Mouscron : fouilles au château des Comtes*. - L'Archéologie en Hainaut occidental (1978-1983). Catalogue de l'exposition organisée à Antoing du 10 septembre au 2 octobre 1983, t. III. - Ath, Amicale des archéologues du Hainaut occidentale, 1983, 119-121.
16de-18de eeuw.
104. Bourgeois J., *Ploegsteert : Céramique carolingienne*. - L'Archéologie en Hainaut occidental (1978-1983). Catalogue de l'exposition organisée à Antoing du 10 septembre au 2 octobre 1983, t. III. - Ath, Amicale des archéologues du Hainaut occidental, 1983, 122-123.

105. Bourgeois J., *Ploegsteert (Ht.) : fouille d'un site fossoyé médiéval.* - Archeologie, (1983) 119-120.
106. Bourgeois J., *Ploegsteert (Ht.) : village gallo-romain.* - Archeologie, (1983) 107.
107. Bourgeois J., *Ploegsteert : village gallo-romain.* - L'Archéologie en Hainaut occidental (1978-1983). Catalogue de l'exposition organisée à Antoing du 10 septembre au 2 octobre 1983, t. III. - Ath, Amicale des archéologues du Hainaut occidental, 1983, 54-58.
108. Bourgeois J., *Warneton : néolithique et âge des métaux.* - L'Archéologie en Hainaut occidental (1978-1983). Catalogue de l'exposition organisée à Antoing du 10 septembre au 2 octobre 1983, t. III. - Ath, Amicale des archéologues du Hainaut occidental, 1983, 30-32.
109. Bourgeois J., *Warneton : tombe gallo-romaine.* - L'Archéologie en Hainaut occidental (1978-1983). Catalogue de l'exposition organisée à Antoing du 10 septembre au 2 octobre 1983, t. III. - Ath, Amicale des archéologues du Hainaut occidental, 1983, 68-69.
110. Bourgeois J. en De Simpel Fr., *Découvertes dans le village gallo-romain de Ploegsteert en 1982-1983.* - MSHC., 13 (1983) 513-517.
111. Bourgeois J., De Simpel Fr., Gautier A., Picon M. en Thoen H., *L'Archéologie à Comines-Warneton et dans la région en 1982-1983.* - MSHC., 13 (1983) 511-532.
112. Callebaut D., *Le château des Comtes à Gand.* - Château Gaillard. Etudes de Castellologie XI. Actes du Colloque international tenu à Karrebaeksminde (Danemark). Caen, C.R.A.M., 1983, 45-54.
113. Callebaut D., *Middeleeuwse versterkingen in Oost-Vlaanderen.* - Aspecten van de archeologie in Vlaanderen, Koksijde, Wetenschappelijk en Cultureel Centrum van de Duinenabdij en de Westhoek, Tijdelijke tentoonstelling 20 mei-4 september 1983, 34-47, ill.
M.b.t. het oude graafschap Vlaanderen : Aalst (Zaalhof), Moorsel (Hof Eksel), Beveren-Waas (Singelberg) (is van de hand van J. De Meulemeester), Gent (Gravensteen), Eine (Burcht), Ename (Centrum en Portus), Petegem (Kasteel).
114. De Ceunynck R. & Termote J., *De Panne-Westhoekreservaat (W.-VI.) : laat-middeleeuwse bewoningssporen.* - Archeologie, (1983) 32-33.
115. De Cock S., *Tiegem (W.-VI.) : Gallo-Romeinse bewoning.* - Archeologie, (1983) 111.
116. De Cock S. & Thoen H., *Oudenburg (W.-VI.) : Gallo-Romeins aardewerk.* - Archeologie, (1983) 112-113, ill.
117. De Meulemeester J., *Mottes castrales du Comté de Flandre. Etat de la question d'après les fouilles récentes.* - Château Gaillard. Etudes de Castellologie XI. Actes du Colloque international tenu à Karrebaeksminde (Danemark). Caen, C.R.A.M., 1983, 101-115.
118. De Meulemeester J., *Veurne : een schoolvoorbeeld van een middeleeuwse aarden versterking.* - Aspecten van de archeologie in Vlaanderen, Koksijde, Wetenschappelijk en Cultureel Centrum van de Duinenabdij en de Westhoek, Tijdelijke Tentoonstelling 20 mei-4 september 1983, 25-33, ill., plannen.
119. De Meulemeester J. en Termote J., *De middeleeuwse dorpskern van Zoutenaai (Veurne). Onderzoek van een woonsite en van de kerk.* - Archaeologia Belgica, 254 (1983), 35 blz., ill.
120. De Meulemeester J. & Vanthournout C., *Het voorhof van de «Hoge Andjoenmotte» te Werken (W.-VI.).* - Archeologie, (1983) 137-138.
121. Despriet P., *Emelgem : Archeologisch onderzoek van de Sint-Pieterskerk (W.-VI.).* - Archaeologia Mediaevalis 6, Facultés Universitaires N.-D. de la Paix 25-26/2/1983, Namur, 1983, 66-67.

122. Despriet P., *Helkijn : Kasteel van de bisschoppen van Doornik (W.-VI.)*. - *Archaeologia Mediaevalis* 6. Facultés Universitaires N.-D. de la Paix, 25-26/2/1983. Namur, 1983, 68.
123. Despriet P., *Lendelede : Sint-Blasiuskerk (W.-VI.)*. - *Archaeologia Mediaevalis* 6. Facultés Universitaires N.-D. de la Paix, 25-26/2/1983. Namur, 1983, 68.
124. Despriet P., *Moorsele : Opgravingen in de Sint-Maartenskerk (W.-VI.)*. - *Archaeologia Mediaevalis* 6. Facultés Universitaires N.-D. de la Paix. 25-26/2/1983. Namur, 1983, 67.
125. Despriet P., *Oost-Rozebeke : het Goed te Priems (W.-VI.)*. - *Archaeologia Mediaevalis* 6. Facultés Universitaires N.-D. de la Paix. 25-26/2/1983. Namur, 1983, 69.
126. Despriet Ph., *Romeinse brandrestgraven in Hulste*. - LG., 25 (1983) 151-158.
127. Despriet Ph., *Romeinse wegen in Zuid-West-Vlaanderen*. - LG., 25 (1983) 59-77.
128. Devliegher L. & De Zegher E., *Kasteel Tillegem te Brugge (W.-VI.)*. - *Archeologie*, (1983) 32.
129. De Vos D., *Archeologisch onderzoek te Sint-Michiels (Brugge) (W.-VI.)*. - *Archaeologia Mediaevalis* 6. Facultés Universitaires N.-D. de la Paix. 25-26/2/1983. Namur, 1983, 54 en 56.
130. De Witte H., *De grafkelders onder het praalgraf van Anselm Adornes en Margareta van der Banck*. - [Tentoonstellingscatalogus] Adornes en Jeruzalem, Brugge 1983, p. 87-89.
In de Brugse Jeruzalemerkerk.
131. De Witte H., *Hof van Gistel. Proefopgraving*. - Gik., 20 (1982) 4, 35-36, krt., ill. te Brugge.
132. De Witte H., *Stadsarcheologie te Brugge (W.-VI.)*. - *Archaeologia Mediaevalis* 6. Facultés Universitaires N.-D. de la Paix, 25-26/2/1983. Namur, 1983, 44-45.
133. De Witte H., Janssens P., Dezutter W., Vermeersch L. en De Jonghe D., *Maria van Bourgondië, Brugge : een archeologisch onderzoek in de Onze-Lieve-Vrouwekerk*. - Brugge, Westvlaamse Gidsenkring, 1982, 255 blz., ill.
134. De Zegher C. & Rogge M., *Kooigem-Kortrijk (W.-VI.) : Gallo-Romeinse nederzetting*. - *Archeologie*, (1983) 110.
135. D'Hondt M., *Les particularités du sous-sol dottignien*. - MSHM., 5/2 (1983) 15-17.
136. Ferfers F., *Terreinverkennde opgraving op grond van het Kapittel van de Sint-Salvatorskerk te Harelbeke (W.-VI.)*. - *Archaeologia Mediaevalis* 6, Facultés Universitaires N.-D. de la Paix, 25-25/2/1983. Namur, 1983, 64-66.
137. Gautier Ach., *Quelques restes de mammifères de la motte de Wartembeke à Comines (B.)*. - MSHC., 13 (1983) 530-532.
Middelleeuws site.
138. Gautier Ach., *Les vestiges animaux du village gallo-romain de Ploegsteert (1978-1982)*. - MSHC., 13 (1983) 520-525.
139. Hillewaert B., *Een laat-middeleeuwse giemal uit leisteen, gevonden te Oostkerke-bij-Brugge (W.-VI.)*. - *Archeologie*, (1983) 122-123, ill.
140. Hillewaert B. & Verhaeghe F., *Bijzondere laat-middeleeuwse importkeramiek te Oostkerke-bij-Brugge*. - BO., 23 (1983) 275-303, ill.
141. Jansseune G., *Het Groot Tempelhof te Slijpe (W.-VI.)*. - *Archaeologia Mediaevalis* 6. Facultés Universitaires N.-D. de la Paix, 25-26/2/1983. Namur, 1983, 38-39.
142. Laleman M.C. & Raveschot P., *Gent*. - *Archeologie*, (1983) 117.
I.v.m. stadsarcheologisch onderzoek te Gent.
143. Laleman M.C. & Raveschot P., *Gent (O.-VI.) : stadsarcheologisch onderzoek*. - *Archeologie*, (1983) 31-32.

144. Laleman M.C. & Van de Walle R., *Stadsarcheologie in Gent (O.-VI.)*. - *Archaeologia Mediaevalis* 6. Facultés Universitaires N.-D. de la Paix, 25-26/2/1983. Namur, 1983, 46-48.
145. Leva Ch., *Het Gallo-Romeinse Grafveld van Emelgem*. - HGOK., 49 (1982) 239-240.
146. Ooghe R., Debrabandere F., De Segher M.C. e.a., *Rollegem*. - Kortrijk, Archeologische Stichting voor Zuid-West-Vlaanderen, 1982, 128 blz.. - (Archeologische en historische monografieën van Zuid-West-Vlaanderen ; 5).
147. Pyck M., *De Gallo-Romeinse «Steenstraat» in het Houland*. - JHKH., (1982) ST1-33, krtn.
148. Rogge M. & Van Doorselaer A., *Kerkhove (W.-VI.)*. - *Archeologie*, (1983) 88-89.
- Romeinse en Merovingische bewoning.
149. Termote J., *Het Jonkershof te Jonkershove (W.-VI.)*. - *Archaeologia Mediaevalis* 6. Facultés Universitaires N.-D. de la Paix, 25-26/2/1983. Namur, 1983, 60.
150. Termote J., *Het Jonkershof te Jonkershove (Houthulst)*. - *Archeologia Belgica* 253, *Conspectus MCMLXXXII*, Brussel 1983, 114-117, krtn.
Het eerste verslag in *Arch. Belg.* 247, consp. MCMLXXXI, 1982, 130-134 (Cfr. *Boekenschouw* 1982, HEM. 1983, nr. 114).
151. Termote J., *De middeleeuwse landelijke bewoning : twee voorbeelden. De verdwenen dorpskern van Zoutenaai*. - *Het Jonkershof te Houthulst*. - Aspecten van de archeologie in Vlaanderen, Koksijde, Wetenschappelijk en Cultureel Centrum van de Duinenabdij en de Westhoek, Tijdelijke tentoonstelling 20 mei - 4 september 1983, 52-47, ill., krt.
152. Termote J., *Noodopgraving op het terrein van het landkasteel van Stavele (W.-VI.)*. - *Archaeologia Mediaevalis* 6. Facultés Universitaires N.-D. de la Paix, 25-26/2/1983. Namur, 1983, 26.
153. Termote J., *Het onderzoek in de Duinenabdij te Koksijde*. - *Conspectus MCMLXXXII*. *Archaeologia Belgica* 253, Brussel 1983, 101-104.
154. Termote J., *Oostduinkerke (W.-VI.) : laat-middeleeuwse Saintonge waar*. - *Archeologie*, (1983) 36.
155. Termote J., *Prospectie van het verdwenen vissersdorp Nieuw Yde te Oostduinkerke (W.-VI.)*. - *Archaeologia Mediaevalis* 6. Facultés Universitaires N.-D. de la Paix, 25-26/2/1983. Namur, 1983, 54-55.
156. Termote J., *De Ten Duinenabdij te Koksijde (W.-VI.)*. - *Archaeologia Mediaevalis* 6. Facultés Universitaires N.-D. de la Paix, 25-26/2/1983. Namur, 1983, 36.
157. Termote J. & Dewilde M., *Onderzoek van een Franse redoute (1694) te Veurne (W.-VI.)*. - *Archeologie*, (1983) 120-121.
158. Thoën H. en Picon M., *Terre sigillée marbrée à Ploegsteert*. - MSHC., 13 (1983) 517-520.
159. Vandenberghe S. & Taelman J., *Een 16de eeuwse muntvondst te Vinkem*. - *Conspectus MCMLXXXII*. *Archaeologia Belgica* 253, Brussel 1983, 121-123.
160. Vandermoere N., *Neolithische bijl gevonden te Oedelem*. - JBB., 16 (1983), 68-70.
161. Verhaeghe F., *Medieval pottery production in coastal Flanders*. - Davey P. & Hodges P. (eds.), *Ceramics and Trade. The production and distribution of later medieval pottery in north-west Europe*. Sheffield 1983, 63-94.
162. Verhaeghe F. en Janssen H.L., *Stadsgeschiedenis en stadsarcheologie in de Nederlanden*. - ABB., 53 (1982) 1-51.
- Zie ook nrs. 163, 165, 683.

6. Numismatiek, Metrologie, Sigillografie, Heraldiek, Iconografie, Chronologie.

163. Dhénin M., *Le trésor de Bergues (janvier 1911)*. - RN., 65 (1983) 149-166, ill.
Muntvondst bij de afbraak van het oude stadhuis ; 15de-16de eeuw.
164. Hostyn N., *Pennningen en medailles met lokaal-historisch belang*. - Pl., 12 (1983) 105-106, 159-160.
165. S. Debonne, *Overzicht van de stempels op terra sigillata te Wervik*. - SOCW., Jaarboek 1 (1982) 71-75.
166. Duvosquel J.-M., *Un sceau de l'évêque de Tournai Guy de Boulogne appendu à une charte de 1317 pour l'hôpital de Comines*. - Mémoires de la Société d'Histoire et d'Archéologie de Tournai, 4 (1983-84) 91-98.
167. Ferfers F., *Het bullezegeel van Paus Celestinus III (1191-1198)*. - LG., 25 (1983) 139-142.
168. Desodt W., *Desodt*. - VS., 19 (1983) 564.
Nieuw familiewapen.
169. Kelderman D., *Kelderman*. - VS., 19 (1983) 561-562.
Familiewapen en stamreeks.
170. Rotsaert J., *Heraldische emblemen te Brugge in de 15de en de 16de eeuw*. - BO., 23 (1983) 375-390, ill.
171. Dhanens Elisabeth, *De iconografie der Van Eycks*. Brugge, Genootschap voor Geschiedenis, 1982, 84 blz., ill. (Vlaamse Historische Studies, 1).
172. Roose B., *O.-L.-Vrouw van Tuine, een beeld uit het begin van de zestiende eeuw*. - Ieper Tuindag. Zesde Eeuwfeest, Ieper 1983, 181-211, ill.
Iconografie.

Zie ook nr. 28.

7. Genealogie, Biografie.

173. Aerbeydt G., *Een moeilijkheid welke reeds twintig jaar onopgelost blijft*. - VS., 19 (1983) 99-101.
Aerbeijdt, van Iseghem.
174. Balduck Elie E., *Dichter-rentenier Georges Vandaele uit Stavele*. - IJzb., 13 (1983) 219-220, portr.
175. Balduck Elie E., *In memoriam Charles, Leon, Marie, Ridder van Renynghe de Voxvrie*. - IJzb., 13 (1983) 203-204, portr.
Elsene 1900 - Brugge 1982. Genealoog.
176. Ballegeer J., *Jozef Louis Maria Noterdaeme. Brugge 1 november 1892 - Brugge 24 oktober 1981*. - Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden 1982-1983, Leiden 1984, blz. 99-102.
Met een lijst van zijn voornaamste geschriften.
177. Beun J., *Gerard van Mesen, grafelijk notaris*. - Stad Mesen, herinnering en geschiedenis samengevoegd bij de tiende verjaardag van het museum, Mesen 1983, 225-227.
178. Billiet G., *August Stracké*. - Pl., 12 (1983) 78-81, 118-123, 166-170, 193-198, 239-243, 260-265.
Wordt voortgezet.
179. Blomme B., *Robrecht Mortier s.j., een vergeten Izegems figuur ?* - Gik., 21 (1983) 2, 3-7, ill.
° Izegem 1875 - † Brugge 1958.

180. Blondeau R.-A., *Dom (Remi) Johannes-Chrysostome De Saegher van Haringe 1870-1944. Apostolische administrateur van de abdij van Rio de Janeiro*. - IJzb., 13 (1983) 249-250, portr.
181. Blondeau R. A., *Karel Van de Poele (1846-1892) van Lichtervelde*. - IJzb., 13 (1983) 193-194, portr.
Uitvinder van de trolleybus.
182. Blondeau R.-A., *Volksvertegenwoordiger «Meester» Butaye (1882-1953) her-dacht!* - IJzb., 13 (1983) 235-236, portr.
Vlaams-nationalist. Verkozen in 1920 voor het kiesarrondissement Oostende-Veurne-Diksmuide.
183. Blondeau R.-A., *Willem Denys, de geestelijke vader van Pegie (1911-1983)*. - IJzb., 13 (1983) 209-210, portr.
Bekend schrijver van volksfiguren van de Nieuwmarkt wijk te Roeselare.
184. Bomans J., *Clairfayt en Waldeck*. - SOCW., Jaarboek 1 (1982) 77-87.
Twee generaals die in 1793 deelnamen aan de slag te Wervik.
185. Bonaert A., *Charles van Remynghe, créateur des «Tablettes des Flandres»*. - MGN., 38 (1983) 89-91.
186. Bonaert A., *Les Heckebaert devenus Neckebaert et leurs alliés à Ypres (1456-1700)*. - MGN., 38 (1983) 97-124.
187. Bonaert A., *Heurs et malheurs des Cabilliau à Ypres*. - MGN., 38 (1983) 442-449.
188. Bonaert A., *Les Hynderick de Theulegoet et les Hynderick de Ghelcke. (1550-1800)* - P., (1983) 291-333, ill.
189. Bonaert A., de Kerchove d'Ousselghem R., *Kerchove 1350-1550*. - Association «Kerchove» Vereniging, 1983, 190 blz., ill.
190. Bonenfant-Feytmans A.M. & De Smet A., *[In memoriam] Frans Ganshof*. - BTOK., 49-50 (1980-1981) 161-163.
191. Carson P., *Kateline de Coster*. - SpH., 18 (1983) 2-9, ill.
I.v.m. de 2de echtgenote van Jacob van Artevelde.
192. Debaes J., *In memoriam : Dr. Paul Delberghe (1920-1983)*. - MSHM., 5/2 (1983) 6-8.
Amateur-historicus uit Moeskroen.
193. Debaes J., *Henri Dubiez (1846-1893), bourgmestre faisant fonction de 1886 à 1890*. - MSHM., 5/2 (1983) 137-139.
Burgemeester van Moeskroen.
194. De Bleeker A., *Pastoor Heldewijs van Lapscheure (1715-1755)*. - RP., 25 (1983) 97-104, krt., ill.
195. De Bruyne M., *Abraham Hans en Rumbeke*. - NRA., 14 (1981-82) 109-113, ill.
196. De Bruyne M., *Generaal Davaine, geboren Roeselarenaar, geëxecuteerd te Parijs in 1794*. - B., 83 (1983) 349-355.
197. De Busschere K., *Leo A. CLaey's. Enige aanvulling bij «Biekorf» 1979*, blz. 39-42. - B., 83 (1983) 91.
198. de Caigny F., *Lettres d'un garde d'honneur de Napoléon, présentées et annotées par Mme Xavier de Donnée de Hamoir*. - P., (1983) 114-148, ill.
199. De Clerck G., *Stamboom en geschiedenis van de familie De Clerck (Gustave De Clerck 1880 Thérèse Clyncke)*. - Brugge, 1982, V - 166 blz., ill.
200. de Ghellinck Vaernewyck X., *Le chevalier Maurice Sebrechts 1912-1980*. - P., (1983), 353-355, ill.
201. de Ghellinck Vaernewyck X., *In memoriam le chevalier van Remynghe de Voxvrie. Bibliographie*. - P., (1983), 81-85, ill.

202. De Keyser R., *Anselm en Jan Adornes, Jeruzalemvaarders tussen traditie en vernieuwing*. - B., 83 (1983) 325-331.
203. D[e] K[eyser] R., *Heden den thienden Pluviose...* - RP., 25 (1983) 171-173.
Overlijdensakte van Joannes de Snijder uit Dudzele, 1797.
204. Deltour M., *Pater Joris Declercq, Djoos Utendoale, missionaris*. - Roesbrugge, Schoonbaert, 1983, 244 + 16 blz. ill.
Was ook componist, dichter, schrijver, schilder. Stierf als pastoor van Haringe eind 1981.
205. Depamelaere G., *René De Clercq*. - Cur., 18 (1983) 91, 162-167, ill.
206. Devadder J., *Leo-Fidelis Van den Poel (1790-1837), de dokterszoon uit Wakken. (Een biografische schets)*. - HEM., 120 (1983) 109-123.
207. Devos M., Taeldeeman J. Vanacker V.F. en Winnen G., *Em. Prof. Willem Pée tachtig jaar. Aanvullende bibliografie*. - TT., 35 (1983) 1-4 (+ buitentekstpl.).
208. Dezutter W.P., *In memoriam Jan van Hinte (1896-1983)*. - B., 83 (1983) 315.
209. Dezutter W.P., *In memoriam Prof. F. De Smidt f.s.c. (1904-1983)*. - B., 83 (1983) 313-314.
Met een lijst van publicaties van de overledene die betrekking hebben op Brugge en West-Vlaanderen.
210. D'hondt A., *Frans Slabbinck*. - CII., (1982) 19, 34-39.
Over de familie Slabbinck in Knokke, periode ± 1900-1982.
211. D'hont A., *Jules Rotsaert*. - CII., (1982) 19, 24-29, ill.
(1902-1982 : Jules Rotsaert vertelt over zijn ouders en broers en zusters).
212. Donche P., *De familie Donche in de kasselrij Veurne in de 15de en 16de eeuw*. - VS., 19 (1983) 453-459, 495-511.
213. Draye H., *Willem Pée en het taalgrensonderzoek*. - TT., 35 (1983), 46-52.
214. Dreesen J.B., *Een Oostends geslacht van scheepsplantaarnmakers : de Taverniers*. - Pl., 12 (1983) 25-27.
215. Dufournet J., *Sur Philippe de Commynes. Quatre études* - Paris, 1982, 155 blz.
216. Eyskens G., *Nota betreffende monseigneur Alphonse Van Hove (1372-1947)*. - RT, 13 (1982) 3, 92-95.
217. Franquet R., de Haveskercke G., *Propos généalogiques autour des Goupy de Beauvolers*. - P., (1983) 398-495, ill.
218. Geirnaert D., Waterschoot W., Van Vinckenroye Fl., Coigneau D., Roose L. en Lievens R., *Antonis De Roovere*. - V., 31 (1982) 145-173.
219. Geirnaert N., *Carolus de Visch (1596-1666), prior van de Duinenabdij te Brugge*. - Van middeleeuwen tot heden. Bladeren door Brugge kunst en geschiedenis, Brugge 1983, 56-64, ill.
220. G[eirnaert] N., *In memoriam Dom Nicolaas-N. Huyghebaert osb. (1912-1982)*. - B., 83 (1983) 92.
221. Geldhof J., *In memoriam Mejuffrouw Magda Cafmeyer (toespraak na de uitvaart op 17 februari 1983 in de kerk van St.-Kruis)*. - B., 83 (1983) 93-94.
222. Gerits J., *P.J. Maas, een Limburger in West-Vlaanderen*. - BO., 23 (1983) 269-274.
Pieter Jan Maas (1844-1928), vrijzinnig liberaal, onderwijzer en publicist.
223. Ghekiere A., *Emmanuel de Neckere*. - Stad Mesen, herinnering en geschiedenis samengevoegd bij de tiende verjaardag van het museum, Mesen 1983, 247-252.
Priester en patriot. Mesen 1898 - Loppem 1942. Samenvatting van : L. Mullier, *Monsieur le Vicaire de Neckere*, Brugge 1945.

224. Ghekiere A., *François-Joseph Deleu, instituteur en chef*. - Stad Mesen, herinnering en geschiedenis samengevoegd bij de tiende verjaardag van het museum, Mesen 1983, 238-246, ill.
Mesense hoofdonderwijzer, tevens koster-organist (1826-1901). Samenvatting van : P.P. Denys, *François-Joseph Deleu, instituteur en chef*, Comines 1904.
225. Goetinck M., *Anselm Adornes in Schotland achterna*. - Schr., 13 (1983-1984) 3, 5-11, ill.
226. Grim J., *Doopceel van een hoofdman gelicht*. - RP., 25 (1983) 105-108.
Petrus Grimminck, geb. Leke ca. 1710, overl. Oostkerke 1761.
227. Hautekiet F., *De familie Hautekiet te Snellegem : Désiré Hautekiet, gemeenteonderwijzer 1874-1902, gemeentesekretaris 1902-1914 en Cyriel Hautekiet, gemeenteonderwijzer 1902-1914*. - Brussel, F. Hautekiet, 1982, 88 blz., ill.
228. Hautekiet F., *De familie Hautekiet te Varsenare*. - Brussel, F. Hautekiet, 1982, 114 blz., ill.
229. Hostyn N., *Edouard Dubar, kunstschilder, lithograaf en fotograaf van het 19de-eeuwse Oostende*. - B., 83 (1983) 264-269.
230. Huyghebaert Nicolas, *Adèle de France, comtesse de Flandre. Une Princesse belge oubliée*. - Stad Mesen, herinnering en geschiedenis samengevoegd bij de tiende verjaardag van het museum, Mesen 1983, 95-107, ill.
231. Huyghebaert N., *Willem van Mesen, latijns patriarch van Jerusalem*. - Stad Mesen, herinnering en geschiedenis samengevoegd bij de tiende verjaardag van het museum, Mesen 1983, 223-224.
232. Huysentruyt A., *Oorsprong van het geslacht en betekenis van de naam Uyten-truys*. - VS., 19 (1983) 87-90.
233. Lagrain R., *Guido Gezelle en de familie Van Damme*. Maldegem, 1983, 112 blz., ill.
234. Losfeld C., *Note sur Marchel Hocepied, architecte mouscronnois* - MSHM., 5/2 (1983) 237-244.
Moeskroen 1893.
235. Maervoet W., *Biografische gegevens nopens Oostendse politici, 1830-1914*. - Pl., 12 (1983) 36-38, 131-133, 177-179, 249-251.
236. Messiaen M., Dawyndt Alb., *Ter nagedachtenis van Zeereerwaarde Heer Louis Vanheule, pastoor-conservator, 1910-1983*. - BdK., 25 (1983) 141-162, ill.
Heemkundige.
237. Monbaliu Lode, *Constant Lievens, de Ridder van Chota-Nagpur*. - Roeselare, 1983, 350 blz., ill.
238. Naert U., *Een bio-bibliografisch overzicht van Baron Maurice de Maere d'Aert-rycke 1864-1941*. - JHKH., (1982), BAR De M. 1-5.
239. Nuyttens M., *Camille Looten (1855-1941) : spilfiguur van de regionalistische beweging in de Franse Nederlanden*. - V., 31 (1982) 306-310, ill.
240. Roelandt J., *Willem Parole, een machtig Wervikaan uit de tweede helft van de 14de eeuw*. - SOCW., jaarboek 1 (1982) 11-25.
241. Rotsaert K., *Advocaat Julius Van Neste (1863-1915), Daensistisch voorman te Brugge*. - BO., 23 (1983) 391-396.
242. Rotsaert K., *Leo de Foere (Tielt 1787 - Brugge 1851)*. - RT., 13 (1982) 3, 97-117, ill.
243. Roulez J., *Jacques de Crucque, philologue*. - Stad Mesen, herinnering en geschiedenis samengevoegd bij de tiende verjaardag van het museum, Mesen 1983, 228-231, ill.
16de eeuw. Mesenaar.
244. Ryckaert M., *Jozef Penninck zestig jaar*. - BO., 23 (1983) 164-167, ill.

245. Ryserhove A., *Slabbaert*. - JBB., 16 (1983) 80-82.
Over de naam Flabbaert en Slabbaert en de (spook)verhalen errond.
246. Schier M. en Van Landschoot R., «Meester» *Emiel Butaye 1882-1953*. - (Roesbrugge), Davidsfonds IJzerweelde, 1983, 56 blz., ill.
Vlaams-nationalistisch volksvertegenwoordiger (1921-1946).
247. Surmont J., *A. Liebaert, Oostends romanticus*. - Pl., 12 (1983) 5-8.
248. Symaey A., *In het spoor van de Mahieu's*. - Ern., 1 (1982), 1, 6-16 ; 2, 5-9.
249. Tyron G., *Un Wervicquois en Chine : Paul-Leon Ferrant (1859-1910)*. - SOCW., jaarboek 2 (1983) 105-158.
Bisschop-missionaris.
250. Van Acker L., *Petrus Pictor en zijn «De laude Flandriae»*. - FN., (1983) 129-146.
251. Van Assche R., *Onze kwartierstaat ; Eugeen Verstraete 1910-1982, Doctor in de Wetenschappen*. - VS., 19 (1983) 180-183.
252. V[an] B[iervliet] L., *Nadere gegevens over Jacob Berlant, Brugs kunstschilder en dramaturg*. - B., 83 (1983) 435.
253. Vanbossele J., *Victor Callemeyn (1895-1918). Een uitzonderlijk Kortrijkzaan*. - GiK., 20 (1982) 5, 17-27, ill.
Gesneuveld bij Langemark.
254. Van Cauwenbergh M., *Sebastiaan Nachtegaele (1829-1895)*. - CII., (1982) 19, 52-75, ill.
Burgemeester van Knokke.
255. Vandaele V., *Onze leraar, Jozef Versele, na 50 jaar rhetorica*. - Eertijds, oud-leerlingen kleinseminarie, Roeselare, 15 (1983) 14-19.
256. Vandamme H., *Une famille de cultivateurs de Ten-Brielen (Comines-B.) : les Taillieu aux XIXe-XXe siècles*. - MSHC., 13 (1983) 271-286.
257. Vande Bevière M., *Athenase Vande Bevière en nakomelingen*. - SOCW., jaarboek 1 (1982) 41-49.
Familie te Wervik van 1782 tot 1915.
258. Van den Abeele A., *Variaties in de Revolutietijd (1792-1799)*. - B., 83 (1983) 343-346.
Over de houding van Joseph van Huerne (1752-1844), lid van de Jacobijnse club te Brugge.
259. Vandenauweele A., *Een Franse familie en een Oostends gezin*. - Pl., 12 (1983) 189-191.
Over fotograaf Lebon.
260. Vandenberghe R., *Louis-Joseph Coulon, chasseur de prime sous le Premier Empire*. - MSHM., 5/2 (1983) 75-115.
261. Van der Linden R., *In Memoriam Magda Cafmeyer*. - OZ., 58 (1983) 48.
St.-Kruis-Brugge 10 september 1899 - 11 februari 1983.
262. Vandermeersch P., *Jacob Reyvaert, humanist en rechtsgeleerde. Enkele biografische aanvullingen*. - BO., 23 (1983) 483-488.
263. Van Dievoet G., *Leven en werk van de Vlaamse jurist Georges de Ghewiet (1641-1745)*. - FN., (1983) 11-28.
264. Vanheule M., *De Familie van Lichtervelde, Heren van Staden*. - GS., 13 (1983) 368-398, ill.
Bedoeld is het geslacht van Lichtervelde, waaruit heren van Staden.
265. Van Vyve J., *La famille van Vyve à la hure de sanglier*. - MGN., 38 (1983) 174-197, ill.
266. Van Vyve J., *Généalogie de la famille van Vyve au chevron (suite)*. - MGN., 38 (1983) 33-56, ill.
Vervolg op Boekenschouw 1982 (HEm. 1983) nr. 166.

267. Vens W., Gillon L. e.a., *In memoriam Jozef Storme : aspecten van het naoorlogse Cultuur- en Kunstbeleid van de Provincie West-Vlaanderen*. - V., 31 (1982) 189, 203-239.
268. Verhaeghe J., *Familie Verhaeghe Midden West-Vlaanderen (II)*. - VS. 19 (1983) 235-250.
 Vervolg van VS. 18 (1982) 56-69.
269. Vilain O., *Herinnering aan Antony*. - Pl., 12 (1983) 146-153.
270. Vlamynck J., *Eerwaarde Heer Pieter-Frans Beauprez. Woumen 1805 - Milwaukee 1850*. - DD., 2 (1983) 169-177.
271. Vranckx A., *Getuigenis over mgr. Van Hove (1872-1947)*. - RT., 13 (1982) 3, 95-96.
272. *Vriendenboek Jozef Penninck*. - BO., 23 (1983), afl. 3-4.
273. Willemot O., *De familie Delva (tak Wervik)*. - SOCW., jaarboek 2, (1983), 47-69.
 XVII^{de}-XX^{ste} eeuw.
274. Wils L., *In memoriam : Dr. Guido Provoost*. - WT., 41 (1982) 61-62.
 ° Brugge 1940 - † 1981.
275. Z.a., *Mgr. Alfons De Vos, eerste apostolisch vicaris van Zuid-West-Mongolië*. - Stad Mesen, herinnering en geschiedenis samengevoegd bij de tiende verjaardag van het museum, Mesen 1983, 233-237.
 Mesen 1840 - San-tao-ho (China) 1888.
- Zie ook nrs. 12, 17, 28, 168, 169, 281, 403, 448, 493, 820.

8. Volkskunde.

276. Billiet G., *Een Oostends liedje opgedolven*. - Pl. 12 (1983) 47-48.
 «Kaaikapoen», waarvan de tekst slechts gedeeltelijk bekend is.
277. Boschvogel F.R., *Van Veurne tot Maaseik : volksvertellingen, sagen en legenden uit Vlaanderen*. - Antwerpen/Bussum, Standaard, 1982, 252 blz., ill.
278. Boucquoy R., *Rumbeekse sagen en legenden*. - NRA., 14 (1981-82) 7-107, ill.
279. Bourgeois H., *Vieux remèdes populaires de la région de Comines-Warneton*. - MSHC., 13 (1983) 381-390.
280. Broeckhove M., *[Volkskundige enquêtes in Vlaanderen]. Het weer voor morgen*. - OZ., 58 (1983) 49-80 en 85-120.
281. Cafmeyer M., *Bij molenaar Jules Bogaert*. - B., 83 (1983) 112-129, ill.
 Eernegem.
282. Dawyndt A., *O.L. Vrouw van Lombardie (aanvulling)*. - Bdk., 25 (1983) 45.
 Aanvulling op Beun J. in Bdk., 17 (1975) 49-52 (Cfr. Boekenschouw over 1974-1975, HEm. 1975, nr. 190).
283. De Bruyne H. en Van der Linden R., *[Volkskundige Enquêtes in Vlaanderen]. Algemeen overzicht van een eeuw geboortegratiek*. - OZ., 57 (1982) 187-212.
284. De Busschere K., *De vertelling van Boerke*. - B., 83 (1983) 221-228.
285. Demarest H., *11 juli en O.-L.-Vrouw van Groeninge*. - BO., 23 (1983) 215-226, ill.
286. Dezutter W.P., *Karel De Wolf en het plagiaat*. - B., 83 (1983) 317.
287. Dezutter W.P., *Verbroederingsfeesten tussen Westvlaamse gemeenten en gemeenten in het buitenland*. - OZ., 58 (1983) 84.
288. Gelber L., *Hedendaagse wiegeliederen*. - OZ., 58 (1983) 147-160.
 Ook te Izegem en te Izenberge.
289. *Godelieve van Gistel : de «Vita Godeliph» van de monnik Drogo*, uit het Latijn vertaald door Stefaan Gyselen. - Tielt, Lannoo, 1982, 79 blz., ill.

290. Godefroid S., [*Volkskundige enquêtes in Vlaanderen*] *De familie Hooghuys uit Geraardsbergen en de draaiorgelbouw in Vlaanderen*. - OZ., 58 (1983) 3-36.
Ook over leden van de familie te Brugge.
291. Gyselen G., *Bedevaartvaantjes in Vlaanderen*. - B., 83 (1983) 192-193.
292. Gyselen G., *Rond de heksenstoet van Beselare*. - B., 83 (1983) 19-25.
293. Ham Th., *Mariale bedevaartvaantjes. Typische voorstellingen*. - OZ., 58 (1983) 215-218.
O.m. over een vaantje ontworpen door G. Michiels.
294. Huyghebaert J., *Marktlied bij de vrede van Campo Formio*. - B., 83 (1983) 430-434.
295. *Les jeux régionaux. Combats de coqs*. - TER., 10-11 (maart 1983) 15-18.
296. *Les jeux régionaux. Sport Canin*. - TER., 12-13, sept. 1983, 6-12.
297. Lannoo L., *Een volksorgel te Brugge*. - BO., 23 (1983) 305-319, ill.
298. Leeuwercx E., *Een speldewerkkanten-doodsprentje*. - AdS., 13 (1983) 4, 14, ill.
Poperinge, Sophie Bailleul († 1918).
299. Liefoghe J., *Mesen, een traditie van folklore*. - Stad Mesen, herinnering en geschiedenis samengevoegd bij de tiende verjaardag van het museum, Mesen 1983, 203-221, ill.
300. Lowyck A., *Bezweringsbalken uit de Westhoek van de Nederlanden-in-Frankrijk*. - BO., 23 (1983) 337-346, ill.
301. Mestayer M., *Les fêtes et cérémonies à Douai 1450-1550*. - Actes du colloque «La sociabilité urbaine». Douai 1983, p. 103-110.
302. Muylaert W., *Karel De Wolf en zijn Brugsch Volk. Peilingen naar grond en inhoud van zijn vertellingen*. Brugge 1983, 96 blz., ill.
303. Noterdaeme A., *Hoe bestreden onze voorouders hun kwalen*. - VI., 5 (1983) 1, 20-26, ill. ; 2, 22-28, ill.
Volksdevotie en -praktijken.
304. Penninck J., *In het museum van de Potterie*. - HBBO., 14 (1983) 9-11.
Legende van de heilige Gertrudis. Met een aanvulling in HBBO., 14 (1983) 19.
305. Soly H., *Kroeglopen in Brabant en Vlaanderen*. - SpH., 18 (1983) 569-577, ill.
16de-18de eeuw.
306. Thienpont M. en Van der Linden R., *Liederen en rijmpjes van een molenaarsfamilie uit Merelbeke, en varianten*. - OZ., 58 (1983) 137-142.
Geeft enkele Westvlaamse varianten.
307. Thys A.K.L., *Het poppenspel als volksvermaak in de Zuidelijke Nederlanden*. - SpH., 18 (1983) 586-593, krt., ill.
308. Top S., *De bende van Bakelandt in de geschiedenis, de literatuur, het volkslied en het volksverhaal*. - Kortemark-Handzame, 1983, 307 blz.
309. Top S., *Niet zo maar terug naar de mondelinge bron*. - BO., 23 (1983) 415-424.
Over het gebruik van *oral history* bij volkskundige enquêtes.
310. Vandepitte G., *Van heksen en de Boze Vijand*. - RP., 25 (1983) 1-18, 65-77, 115-124, 139-151.
Vervolg op Boekenschouw 1982 (HEM. 1983) nr. 256.
311. Vandermaesen M., *Volkse rijmen bij een loterij ten bate van de restauratie van de O.-L.-Vrouwekerk (1555)*. - Van middeleeuwen tot heden. Bladeren door Brugse kunst en geschiedenis. Brugge 1983, 37-40.
312. Van Dijk-Vanhooren L., *De K van Kant, de K van Kunst te Brugge*. - OZ., 57 (1982) 171-172.
313. Van Haver J., *De Westvlaamse «maanformules»*. - BO., 23 (1983) 497-501.
314. Van Keymeulen J., *Een te weinig gebruikte bibliografie*. - TT., 35 (1983) 128-130 + tab.

Over de «Nederlandse Volkskundige Bibliografie».

315. Van Uytven R., *Volksvermaak en feestvieren in de steden*. - SpH., 18 (1983) 551-561, ill.
15de-16de eeuw ; vnl. Vlaanderen en Brabant.
316. R. Verbanck, *Kaaiapoën*. - Pl., 12 (1983) 97-98.
Gedicht door Pieter van Cleven. Volledige tekst van het lied gesigna-
leerd door G. Billiet : zie nr. 276.
317. Verstappen Jack, *Heksen scheren over ons woongebied*. - IJzb., 13 (1983) 211, ill.
Beveren (IJzer), «toveresseprochie» ?
Zie ook nrs. 352, 683, 805, 810, 813, 818.

II. ALGEMENE GESCHIEDENIS

1. Geschiedenis van Vlaanderen.

318. Bauer R., *De nieuwe orde, of de geschiedenis gezien door Maurice De Wilde*. -
Onze Alma Mater, 37, 1983, 229-254.
319. Blok D.P., Prevenier W., Roorda D.J., Van der Woude A.M., Van Houtte
J.A., Van den Eerenbeemt H.J.F.M., Van Tijn T., Balthazar H. (red.),
Algemene Geschiedenis der Nederlanden. - Haarlem, 1977-1983, 15 dl.
- DI. 1 : *Middeleeuwen. De Romeinen in de Nederlanden ; Landschap en bewo-
ning tot circa 1000 ; Het sociaal-economische leven tot circa 1000 ;
Instellingen Merovingische en Karolingische Tijd ; Kerstening en kerke-
lijke instellingen tot circa 1070 ; Politieke ontwikkeling tot het einde van de
11de eeuw ; Cultuur en mentaliteit*. (Haarlem 1981).
- DI. 2 : *Middeleeuwen. Het sociaal-economische leven circa 1000-1500 ; het stede-
lijk leven circa 1000-1400 ; Politieke ontwikkeling circa 1100-1400*. (Haar-
lem 1982).
- DI. 3 : *Middeleeuwen. Staatsinstellingen en recht circa 1100-1400 ; Kerkelijk en
godsdienstig leven circa 1070-1384 ; Kunsten ; Typologisch overzicht van
het bronnenmateriaal*. (Haarlem 1982).
- DI. 4 : *Middeleeuwen. Sociaal-economische geschiedenis 1300-1482 ; Politieke
ontwikkeling, instellingen en recht 1384-1482 ; Socioculturele en intellec-
tuele ontwikkeling 1384-1520 ; Kerkelijk en godsdienstig leven 1384-1520*.
(Haarlem 1980).
- DI. 5 : *Nieuwe Tijd. Sociaal-economische geschiedenis, geografie en demografie
1500-1800 ; Instellingen 1480-1780 ; Politieke- en religiegeschiedenis na
1480*. (Haarlem 1980).
- DI. 6 : *Nieuwe Tijd. Sociaal-economische geschiedenis 1490-1580 ; Politieke
geschiedenis 1555-1648 ; Religiegeschiedenis 1517-1648*. (Haarlem 1979).
- DI. 7 : *Nieuwe Tijd. Sociaal-economische geschiedenis 1490-1650 ; Overzeese
geschiedenis circa 1590-1680 ; Socioculturele geschiedenis 1500-1800*.
(Haarlem 1980).
- DI. 8 : *Nieuwe Tijd. Sociaal-economische geschiedenis 1650-1800 ; Politieke
geschiedenis 1648-1700 ; Religiegeschiedenis tweede helft 17de eeuw*.
(Haarlem 1979).
- DI. 9 : *Nieuwe Tijd. Politieke- en religiegeschiedenis 18de eeuw ; Socioculturele
geschiedenis 1500-1800 ; Overzeese geschiedenis 17de en 18de eeuw*.
(Haarlem 1980).

- DI. 10 : *Nieuwste Tijd. Het sociaal-economische leven, geografie en demografie circa 1770-heden ; Het sociaal-economische leven circa 1770-circa 1844.* (Haarlem 1981).
- DI. 11 : *Nieuwste Tijd. Socioculturele geschiedenis 1794/1795-circa 1840 ; Politieke geschiedenis 1794/1795-1840/1846 ; De Nederlandse koloniën 1795-1914.* (Haarlem 1983).
- DI. 12 : *Nieuwste Tijd. Nederland en België 1840-1914, eerste helft.* (Haarlem 1977).
- DI. 13 : *Nieuwste Tijd. Nederland en België 1840-1914, tweede helft.* (Haarlem 1978).
- DI. 14 : *Nieuwste Tijd. Nederland en België 1914-1940* (Haarlem 1979).
- DI. 15 : *Nieuwste Tijd. De Tweede Wereldoorlog ; Het economische leven 1945-1980 ; Het maatschappelijk-politieke leven 1945-1980 ; Het socio-culturele leven 1945-1980 ; De internationale politiek 1945-1980 ; Dekolonisatie.* (Haarlem 1982).
320. Claes L., *Het verdrongen verleden : de collaboratie, haar rechten en geschiedschrijvers.* - Beveren : Orbis en Orion, 1983, 180 blz. - (Orions historische bibliotheek).
321. Deleu J. e.a., *Frans-Vlaanderen.* Tielt/Bussum 1982, 231 blz.
322. De Maesschalck E., *Maria van Bourgondië, een begeerde bruid.* - Antwerpen : Stichting Mercator-Plantijn, 1982, 162 blz.
323. Demedts A., *De culturele betekenis van de Franse Nederlanden.* - V., 31 (1982) 274-275, ill.
324. Dumont Georges H., *Marie de Bourgogne.* - Paris : Fayard, 1982, 368 blz.
325. Janssens G., *De Hielerjeugd-Vlaanderen.* SpH., 18 (1983) 62-71, ill.
326. Ryserhove A., *De slag op het Beverhoutsveld, 3 mei 1382.* - JBB., 15 (1982) 7-28, ill.
327. Sommé M., *La jeunesse de Charles le Téméraire d'après les comptes de la cour de Bourgogne.* - RN., 64 (1982) 731-750.
O.m. betreffende zijn verblijven te Brugge.
328. Van Acker L., *De aardbeving van 1692.* - B., 83 (1983) 418-424.
Getuigenissen in lokale kronieken, annalen en dagboeken uit Westelijk Vlaanderen.
329. V[an] A[cker] L., *De Annalen van d'Oudegherst in Vlaanderen (1789).* - B., 83 (1983) 321-322.
330. Van Belle J., *Maria van Bourgondië, de tragiek van een vorstin.* - Beveren : Cools, 1982, 96 blz.
331. Vatin N., *Les mémoires de Philippe de Comynnes et le voyage en France d'un ambassadeur de Bajazet II auprès de Louis XI en 1483.* - MSHC., 13 (1983) 75-81.
332. Vermaseren B.A., *Twee onderzoekingen over Vlaanderen en Prins Willem van Oranje. I. De kwestie der pandsteden in 1576 en 1577.* - HEm., 120 (1983) 5-44.

2. Plaatselijke geschiedenis.

Algemeen

333. Degryse R., *Vlaamse kolenschepen en Schonense kaakharing te Newcastle upon Tyne (1377-1391).* - HEm., 120 (1983) 157-188, tab.
334. Devent G., *De Oostkust van toen : van Knokke tot Bredene. Een eeuw Oostkust in beeld aan de hand van oude foto's en prentkaarten uit de periode 1880-1950.* - Brugge : M. Van de Wiele, 1982, 170 blz., ill. - (Van toen ; 5).

335. Devent G., *De Westkust van toen : van De Panne tot Middelkerke. Een eeuw Westkust in beeld aan de hand van oude foto's en prenten uit de periode 1880-1950.* - Brugge : M. Van de Wiele, 1982, 175 blz., ill.
336. Leys H., (uitg.), *A travers le Plat Pays, ou Petite Histoire du Westhoek.* - Dunkerque 1981, 85 blz.
337. Maddens N., *De kasselrij Kortrijk.* - LG., 25 (1983) 233-255.
338. Muylaert F., Ryserhove A., *Het Beernem, Oedelem en Sint-Joris van toen : een verzameling foto's en prentbriefkaarten aangevuld met beknopte historische gegevens.* - Brugge : M. Van de Wiele, 1982, 160 blz., ill. - (Van toen ; 4).
339. Ryserhove A., *Het Beverhousveld.* - JBB., 15 (1982) 29-101 ; ill. krtn.
Geschiedenis van het veld met bijlagen i.v.m. eigendomsrecht en betwisting ervan.

Zie ook nr. 14

Aartrijke

340. Naert U., *Geheimzinnige moordzaken te Aartrijke 1895-1911-1919.* - Eernegem : U. Naert, 1982, 45 blz., ill.
341. Pollet J., *Bijdrage tot de Geschiedenis van Aartrijke.* - Zedelgem : Heemkundige Kring Pastoor Ronse, 1982, 216 blz., ill.

Zie ook nr. 597.

Aalbeke

Zie nr. 732.

Adegem

Zie nr. 62.

Adinkerke

342. Beun J., «Bendebazen» en bietencampagnes te Adinkerke. - BdK., 25 (1983) 79.

Alveringem

Zie nr. 605.

Bailleul

343. Le Calve M., *Souvenir de Bailleul.* Dunkerque 1983, 173 blz.
Belle vóór en tijdens de eerste wereldoorlog. Fotoboek met reproducties van oude prentkaarten.

Bavikhove

Zie nr. 563.

Beernem

344. Crappé R., *Beernem in het jaar 1910. Een tijdsdocument.* - JBB., 16 (1983) 83-88.
345. Landuyt J., *Het voetbal te Beernem.* - JBB., 15 (1982) 140-146, ill.
S.C. Beernem van de stichting in 1927 tot 1939.
346. Slos E., *De Beernemse dorpskern rond 1830 (dl. 2).* - JBB., 15 (1982) 118-127, ill., krtn.
347. Slos E., *De Beernemse dorpskern rond 1830 (dl. 3).* - JBB., 16 (1983), 32-40.
348. Vlaemynck J., *Beernem : Staet ofte denombrement van 1748.* - JBB., 16 (1983) 71-79.

349. Vlamynck J., *De katholieke burgersgilde van Beernem*. - JBB., 15 (1982) 102-117.

(1883-1908).

350. Vlaemyck J., *De Lijstermolen van Beernem*. - JBB., 16 (1983) 7-21.

(19de- en 20ste-eeuwse geschiedenis).

Zie ook nrs. 338, 764, 790.

Beerst

Zie nr. 837.

Bekegem

351. Naert U., *De volkstelling 1814 te Bekegem*. - Ern. 1 (1982) 1, 1-5 ; 2, 19-23.

Bergues

Zie nrs. 163, 817, 818.

Beselare

Zie nr. 292.

Beveren (IJzer)

352. R.A.B. (Blondeau Roger A.), *Verdwenen herbergen te Beveren-IJzer*. - IJzb., 13 (1983) 217-218, ill.

Zie ook nr. 317.

Blankenberge

353. Boterberge R., *Branden en brandweer te Blankenberge*. - Blankenberge, 1983.

Bredene

354. Debaille W., *De merkwaardigste stenen van Slijckens*. - TC., 1982, 36-44.

355. Farasyn D. en Verbanck R., *Oude zichten op de eerste sluizen van Slijckens*. - TC., 1983, 72-99.

357. Gevaert F., *Hoevenamen te Bredene*. - TC., 1982, 73-88.

358. Marchal J.B. en Desopper G., *'t Sas zoals het was in Jean Baptist Marchal zijn tijd*. - TC., 1982, 3-35.

359. Naert U., *Soldatenfeest te Bredene, zondag 26 september 1920*. - TC., 1983, 111-124.

360. Van Caillie A., *Onteigening mosselhoek*. - TC., 1983, 101-101.

Brugge

361. Ballegeer J., *Gids voor oud-Brugge*. - Antwerpen, 1983, 350 blz.

362. Caestecker C. & Keppler U., *Brugge, straten en pleinen/rues et places*. - Brugge 1983, 128 blz., ill.

Fotoboek over het Brugse stadsbeeld en de wijzigingen die het tijdens de jongste eeuw onderging.

363. Demarest H., *Brugse mensen in de buurschap Langestraat : cursiefjes*. - Brugge : Handelsgebuurtkring Langestraat-Hoogstraat, 1982, 123 blz., ill.

364. De Meyer L., *De aanleg van de spoorlijn en het eerste station te Brugge*. - Van middeleeuwen tot heden. Bladeren door Brugse kunst en geschiedenis, Brugge 1983, 148-157, ill.

365. Dezutter W.P., *De H. Lodewijk als patroon van de Brugse timmerlieden (1300-1578)*. - BO., 23 (1983) 233-236.

366. Geirnaert N., *De Adornes en de Jeruzalemkapel. Internationale contacten in het laatmiddeleeuwse Brugge.* - [Tentoonstellingscatalogus] Adornes en Jeruzalem, Brugge 1983, p. 11-49, ill.
367. Geirnaert N. & Vandewalle A. (red.), *Adornes en Jeruzalem. Internationaal leven in het 15de- en 16de-eeuwse Brugge. Brugge, Jeruzalemkapel, 9-25 sept. 1983. Catalogus.* Brugge 1983, 143 blz., ill.
368. Himpens G., *Het Sint-Janshospitaal te Brugge en de bosbouw in het Meetjesland.* - AM., 33 (1982) 86-107, krt.
369. Meulemeester J.L., *De broederschap van het «Altaar van de Mallebergplaats» in de Sint-Walburgakerk te Brugge.* - GiK., 20 (1982) 4, 47-55, ill.
370. Meulemeester J.L., *Een inventaris van woonhuizen op de Brugse Schottenplaats.* - BO., 23 (1983) 23-30, ill.
371. Rotsaert Koen, *De heilige-bloedprocessie, een eeuwenoude Brugse traditie : een historisch kijk- en leesboek over Brugges schoonste dag.* - Brugge : Westvlaamse Gidsenkring, 1982, 157 blz.
372. Schouteet A., *Het 's Gravenconvent te Brugge.* - BO., 23 (1983) 397-405.
373. Van Biervliet L., *Een Brugse wandelgids van J.F. Grahame uit 1832.* - BO., 23 (1983) 447-452.
374. Van den Abeele A., *Ik kom u te vragen een uitsteekbart.* - Brugge : Heemkundige Kring M. Van Coppenolle, 1983, 190 blz., ill.
375. Van den Abeele A., *Vrijmetselaarsloges te Brugge. Een exploratoir inventaris.* - B., 83 (1983) 170-173.
376. Vandewalle A., *Klinkers met de bel en met het bekken. De omroepers van boodschappen te Brugge, voornamelijk in de 17de eeuw.* - Van middeleeuwen tot heden. Bladeren door Brugse kunst en geschiedenis, Brugge, 1983, 115-119.
377. Van Houtte J.A., *Welvaart en politiek leven te Brugge ca. 1430-1482.* - V., 31 (1982), 130-133, ill.
378. *Van middeleeuwen tot heden. Bladeren door Brugse kunst en geschiedenis.* Brugge, Jong Kristen Onthaal voor Toerisme, 1983, 170 blz., ill.
379. Van Walleghem J., *Merckenwaardigste voorvallen en daegelijksche gevallen, Brugge 1787,* uitgegeven o.l.v. Y. Van den Bergh. - Brugge : Gemeentebeestuur, 1982, 219 blz. (Brugse geschiedbronnen ; 12).
380. Welvaert F., *Toeristische verenigingen te Brugge omstreeks de eeuwwisseling.* - BO., 23 (1983) 5-22, ill.
- Zie ook nrs. 19, 22, 26, 36, 37, 43, 44, 63, 64, 65, 129, 130, 131, 132, 133, 170, 209, 219, 241, 252, 258, 290, 297, 302, 311, 312, 327, 506, 513, 540, 579, 585, 611, 616, 617, 618, 637, 652, 653, 690, 693, 708, 709, 722, 723, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 741, 742, 755, 756, 758, 761, 762, 766, 767, 772, 775, 778, 779, 781, 782, 786, 793, 794, 795, 796, 797, 826, 833, 834, 841, 865.

Bulskamp

Zie nr. 861.

Comities

Zie Komen.

Damme

Zie nrs. 12, 528, 836.

De Haan

381. Ballegeer J. en Vandenbergh E., *De Haan in oude prentkaarten, waarin*

afbeeldingen van *De Haan, Klemskerke, Heide-Vosseslag en Vlissegem*. - Zaltbommel : Europese bibliotheek, 1982, 92 blz, ill. (In oude prentkaarten).

De Panne

382. Beun J., «'t Bad» te De Panne. BdK., 25 (1983) 74-76.

Begin 1915 in de Sloepenlaan voor de soldaten.

Zie ook nrs. 114, 545, 546.

De Moeren

Zie nr. 52.

Diksmuide

383. Mortelmans R., *Diksmuide, door de eeuwen*. - DD., 2 (1983) 145-151, ill.
Aantekeningen m.b.t. de oudste geschiedenis.

Zie ook nrs. 71, 535, 536, 721, 763, 873, 876, 877.

Dottenijs

Zie nr. 135.

Douai

384. Jacob R., *L'Organisation patrimoniale de la famille douaisienne du XIIIe au XVe siècle*. - Actes du colloque «La sociabilité urbaine». Douai 1983, p. 49-65.

Zie ook nrs. 61, 301, 514, 538, 564, 575, 581, 589, 806.

Dudzele

Zie nrs. 203, 715.

Duinkerke

385. Merck A., *Dunkerque de 1783 à 1788. Les grandes espérances*. - AVD., n° 17, (dec. 1983), p. 27-47.

Zie ook nrs. 558, 591, 592, 593, 595, 649, 711.

Eeklo

Zie nr. 815.

Eernegem

385 bis. *Geschied-, heem-, familiekundige kring Ernigahem*. - 1ste jrg. (1982) - Eernegem 1982.

386. Naert U., *Opschudding te Eernegem*. - Eernegem : U. Naert, 1983.

I : *Moord in 1895 en 1903*, 41 f., ill.

387. Vandenbussche K., *Eernegemse kermisdagen rond 1840*. - Ern. 1 (1982) 2, 1-4.

388. Vandenbussche K., *Rustverstorende ordehandhavers (1796-1807)*. - Ern. 1 (1982) 1, 17-22.

Instelling van het ambt van veldwachter te Eernegem.

Emelgem

Zie nrs. 121, 145, 759.

Geluwe

Zie nr. 527.

Gent

Zie nrs. 112, 113, 142, 143, 144.

Gistel

389. Peene W., *Status animarum, 1750*. - Gistel : W. Peene, 1981, 116 blz.

Gits

390. Van Biervliet A.-T., *De heerlijkheid Wijkhuize te Gits*. - R., 14 (1982) 83-101.

Gullegem

391. Cottyn J., *Gullegem tijdens de Franse overheersing 1792-1814*. Wevelgem 1983.

Halluin

Zie nr. 577.

Harelbeke

392. Declercq G., *Een onuitgegeven bul van Alexander III voor het kapittel van Harelbeke (1174 of 1176)*. - LG., 25 (1983) 131-137.

Zie ook nrs. 136, 137.

Haringe

Zie nrs. 204, 520, 883.

Helkijn

Zie nr. 122.

Herseeuw

393. Depauw C., *Herseaux en 1916 : les déclarations de revenus pour le Secours-Chômeurs*. - MSHM., 5/2 (1983) 205-217.

394. Deroubaix J., *Notice historique sur la période du Christ-Roi et le quartier de la gare d'Herseaux*. - MSHM., 5/2 (1983) 219-236.

XVIIIe-XXe eeuw.

Heule

395. De Cuyper J., *De terugkeer van het kerkelijk zilver van Heule in 1806*. - LG., 25 (1983) 147-150, ill.

396. Van Steenkiste I., *Proef eener geschiedenis der gemeente Heule*. - Handzame : Familia et Patria, 1981, XI + 221 blz.

Anastatische herdruk van de uitgave : Kortrijk : Nijs en zonen, 1889.

Houthulst

Zie nrs. 149, 150, 151.

Hulste

397. Kerckhof P., *Hulste in de eerste wereldoorlog*. - LG., 25 (1983) 79-98, 159-190, ill.

Zie ook nrs. 126, 563.

Ieper

398. Acke R., *Heerlijkheden buiten en binnen Ieper in de Middeleeuwen*. - IK., 19 (1983) 90-103.

399. Beele W., *Kerkhofgraaf*. - IK., 19 (1983) 88-89.
Ambtenaar met toezicht op het kerkhof. Kwam in Ieper voor.
400. Merlevede D., *Ieper, O Ieper... Het Tuindaglied doorgelicht*. - GiK., 21 (1983) 3, 3-33, ill.
401. Messeyne M., *Overdenkingen bij Tuindag*. - IK., 19 (1983) 104-111.
Beleg van Ieper in 1383 en de herdenkingen van de overwinning op de belegeraars.
402. Petit M., *Ieper 1383-1883. De vroegere Thuynagprocessies en Eeuwfeesten*. - GiK., 21 (1983) 3, 45-52, ill.
403. Priem V., *Antonius Sanderus en Ieper*. - GiK., 21 (1983) 3, 43-44.
404. Trio P. en Simons W., *Achtergronden bij het ontstaan van de tuindagprocessie : bronnen en situering*. - Ieper Tuindag. Zesde Eeuwfeest, Ieper 1983, 107-128, ill.
405. Verheye S., *De scepenkamer van Ypre*. - IK., 19 (1983) 112-119.
In de lakenhallen. Restauratie, inrichting, functie (voor 1914-1918).
406. Vinckier R. (onder de redactie van), *Ieper Tuindag. Zesde Eeuwfeest*. Ieper, Stedelijke Culturele Raad, 1983, 216 blz., ill.
- Zie ook nrs. 98, 186, 187, 590, 626, 634, 681, 697, 783, 824.

Izegem

407. Pauwels G., *Kroniek van een parochie : 75 jaar H. Hartparochie te Izegem, 1907-1782*. - Izegem : Jubileumcomité van de H. Hartparochie, 1982, 207 blz, ill.
- Zie ook nrs. 179, 288, 825.

Izenberge

Zie nr. 288.

Kanegem

408. De Poorter F., *Herinneringen aan de jaren 1910-20*. - RT., 13 (1982) 173-176.
(over Kanegem en Tielt).

Keiem

Zie nrs. 600, 773.

Kerkhove

Zie nr. 148.

Klemskerke

Zie nrs. 381, 619.

Knokke

409. Lippens L., *Nieuwhazegras-polder*. - CII., (1982) 19, 32-33, ill.
(aanvulling op een vorig artikel in CII.).
- Zie ook nrs. 210, 256, 687, 780.

Kooigem

Zie nr. 134.

Koksijde

410. Bijmens Bert, *Schade berokkend door herten te Koksijde en Oostduinkerke*. - BdK., 25 (1983) 56.
A° 1582.
- Zie ook nrs. 42, 50, 153, 156.

Komen

411. Duvosquel J.-M., *La création d'un fief par le seigneur de Comines en 1269 : Vlédéricq à Comines-France*. - MSHC., 13 (1983) 57-74.
 412. Schoonheere A., *Comines-France aux couleurs des monarchies nouvelles 1800-1848*. - MSHC., 13 (1983) 103-228.
 Zie ook nrs. 80, 84, 111, 137, 166, 256, 279, 576, 577, 583, 629, 688, 698, 740.

Kooigem

413. Maddens N., *Historisch fait divers : een gezinsdrama te Kooigem (1691)*. - CUR., 18 (1983) 88, 95-96.

Kortrijk

414. A.D.E. (uit het archief van CUR.), *Zijn de Sinksenfeesten nieuw ?* - CUR., 18 (1983) 88, 93-94, ill.
 Over de geschiedenis van de Kortrijkse foren.
 415. Baelde M., *Tribulaties in Kortrijk rond de controle van de «Lazaruszieken» in Vlaanderen in 1552*. - LG., 25 (1983) 33-35.
 416. Debrabandere P., *Mercurius op het Halletorentje te Kortrijk*. - LG., 25 (1983), 191-194.
 417. De Cuyper J., *Lijsten van renten voor een kapelanij in de Sint-Elooisapel in Kortrijk. Eind 14e eeuw*. - LG., 25 (1983) 143-146.
 418. *De Kapucijnen te Kortrijk. De Kapucijnenstraat te Kortrijk*. - CUR., 18 (1983) 91, 143-145, ill.
 419. Ketele E., *De openbare gasverlichting in Kortrijk*. - GiK., 20 (1982) 5, 3-16, krt., ill.
 420. Maddens N., *Geschiedenis van Kortrijk tot 1945 in vogelvlucht*. - Kortrijk : Westvlaamse Gidsenkring, 1983, 95 blz., ill.
 421. Vanbossele J., *Het oude grafelijke kasteel*. - CUR., 18 (1983) 90, 122-125, ill.
 Te Kortrijk.
 422. Vanbossele J., *De Stovestraat*. - CUR., 18 (1983) 85, 39-41.
 Te Kortrijk.
 423. Vanbossele J., *Week- en jaarmarkten te Kortrijk*. - CUR., 18 (1983) 86, 51-53.
 Zie ook nrs. 66, 67, 68, 91, 253, 337, 505, 508, 532, 577, 608, 661, 674, 770, 803, 814, 874.

Kuurne

Zie nr. 563.

Lampernisse

Zie nrs. 632, 682.

Lapscheure

Zie nr. 194.

Lendeledé

Zie nr. 123.

Lichtervelde

Zie nr. 181.

Lille

Zie Rijsel.

Lo

424. Van Buggenhout J., *Geschiedenis van onze parochies. Lo.* - BdK., 25 (1983) 57-64, ill.

Loppem

425. Bonduel L. en Cappon G., *Wandelen in Loppems verleden.* - Torhout : Flandria nostra, 1982, 90 blz., ill.

Luingne

426. Christiaens M., *Luingne du 13 Brumaire an III au 9 Brumaire an IV : une année de vacation du greffier et du sergent de la commune au service de la République française.* - MSHM., 5/2 (1983) 63-73.

Zie ook nr. 20.

Maldegem

427. Goegebuer L.M., *Hoe en wanneer werd de heilige Barbara patrones van de kerk van Maldegem ?* - AM., 33 (1982) 136-141.

Zie ook nrs. 599, 839.

Marcq-en-Barœul

428. Ansar P. (en medewerkers), *Histoire de Marcq-en-Barœul.* Dunkerque 1983, 286 blz.

bij Rijsel.

Menen

Zie nrs. 625, 864.

Mesen

429. Aertssen L., *Mesen, magische heuvel van de vrouw.* - Stad Mesen, herinnering en geschiedenis samengevoegd bij de tiende verjaardag van het museum, Mesen 1983, 69-74, ill.

Voorhistorie in verhaal, naamverklaringen.

430. Beun J., *Mesen in de geuzentijd, (1560-1598).* - Stad Mesen, herinnering en geschiedenis samengevoegd bij de tiende verjaardag van het museum, Mesen 1983, 175-202, ill.

431. Beun J., *Schets van de geschiedenis van Mesen.* - Stad Mesen, herinnering en geschiedenis samengevoegd bij de tiende verjaardag van het museum, Mesen 1983, 75-87, ill.

432. Constandt H.J. (onder de redactie van), *Stad Mesen, herinnering en geschiedenis samengevoegd bij de tiende verjaardag van het museum.* Mesen, 1983, 298 blz., ill.

433. Ghekière Alb., *Messines au début du siècle d'après des cartes postales anciennes.* - MSHC., 13 (1983) 287-296.

Zie ook nrs. 49, 102, 177, 223, 224, 243, 275, 299, 507, 690, 710, 714, 807, 812, 854, 857, 871.

Meulebeke

434. Demedts L., *Taalpolitiek in de 19e eeuw : de Toussaints te Meulebeke.* - RT., 13 (1982) 4, 155-161.

Moeskroen

435. Debaes J., *La politique et l'administration communales à Mouscron durant les années 1870 à 1900.* - MSHM., 5/2 (1983) 141-203.
 436. Delmeire G., *Les débuts de la seconde République française en passant par le Risquons-Tout (1848).* - MSHM., 5/2 (1983) 117-121.
 437. Depauw C., *Avoir vingt ans à Mouscron vers 1860.* - MSHM., 5/2 (1983) 123-136.
 Zie ook nrs. 6, 7, 8, 9, 103, 192, 193, 234, 550, 559.

Moorsele

Zie nr. 124.

Moorslede

Zie nr. 694.

Mortagne

438. Bocquillet A., *Histoire de la ville de Mortagne des origines à 1800.* Mortagne 1983, X-520 blz.
 Wetenschappelijke studie geschreven door een in 1928 overleden historicus. De uitgave is een fotomechanische reproductie van het (perfect leesbare) manuscript van de auteur. Mortagne, gelegen op de samenvloeiing van Scarpe en Schelde en op de grens tussen Vlaanderen en Henegouwen, heeft steeds een groot politiek en strategisch belang gehad. In de inleiding stelt H. Platelle de auteur voor, somt de lijst van zijn werken op en wijst op de betekenis van het boek. (Inlichtingen : Mairie de Mortagne, dép. Nord).

Neerwaasten

439. Parez R., *La mort accidentelle du curé de Bas-Warneton en 1760.* - MSHC., 13 (1983) 97-102.

Nieuwpoort

440. Beun J., *De familie Deszwarte en de «Produits chimiques» te Nieuwpoort.* - BdK., 25 (1983) 36-44, ill. ; 129 (aanvulling van S. Filliaert).
 441. Beun J., *De «Stadsboeren» te Nieuwpoort.* - BdK., 25 (1983) 115-129, ill.
 Landbouwers binnen de stadsmuren.

Oedelem

442. Vandermoere N., *De prehistorie te Oedelem.* - JBB., 16 (1983), 22-31.
 443. Verdonck J., *«De capelaen van Oedelem» een 14de eeuws lied van Jan Moritoen.* - JBB., 15 (1982), 128-133.
 444. Verstraete D., *In de omgeving van de Zomerstraat.* - JBB., 16 (1983) 89-94.
 a.h.w. een historische tocht in Oedelem met Sijsele als grens.
 445. Zutterman H., *Oedelem van toen - Schepencollege 1868-1891.* - JBB., 16 (1983), 41-56.
 Zie ook nrs. 160, 338.

Oostduinkerke

446. Bijmens B., *Het museum voor zeekunde te Oostduinkerke.* - BdK., 25 (1983) 51-55.
 Oprichting en ontwikkeling (1932).

Boekenschouw

447. Bijmens B., *Oostduinkerke - Strijd in het verleden voor het behoud van het natuurschoon*. - BdK., 25 (1983) 48-50.
Duinenbehoud, 1924.
448. Bijmens B., *Oostduinkerke paardevissers op het einde van de 18e eeuw*. - BdK., 25 (1983) 45-47.
Namenlijst.
- Zie ook nrs. 154, 155, 410.

Oostende

449. Baelis E.J., *Oostende onder het Frans bewind*. - Oostende : E.J. Baelis, 1982, 215 blz.
450. Boussy M., *Syndicale Kamer van beroepsmuzikanten te Oostende*. - Pl., 12 (1983) 206-211.
451. Constandt M., *Invloed van Waals en Brussels kapitaal op de Oostendse hotelsector vóór W.O. I*. - BTNG., 14 (1983) 403-420, tab.
452. Constandt M., *Het «villaimperium» van Dr. Joux te Oostende vóór 1914*. - HEm., 120 (1983) 101-107, tab.
453. Debrock W., *Marx-Engelsiana te Oostende*. - Pl., 12 (1983) 234-235.
454. Dely R., *Het bloemenuurwerk in het Leopoldpark 1933-1983*. - Pl., 12 (1983) 51-53 en 65.
455. Dreesen J.B., *Het Koninginnehof*. - Pl., 12 (1983) 4.
456. Dreesen J.B., *Syndicale kamer van beroepsmuzikanten te Oostende*. - Pl., 12 (1983) 266.
Aanvulling bij een artikel van M. Boussy. Zie nr. 450.
457. Falise J.-P., *Het erevaandel 1830 van de stad Oostende*. - Pl., 12 (1983) 270-272.
458. Hostyn N., *Hippodroom Wellington 1883-1983*. - Pl., 12 (1983) 139-141, 158 en 186-188.
459. Smislaert E., *Vina Bovy zong als eerste in het Kursaal van Oostende een Vlaams lied (anno 1929)*. - Pl., 12 (1983) 154.
460. Surmont J., *De rijstvreters*. - Pl., 12 (1983) 44-46.
Oostendse vereniging 1917-1918.
461. Vilain O., *De indiscretie van een verzamelaar*. - Pl., 12 (1983) 13-20.
Over teksten op postkaarten.
- Zie ook nrs. 214, 229, 235, 247, 259, 276, 316, 556, 558, 660, 691, 729, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 777, 788, 789, 845, 849, 868.

Oostkamp

462. Claeys G., *Oostkamp onder de oorlog 1914-1918*. - HBBO., 14 (1983) 23-24, 35-36, 46-52, 61-68, 84-86, 98, 106-114.
Vervolg van Boekenschouw 1982 (HEm. 1983), nr. 384.

Oostkerke

463. De Keyser R., *Zeger van Oostkerke en de slag van Basweiler, 1371*. - RP., 25 (1983) 89-91.
Zie ook nrs. 34, 139, 140, 562, 720.

Oostrozebeke

464. Demedts L., *40 jaar Sint-Jozefsparochie op De Ginste - Oostrozebeke (1942-82)*. - RT., 13 (1982) 4, 130-154, ill.
Zie ook nr. 125.

Oostvleteren

Zie nr. 60.

Oudenburg

Zie nrs. 53, 116.

Pittem

Zie nr. 727.

Ploegsteert

465. De Witte M., *La vie populaire à Ploegsteert au travers de son patois*. - MSHC., 13 (1983) 391-428.

Zie ook nr. 100, 101, 104, 105, 106, 107, 110, 138, 158.

Poperinge

466. Catrycke L., *Het touwslaan in het algemeen en de touwslagerij Catrycke in het bijzonder*. - Ad., 13 (1983) 2, 3-18, ill.

Poperinge.

467. De Brie M., *Grimminck en de Benedictinessen te Poperinge*. - AdS., 13 (1983) 4, 15.

Brief van de mysticus Grimminck, 1725.

468. Debyser D., *Schoenmaker blijf bij je leest*. - AdS., 13 (1983) 3, 3-7.

Poperinge. Geschiedkundige schets van het schoenmakersbedrijf.

469. Druant G., *Het hoppemuseum te Poperinge*. - GiK., 21 (1983) 3, 39-42.

470. Tillie W., *Potten- en pijpenbakkers in Poperinge (16e-20e eeuw)*. - AdS., 13 (1983) 1, 2-56, ill.

Zie ook nrs. 298, 534, 625.

Rekkem

471. Vanthournout E., *Rekkem in oude prentkaarten*. - Zaltbommel : Europese bibliotheek, 1982.

Reninge

472. V[an] A[cker] L., *De markten van Reninge*. - B., 83 (1983) 84-85.

Reningelst

Zie nr. 679.

Rijsel

473. Clauzel D., *Finances et politiques à Lille pendant la période bourguignonne. Historiographie et recherches actuelles*. - Congrès de Comines 28-31.VIII.1980. Actes, t.III. - Comines 1982, 17-32. (XLVe Congrès de la Fédération des Cercles d'Archéologie et d'Histoire de Belgique. 1er Congrès de l'Association des Cercles francophones d'Histoire et d'Archéologie de Belgique).

Zie ook nrs. 515, 524, 630.

Roesbrugge

Zie nr. 548.

Boekenschouw

Roeselare

474. Callewaert F., *Roeselare kreeg een standbeeld bij : Peegie van Roeselare*. - GiK., 21 (1983) 2, 14-15, ill.
475. De Bruyne M., *De eerste stoommachine in de textielstad Roeselare draaide in de brouwerij Rodenbach*. - R., 14 (1982) 5-20.
476. Goderis J., *Pijpen uit de Roeselaarse stadshalle*. - R., 14 (1982) 61-82, ill.
477. Van Wageningen D., *De Protestantse begraafplaats te Roeselare, 1778-±1930*. - GiK., 21 (1983) 2, 8-13, krtn., ill.
- Zie ook nrs. 183, 196, 570, 713, 784.

Rollegem

Zie nr. 146.

Rumbeke

Zie nrs. 195, 278.

Schuierskapelle

Zie nr. 706.

Sint-Andries

478. Bossu G., *Goedendag uit Sint-Andries*. - Brugge, 1983, 212 blz., ill.
Fotoboek over Sint-Andries vroeger en nu.
479. Moeyaert W., *Geschiedenis van de schuttersgilden van Sint-Andries*. - Brugge : Heemkundige Kring M. Van Copenolle, 1983, 160 blz., ill.

Slijpe

Zie nr. 141.

Sluis

Zie nr. 705.

Snellegem

Zie nr. 227.

Staden

Zie nr. 264.

Stavele

Zie nrs. 152, 174.

Stene

480. Van Hyfte I., *De Konterdam in het verweer*. - Pl., 12 (1983) 258-259.
Petitie voor het leggen van een brug.
481. V[ilain] O., *Burgemeesters van de vroegere gemeente Stene*. - Pl., 12 (1983) 90.

Tiegem

Zie nr. 115.

Tielt

482. Vandeputte J., *Moord te Tielt anno 1757*. - RT., 14 (1983) 3-4, 38-43.
Zie ook nrs. 408, 519, 547, 570, 573, 582, 624, 695, 700.

Torhout

483. Benoot J., *Lokalisatie in de proche Torhout omstreeks 1575*. - JHKH., (1982), Lok. Tor. 1-16, krtn.

Hoe werden huizen toen gelokaliseerd ?

484. Van Acker L., *Het oude hospitaal van Torhout*. - B., 83 (1983) 364-381.

Zie ook nrs. 606, 633, 664, 701, 704, 800, 820, 829.

Varsenare

485. Franchoo A., *Langs de Fonteynebeek te Varsenare*. - BO., 23 (1983) 237-242, ill.

Zie ook nrs. 228, 689.

Veurne

486. Dawyndt A., *Tjeppen Bruloot, de eerste Veurnse ijskreeventer*. - BdK., 25 (1983) 77-78.

487. Hindryckx J., *Meer dan 100 jaar geleden... 's Heerenwillemskapelle vecht voor zelfstandigheid*. - BdK., 25 (1983) 94-101.

Bij Veurne gevoegd op 1 jan. 1820.

Zie ook nrs. 118, 157, 212, 551.

Vinkem

Zie nr. 159.

Vleteren

488. Van Hille W., *De heerlijkheid Hoflande van St.-Pieters te Kassel in Oost- en Westvleteren (Veurne)*. - VS., 19 (1983) 102-103.

Zie ook nrs. 47, 87.

Vlamertinge

Zie nr. 731.

Vlissegem

Zie nr. 381.

Voormezele

489. Desodt W., *Voormezele : een kijkboek*. - Voormezele, Ieper : W. Desodt, 1982, 248 blz.

490. Van Acker L., *Een brief uit Voormezele in 1919*. - B., 83 (1983) 157-158.

Van pastoor O. Desmedt.

Waasten

491. De Simpel Fr., *La région de Warneton d'après les archives photographiques d'un soldat allemand*. - MSHC., 13 (1983) 297-342.

492. Duvosquel J.-M., *Warneton*. - Les enceintes urbaines en Hainaut. Brussel, Gemeentekrediet van België, 1983, blz. 255-264 + 293.

Zie ook nrs. 8, 9 80, 84, 108, 109, 111, 279, 509, 583, 629, 743, 869.

Wakken

493. Degroote K. en Haerens D., *Wakken en de familie Kervyn de Lettenhove*. - RT., 13 (1982) 4, 163-172, ill.

Periode 1862-1934.

Zie ook nr. 206.

Boekenschouw

Waregem

Zie nr. 699.

Watou

494. Rubbrecht L.A., *Geschiedenis van Watou*. - Kortemark-Handzame : Familia et Patria, 1983, XII + 414 blz., + ill.
Anastatische heruitgave. Origineel 1910.

Zie ook nr. 853.

Werken

Zie nr. 120.

Wervik

495. Decorte P. en Van Houdt S., *Het Sint-Janshospitaal (fotoreeks)*. - SOCW., jaarboek 1 (1982) 129-154.

496. Renier J.-P., *De Stedelijke Oudheidkundige Commissie in het voorbije jaar*. - SOCW., jaarboek 1 (1982) 7-10.

497. Renier J.-P., *De Stedelijke Oudheidkundige Commissie in het voorbije jaar*. - SOCW., jaarboek 2 (1983) 5-7.

498. Renier J.-P., *Wervik rond 1830*. - SOCW., jaarboek 2 (1983) 159-176.

499. Tyran G., *Wervik in de Oostenrijkse Successieoorlog (1744)*. - SOCW., jaarboek 1 (1982), 99-127.

Zie ook nrs. 165, 184, 257, 273, 527, 566, 567, 625, 703, 707, 719, 785, 791.

Westkerke

500. Naert U., *Westkerke : historische bijdragen*. - Eernegem : U. Naert, 1982, 63 blz.

Westvleteren

Zie nr. 688.

Wingene

501. Lams G., Van Doorne A., Van Hootegegem R. e.a., *Wingene, het dorp van moeder Gezelle waar Breugel herleefde*. - Tielt/Bussum : Lannoo ; Wingene : Gemeentebestuur van Wingene, 1983, 143 blz., ill.

Zie ook nrs. 523, 754.

Woumen

502. Vlamynck Joris, *Bijdragen tot de geschiedenis van Woumen*. - Beernem, bij de auteur, 1983, 276 blz., ill., krt.

23 uiteenlopende artikels.

Wulpen

Zie nr. 799.

Zedelgem

Zie nr. 594.

Zoutenaai

Zie nrs. 119, 151.

Zwevegem

503. Van de Venne K.J., *Geschiedenis der Gemeente Sweveghem*. - Torhout : Flandria Nostra, 1982, 34 blz., ill. Anastatische herdruk van de uitgave van 1866.

III. BIJZONDERE GESCHIEDENIS

1. Recht en Instellingen.

504. Aerts E., *Quelques réflexions sur des comptes du Duché de Brabant au bas moyen âge*. - ABB., 53 (1982) 108-174.
505. Baelde M., *Vrijstelling van openbare schuldbekentenis in Kortrijk (1564)*. - LG., 25 (1983) 37-38.
506. Bertram M. (m.m.v. Duynstee M.), *Casus legum sive suffragia monachorum. Legistische Hilfsmittel für Kanonisten im späteren Mittelalter*. - TRG., 51 (1983) 317-363.
Een hs. met genoemde tekst, is o.m. bewaard in de Stadsbibliotheek te Brugge, ms. 354 f° 55 r°-94 v°.
507. Beun J., *Costume generale der stede van Meessen 1547 (n.s.)*. - Stad Mesen, herinnering en geschiedenis samengevoegd bij de tiende verjaardag van het museum, Mesen 1983, 133-156, ill.
508. Boncquet P., *Heerlijkheid en leen in Kortrijk-Buiten XIVde-XVde eeuw*. - LG., 25 (1983) 357-374.
509. Bourgeois J., *Le terrier de la Commune de Warneton-Belgique de 1797-1798*. - Comines-Warneton, 1982, 2 vol., 288 blz. + 11 plans. (Etudes et Documents édités par la Société d'Histoire de Comines-Warneton et de la Région ; t. 2).
510. Cockshaw Pierre, *Le personnel de la chancellerie de Bourgogne-Flandre sous les ducs de Bourgogne de la Maison de Valois*. - Heule : UGA, 1982, XLVI + 245 blz. (Standen en Landen ; 79).
511. D.B., *De «roepstenen» en de gemeentelijke bekendmaking in de oude tijd*. - HGOK., 49 (1982) 241-244, ill.
512. Dams J., *Un mémoire de l'amiral Jacques Colaert au gouvernement espagnol*. - AVD., n° 16 (juin 1983), p. 79-113.
Originele Spaanse tekst en Franse vertaling.
513. De Clerck G., *De bestraffing van kerkdiefstal in het begin van de 16de eeuw. Twee Brugse voorbeelden*. - BO., 23 (1983) 211-214.
514. Derville A., *Les échevins de Douai (1228-1527)*. - Actes du colloque «La sociabilité urbaine». Douai 1983, p. 39-48.
515. Derville A., *Les échevinages de Lille et de Saint-Omer. Etude comparée*. - Congrès de Comines 28-31.VIII.1980. Actes, t. III. - Comines 1982, 33-44. (XLVe Congrès de la Fédération des Cercles d'Archéologie et d'Histoire de Belgique. 1er Congrès de l'Association des Cercles francophones d'Histoire et d'Archéologie de Belgique).
516. Derville A., *Enquêtes fiscales de la Flandre Wallonne 1449-1549. I : L'enquête de 1449*. - Lille, Commission historique du Nord, 1983, 241 blz.
517. Derville A., *Le registre aux bans de Saint-Omer (XIIIe siècle)*. - Liber amicorum John Gilissen. Antwerpen 1983, blz. 77-87.
518. Feenstra R. en Duynstee M., *Les «Cas brief selon le droit civil». Annexe de la Somme rurale de Jean Boutillier emprunté aux «Casus legum» des Décrétales*. - TRG., 51 (1983) 365-400.

519. Gesquiere G., *De Roede van Tielt en de feodaliteit*. - LG., 25 (1983) 297-304.
520. Huys P., *De kerkdiefstal te Haringe in Veurne-Ambacht in 1773*. - IK., 19 (1983) 47-58.
En diefstallen op andere plaatsen. De daders gevonnist.
521. Kerckhoffs-de Heij A.J.M., *De Grote Raad en zijn functionarissen, 1477-1531*. Amsterdam 1980, 2 dln., 200 + 164 blz.
522. Kieser O., *Flämisches Halberteilungsrecht in Bitterfeld*. - Niederdeutsches Jahrbuch, 100 (1977) 108-109.
Bitterfeld an der Mulde (DDR), 12de-eeuwse Vlaamse stichtingsstad ten noorden van Leipzig, genoemd naar het Noordfranse Pitesfeld (thans Pittefaux) bij Boulogne.
523. Lams G., *De Heerlijkheid Wingene : de heren van Wingene tussen 1373 en 1607*. - RT., 13 (1982) 1, 2-18, ill.
524. Petillon C., *Le personnel urbain de Lille (1384-1419)*. - RN., 65 (1983) 411-427.
525. Platelle H., *Un assassinat imaginaire à Cysoing (1220) devant deux types de critique historique, (XVIIe et XIXe siècles)*. - En pays de Pévèle, 16 (1983) 3-11.
526. Queller Donald E. en Kittell Ellen E., *Jakemon of Deinze, General Receiver of Flanders, 1292-1300 : A Study in Administrative History*. - BTFG., 61 (1983) 286-321.
527. Renier J.-P., *De hofstede en heerlijkheid Cleen Coelenberghe*. - SOCW., jaarboek 1 (1982) 89-97.
Geluwe en Wervik.
528. Sosson J.-P., *Finances urbaines et travaux publics. A propos de Damme au XVIe siècle*. - Congrès de Comines 28-31.VIII.1980. - Actes, t.III, Comines 1982, 61-74. (XLVe Congrès de la Fédération des Cercles d'Archéologie et d'Histoire de Belgique. 1er Congrès de l'Association des Cercles francophones d'Histoire et d'Archéologie de Belgique).
529. Toutain Ph., *Atlas parcellaire et matrice cadastrale de la partie française de la paroisse de Comines de 1718*. - Comines-Warneton, 2 vol., 280 p. + 16 plans. (Etudes et Documents édités par la Société d'Histoire de Comines-Warneton et de la Région ; t. 1).
530. Trenard L., *Les états dans les Pays Bas méridionaux 1668-1788*. - Liber amicorum John Gilissen, Antwerpen 1983, p. 343-362.
531. V[an] A[cker] L., *Westvlaming in de chiourme te Brest (1797)*. - B., 83 (1983) 263.
Valsmunter tot dwangarbeid veroordeeld.
532. Van Betsbrugge G., «*Lastherynghen ende injurien*» in het Kortrijkse. - B., 83 (1983) 259-263.
533. Van Cauwenberghe E., *Het vorstelijk domein en de overheidsfinanciën in de Nederlanden (15de en 16de eeuw) : een kwantitatieve analyse van Vlaamse en Brabantse domeinrekeningen*. - Brussel : Gemeentekrediet van België, 1982, 434 blz., ill. - (Historische uitgaven ; nr. 61).
534. Vandenberghe H., *Processen in Poperinge ten jare 1683*. - AdS., 13 (1983) 2, 19-24 ; 3, 14-24 ; 4, 16-24.
Namenlijst van aanklagers en beklagden, de proceszaak met eventueel gevolg. (Stadsarchief Poperinge, farde nr. 151).
535. Van Hille W., *De eerste Vrederechters van Diksmuide*. - DD., 2 (1983) 21-23.
536. Vlaemynck J., *Het Rechtswezen in het oude Diksmuide*. - DD., 2 (1983) 73-78.
537. Zoete A., *Handelingen van de Leden en van de Staten van Vlaanderen (1405-1419)*. Brussel, Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, 1981, XLVIII-704 blz.
- Zie ook nr. 435.

2. Economische en sociale geschiedenis. Historische demografie.

538. *Actes du Colloque «La sociabilité urbaine en Europe du Nord-Ouest du XVe au XVIIIe siècle»*. Douai, 5 février 1983. - Mémoires de la société d'agriculture, sciences et arts de Douai, cinquième série, t. VIII, Douai 1983, 152 p.
Talrijke bijdragen over Dowaai in de middeleeuwen en de 16de eeuw.
539. Aerts E., en Delbeke J., *Problemen bij de sociaal-economische geschiedenis van het Vlaamse Platteland, 1700-1850*. - BMGN., 98 (1983) 583-596.
540. Aricckx V., *Belastingvrije Brugse poorters in de kasselrij Kortrijk in 1396 en 1458*. - LG., 25 (1983) 311-330.
541. Art. J., *Van heilige tijd naar vrije tijd*. - SpH., 18 (1983) 594-598, ill.
De houding van de geestelijkheid in Vlaanderen t.o.v. de vrijetijdsbesteding in de 19de eeuw : reactie tegen de gemengde ontspanning en uitbouw van een eigen verenigingsleven.
542. Baelde M., *Tarwe- en boekweituitvoer van noordelijk Vlaanderen naar Gouda (1566)*. - B., 83 (1983) 347-348.
543. Baetens R., *Organisation et résultats de la course flamande au XVIIe siècle*. - AVD., n° 16 (juni 1983), p. 47-48.
544. Bauters D., *Voedingspatroon van een internaatspopulatie in het Jozefietencollege te Melle (1837-1914)*. - TSG., 9 (1983) 258-272.
545. Bauwens J., *De Societeyt van de Kerckepanne, 1784-1789*. - GiK., 21 (1983) 4, 3-29, krtn., ill.
Het kortstondige bestaan van een Veurnse maatschappij voor kustvisserij, die het ontstaan gaf aan een gehucht in De Panne.
546. Beun J., *Een vissersvaartuig voor zesduizend frank te De Panne*. - BdK., 25 (1983) 107-108.
Weergave van de bouwovereenkomst, 1913.
547. Billiet J., De Gryse P., Vermeulen G., *Een kijk op werk en vervoer in de regio Tielt, 1900-1925 : een montage van zeldzame foto's*. - RT., 14 (1983) 3-4, 2-37, ill.
548. Blondeau R.A., *De bende Pollet te Roesbrugge (20 april 1906)*. - IJzb., 13 (1983) 201-202, ill.
549. Bromley J.S., *Jacques-Winoc Plets, armateur en course (1650-1716)*. - AVD., n° 17 (déc. 1983), p. 61-77.
550. Brauch V., *Toiles de lin et molletons, deux produits textiles mouscronnois dans la seconde moitié du XVIIIe siècle*. - MSHM., 5/2 (1983) 19-47.
551. Cailliau J., *Bij het overlijden van Milo Abordijn, prelaat van de St.-Niklaasabdij te Veurne*. - BdK., 25 (1983) 109-112.
Beschrijving roerend bezit, 1723. Stadsarchief Veurne, nr. 1796.
552. *Cardijn, een mens, een beweging*. Handelingen van het colloquium Leuven 18-19.11.1982. Leuven, 1983, 318 blz., ill.
553. Castelain R., *Het leven op het platteland tussen Kortrijk en Oudenaarde (16de-18de eeuw)*. - Oudenaarde, 1983, 232 blz., ill.
554. Cauwe R., *Geschiedenis van de tabak in de Leiestreek*. - LG., 25 (1983) 331-355, ill.
555. Coleman D.C., *Proto-Industrialization : A Concept Too Many*. - EHR., 2nd series, 36 (1983) 435-448.
556. Constandt M., *Invloud van Waals en Brussels kapitaal op de Oostendse hotelsector vóór W. O. I*. - BTNG., 14 (1983) 403-420.
557. Coornaert M., *De Vlaamse vishaalders in de 15de eeuw*. - RP., 25 (1983) 169-171.
Enkele bedenkingen bij de bijdrage van J.T. Bremer in BO., 22 (1982) 333-348 (= Boekenschouw 1982, HEm. 1983, nr. 472).

558. Debrock W., *Gens d'Ostende et de Dunkerque en temps de guerre et en temps de paix (XVIIe s.)*. - AVD., n° 16 (juin 1983), p. 115-131.
559. Debroux A., *L'église Saint-Barthélemy de Mouscron au milieu de XVIIIe siècle. Essai de géographie sociale*. - MSHM., 5/2 (1983) 49-61.
560. De Bruyne M., *Paardenliefhebberij in Zuid-West-Vlaanderen in 1879*. - BO., 23 (1983) 203-209.
561. De Bruyne M., *Zuid-Westvlaamse jockeys in 1897*. - B., 83 (1983) 66-67.
Met namenlijst.
562. De Keyser R., *De runderpest te Oostkerke, 1872, en zijn gevolgen*. - RP., 25 (1983) 93-94.
563. Demuyne G., *De staten van goed van de heerlijkheden Hulste en Schiervelde (Hulste, Bavichove, Kuurne)*. - VS., 19 (1983) 427-431.
Vervolg van VS. 18 (1982) blz. 378.
564. Deregnacourt J.-P., *Le dernier voyage : l'amubulation funèbre à Douai aux XIVe et XVe siècles*. - Actes du colloque «La sociabilité urbaine». Douai 1983, p. 81-88.
565. Derville A., *Enquêtes fiscales de la Flandre Wallonne, (1449-1549)* (Introduction, édition, index). Tome Ier, *L'Enquête de 1449*. Lille, Commission historique du Nord, 1983, 242 p.
566. Descamps C., *De Wervikse tabak in de 17de en 18de eeuw*. - SOCW., jaarboek 1 (1982) 51-70.
567. Descamps C., *De Wervikse tabak in de XIXde en XXste eeuw*. - SOCW., jaarboek 2 (1983) 17-45.
568. Devliegheer L., *Met kar en wagen*. Brugge 1983, 114 blz., ill. (Provinciaal museum van het Bulskampveld te Beernem. Katalogen en Bijdragen 1).
569. Devliegheer L., *Rosmolens in de Westvlaamse kuststreek*. Brugge 1983, 154 blz., ill.
Tweede, herziene uitgave van de studie die oorspronkelijk in Biekorf 76 (1975-1976) 257-360 verscheen.
570. Devogelaere J., *De slechte jaren 1840-1850 in het arrondissement Roeselare-Tielt*. - Roeselare : A.C.W., Roeselare-Tielt, 1982, 260 blz.
571. Dewilde B., *Twintig eeuwen vlas in Vlaanderen*. Tielt/Bussum 1983.
572. De Winne Aug., *Door arm Vlaanderen*. - Leuven : Kritak, 1982, 154 blz.
573. Dewitte P., *Dagelijkse realiteit van prijzen en lonen : hun invloed op de emigratie naar Noord-Amerika uit de streek van Tielt (1840-1914)*. - RT., 13 (1982) 2, 71-88, ill.
574. Dezutter W.P., *Verkopeningen met de brandende kaars*. - RP., 25 (1983) 125.
Aanvulling bij het artikel van G. Vandepitte (cfr. hieronder, nr. 614).
575. Dhérent C., *L'assise sur le commerce des draps à Douai en 1304*. - RN., 369-397, tab.
576. Dufournet J., *Comynnes et la mort*. - Death in the Middle Ages, Leuven, 1983, 222-238.
577. Duvosquel J.-M., *La fortune foncière du duc Charles de Croÿ et les Albums de Croÿ*. - Recueil d'études d'histoire hainuyère offertes à Maurice.-A. Arnould. - Mons 1983, dl.2, blz. 279-322.
Betreft de streek Komen-Haulluin-Kortrijk.
578. Eloy A., *Oud landbouwgereedschap*. Gent, eigen beheer, 1983, 600 blz., ill.
579. Esther J.-P., *Spijs en drank in het Brugse Kartuizerinnenklooster in de zeventiende en achttiende eeuw*. - Van middeleeuwen tot heden. Bladeren door Brugse kunst en geschiedenis. Brugge 1983, 120-126, ill.

580. Fourdrignier M., *Les portions ménagères de marais dans le nord de la France. Les exemples d'Ennevelin et Annapes.* - RN., 65 (1983) 553-566.
Over het gebruik van gemene gronden.
581. Fouret C., *Amour et violence : une alchimie du pouvoir à Douai, 1496-1530.* - Actes du colloque «La sociabilité urbaine». Douai 1983, p. 97-102.
582. Gobyn R., *De «Almanach» en de «Annuaire du Commerce et de l'Industrie de Belgique».* Hun betekenis voor het sociaal-economisch onderzoek van het platteland en de kleine steden in de tweede helft van de negentiende eeuw. Het geval Tielt. - TSG., 9 (1983) 49-59.
583. Gobyn R., *Une source pour l'histoire économique du XIXe siècle : l'Annuaire du Commerce et de l'Industrie de Belgique. Sa signification pour la région de Comines-Warneton.* - MSHC., 13 (1983) 229-270.
584. Gubin E., *L'industrie linière à domicile dans les Flandres en 1846-1850 : problèmes de méthode.* - BTNG., 14 (1983) 369-402.
585. G[yselen] G., *Oost-pruisische kooplieden vroegen subsidie tegen Brugge.* - B., 83 (1983) 434-435.
Brief van de raad van Thorn (Torun), geschreven tussen 1358 en 1360 i.v.m. blokkade van de Hanze tegen Brugge.
586. Jansen H.P.H., *Een economisch contrast in de Nederlanden. Noord en Zuid in de twaalfde eeuw.* - BMGN., 98 (1983) 3-18.
587. Lottin A. & Soly H., *Aspects de l'histoire des villes des Pays-Bas méridionaux et de la Principauté de Liège (milieu du XVIIe siècle à la veille de la Révolution française).* - Lottin A., Poussou J.P., Soly H., Vogler B., Van der Woude A., Etudes sur les villes en Europe occidentale. Milieu du XVIIe siècle à la veille de la Révolution française. Angleterre, Pays-Bas et Provinces Unies, Allemagne rhénane. Parijs 1983, blz. 213-306, ill., krtn. (Regards sur l'histoire, 49).
588. Mertens J., *De hoeve van het Brugse Sint-Janshospitaal te Snellegem.* - BO., 23 (1983) 347-357, krt., tab.
589. Muchembled R., *Des jeunes dans la ville : Douai au XVIe siècle.* - Actes du colloque «La sociabilité urbaine». Douai 1983, p. 89-96.
590. Mus O., *De eerste fase van het Iepers herstelprogramma na het beleg van 1383.* - Ieper Tuindag. Zesde Eeuwfeest, Ieper 1983, 129-180.
591. Outterycq R., *La mission navale de Dunkerque entre 1623 et 1629.* - AVD., n° 16 (juni 1983), p. 27-45.
Met een tweede bijdrage : Franse vertaling van een latijns rapport opgesteld door een Jesuïet ; betreft verscheidene overzeese expedities tussen de aangegeven data.
592. Pfister Chr., *Ports et navires à Dunkerque au XVIIIe siècle.* - FN., (1983) 160-178.
593. Pfister Chr., *Un recensement de la Flotte Dunkerquoise en 1768.* - AVD., n° 16 (juni 1983), p. 169-178.
593. Pollet J., *Veeplaag te Zedelgem in 1681-1682.* - B., 83 (1983) 164-165.
595. Richard R., *A propos de l'activité maritime de Dunkerque aux XVIIe et XVIIIe siècles.* - AVD., n° 17 (dec. 1983), p. 5-21.
596. Scharman M., *Overzetten.* - Bdk., 25 (1983) 108-109.
Veertarief IJzergebied, 1901.
597. Simaey W., *De koopakte van boer Ferdinandus Dewachter (1862).* - BO., 23 (1983) 407-413.
Te Aartrijke.
598. Sivéry G., *Les débuts de l'économie cyclique et de ses crises dans les bassins scaldien et mosan. Fin de XIIe et début du XIIIe siècle.* - RN., 64 (1982) 667-681.

599. Steeghers W., *Begijntjes van het Groot-Begijnhof Sint-Elisabeth te Gent, afkomstig van het ambacht Maldegem*. - AM., 33 (1982) 108-112, ill.
600. Symoen R., *Evolutie van het verkeer te Keiem (1890-1950)*. - DD., 2 (1983) 65-66.
601. Thijs A.K.L., *Bij de geboorte van een mythe : de «relatieve voorspoed» van de Vlaamse plattelandsbevolking tijdens de periode van de proto-industrialisering*. - BG., 65 (1982) 167-177.
602. Thijs A.K.L., «*Liever stellingen bouwen dan argumenten over feitelijkheden*» : een valse antithese. - BG., 66 (1983) 78-80.
603. Trenard L., *La Flandre maritime vue par l'intendant en 1698*. - AVD., n° 17 (dec. 1983), p. 49-59.
604. Valcke L., *Economische crisis 1848. Een rapport van de Westvlaamse Provincieraad*. - BO., 23 (1983) 425-435.
605. Van Acker L., *De dakpannenfabriek van Alveringem*. - B., 83 (1983) 194-200, ill. Tweede helft 18de en eerste helft 19de eeuw.
606. Van Acker L., *Rond de stichting van het Oude Hospitaal van Torhout*. - JHKH., (1983), Hosp. T. 1-8.
(13de eeuw)
607. V[an] A[cker] L., *Het Westvlaams huizenbestand in 1812*. - B., 83 (1983) 200-201.
608. Van Betsbrugge G., «*Declaraties van diversche schauwynghen van doode lichamen*». - VS., 19 (1983) 417-423.
Kortrijk.
609. Van Betsbrugge G., *Internationale veehandel op de vooravond van de veepest, 1770*. - B., 83 (1983) 68-75.
610. Vandenbroeke C., *Kwantitatieve en kwalitatieve aspecten van het vleesverbruik in Vlaanderen*. - TSG., 9 (1983) 221-257.
611. Vandenbroeke C., *De prijs van betaalde liefde*. - SpH., 18 (1983) 90-94, ill.
O.m. op basis van gegevens uit Brugge, Gent en Brussel.
612. Vandenbroeke C., *Repliek op een «Zware charge van de Lichte cavallerie». Zin en zingeving van het extrapoleren in historisch onderzoek*. - BG., 66 (1983) 69-77.
613. Van den Eeckhout P. en Scholliers P., *De hoofdelijke voedselconsumptie in België, 1831-1939*. - TSG., 9 (1983) 273-301.
614. Vandepitte G., *Publieke verkopeningen met brandende kaarsen*. - RP., 25 (1983) 25-38.
Zie ook nr. 574.
615. Van der Linden R., Vanheule L., Verbesselt J. e.a., *Landelijk leven in Vlaanderen : een onmisbaar werk over de laatste restanten van de oude landelijke cultuur*. - Averbode : Altiora, 1983, 140 blz, ill.
616. Vandevyvere E., *Relicten van de vroegere watervoorziening in de wijk Sint-Anna*. - Schr., 13 (1983-1984) 7, 7-12, krt., ill.
617. Vandevyvere E., *Watervoorziening te Brugge van de 13de tot de 20ste eeuw*. Brugge, Gidsenbond, 1983, 414 blz.
618. Van Houtte J.A., *Von der Brügger Herberge «Zur Börse» zur Brügger Börse*. - Schneider J. (ed.), *Wirtschaftskräfte und Wirtschaftswege*, dl. V. Festschrift für Hermann Kellenbenz. Stuttgart 1981, blz. 237-250 (Beiträge zur Wirtschaftsgeschichte herausgegeben von Hermann Kellenbenz und Jürgen Schneider, Band 8).
619. Van Iseghem J., *In de keuken van een pastorie. Testament van Balduinus Siboons, pastoor te Klemserke, 1796*. - B., 83 (1983) 166-169.
620. Van Keymeulen J., *Het ambacht van de kuiper. Enkele notities in de marge van het Wordenboek van de Vlaamse Dialecten*. - OZ., 58 (1983) 187-200.

621. Van Molle L., *Voorstellingen van de agrarische samenleving in België rond 1900*. - BG., 66 (1983) 131-150.
622. Van Uytven R., *Scènes de la vie sociale dans les villes des Pays Bas du XIVe au XVIe siècles*. - Actes du colloque «La sociabilité urbaine». Douai 1983, p. 11-31.
623. Velle K., *De betekenis van de Annuaire du Commerce et de l'Industrie*. - RT., 13 (1982) 2, 42-70.
(vanaf 1840 tot in 20ste eeuw).
624. Verbrugge J., *Kant in het Tieltsse*. - RT., 14 (1983) 1, 2-48, ill.
Historiek van de kant in het Tieltsse 1840.
625. Verhasselt Y., Logie F., Mergaerts B., *Espace géographique et formes de sociabilité. Quatre exemples de régions frontalières*. - RN., 64 (1982) 581-602, krtn., tab.
Poperinge, Menen-Wervik, Beauraing-Givet, Basse-Semois.
626. Verheye Staf, *Epidemieën*. - IK., 19 (1983) 58-61.
In Ieper, 19de eeuw.
627. Vermeersch G., *Inhuldiging spoorweg Oostende-Brugge anno 1838*. - Pl., 12 (1983) 161-163.
628. Verstappen Jack, *Duitse schapers in onze gewesten*. - IJzb., 13 (1983) 219-220 (= 227-228), ill.
629. Welle J.-Cl., *La J.O.C. (Jeunesse ouvrière chrétienne) dans la région de Comines-Warнетon-Ploegsteert entre 1930 et 1945*. - MSHC., 13 (1983) 429-468.
630. Aubry M., *Les mortalités lilloises (1328-1369)*. - RN., 65 (1983) 327-342, tab., graf.
631. Billot C., *L'assimilation des étrangers dans le royaume de France aux XIVe et XVe siècles*. - RH., nr. 548 (1983) 273-296.
632. Danhieux L., *The evolving household : the case of Lampernisse, West Flanders*. - Wall Richard (ed.), *Family Forms in historic Europe*, Cambridge, Cambridge University Press, 1983, 409-420.
633. Decoster M., *Demografie van Torhout, periode 1818-1940*. - JHKH., (1983), Dem. Tor., 1-28.
634. De Lille K.M., *Ieperse honderdjarigen, eerste deel : vóór 1500*. - IK., 19 (1983) 44-45.
635. Demars-Sion V., *Illégitimité et abandon d'enfant : la position des provinces du Nord (XVIIe-XVIIIe)*. - RN., 65 (1983) 481-506.
636. Derville A., *Le nombre d'habitants des villes de l'Artois et de la Flandre Wallonne (1300-1450)*. - RN., 65 (1983) 277-299.
637. Janssens A., *Het Brugse bevolkingsaantal in 1477*. - Van middeleeuwen tot heden. Bladeren door Brugse kunst en geschiedenis, Brugge 1983, 29-35.
638. Kunitz St. J., *Speculations on the European Mortality Decline*. - EHR., 2nd series, 36 (1983) 349-364.
639. Prevenier W., *La démographie des villes du comté de Flandre aux XIVe et XVe siècles. Etat de la question. Essai d'interprétation*. - RN., 65 (1983) 255-275, krt., tab.
640. Wall R., *Does owing real property influence the form of the household? An example from rural West Flanders*. - Wall R. (ed.), *Family forms in historic Europe*. Cambridge, Cambridge University Press, 1983, 379-407.
641. Wall R., *The composition of households in a population of 6 men to 10 women : south-east Bruges in 1814*. - Wall R. (ed.), *Family forms in historic Europe*. Cambridge, Cambridge University Press, 1983, 421-474.
- Zie ook nrs. 1, 3, 22, 241, 283, 340, 348, 351, 393, 423, 451, 466, 475.

3. Literatuurgeschiedenis.

642. *André Demedts en zijn familie*. - CUR., 18 (1983) 90, 126-131, ill.
643. Bossier W., *Uit de brieven van Arthur Bossier aan zijn zoon Herman (1926 tot 1951)*. - BO., 23 (1983) 34-80, 111-139, ill.
644. Callewaert F., *Hendrik Conscience en Midden-West-Vlaanderen*. - GiK., 21 (1983) 2, 16-28, ill.
645. De Bruyne M., *Consciencies relatie met en brieven aan Eugeen Van Oye*. - B., 83 (1983) 270-286.
646. De Bruyne M., *Pieter Renier en Conscience in 1857*. - B., 83 (1983) 80-83.
647. De Busschere K., *Nog over «De Zwaantjes» door Hendrik Persyn*. - RT., 14 (1983) 3-4, 54-55.
648. Demedts A., *Realisatie van het museum «Het Lijsternest»*. - V., 31 (1982) 215-218, ill.
649. Demedts A., *Rond Michiel de Swaen*. - V., 31 (1983) 284-285, ill.
650. Deprez A., *Het 19de-eeuws literatuuronderzoek in Vlaanderen. Status quaestio- nis*. - WT., 42 (1983) 193-218.
Met een bibliografie (cfr. nr. 651, hieronder).
651. Deprez A., *Publikaties over de Vlaamse literatuur in de 19de eeuw. 1979-1983*. - WT., 42 (1983) 204-218.
Niet opgenomen zijn de publikaties over H. Conscience en G. Gezelle.
652. Dewitte A., *De Brugse Société Littéraire (1786-1881). Een doorsnede uit de jaren 1851-1852*. - BO., 23 (1983) 227-231.
653. Dewitte A., *Hadrianus Marius Nicolai's lof van Brugge*. - B., 83 (1983) 258.
In een druk van 1612.
654. Gevers L., *Rodenbach en België. Een niet gepubliceerde tekst van Albrecht Rodenbach*. - WT., 42 (1983) 129-138.
655. Heitmann Kl., *Philippe de Commynes dans la recherche historique et l'histoire littéraire contemporaine*. - MSHC., 13 (1983) 83-96.
656. Hulpiau K., *Dichter René De Clercq als flamingant. Voor Vlaanderen en Groot-Nederland*. - WT., 42 (1983) 236-247.
Vervolg op Boekenschouw 1982 (HEM. 1983) nr. 516.
657. Hulpiau K., *Dichter R. De Clercq als flamingant. Voor Vlaanderen en Groot-Nederland*. - WT., 42 (1983) 4, 236-247.
658. Huyghebaert J., *Albrecht Rodenbach en de uitgave van zijn eerste gedichten*. - WT., 42 (1983) 31-43.
Roeselare, december 1878.
659. Huyghebaert J., *Alexander Rodenbach en de slag bij Rozebeke*. - B., 83 (1983) 178-184.
Een betwisting over de localisatie van de slag van 1382 : Rozebeke bij Oudenaarde, Westrozebeke, Oostrozebeke ?
660. Huyghebaert J., *Negen maal de gehele Voltaire bij Johan Rodenbach te Oostende*. - B., 83 (1983) 253-255.
Aufklärungslektuur bij Oostends boekhandelaar.
661. Huyghebaert J., *Toneel in Vlaanderen in 1797. De redevoering van de Fonteinsten uit Gent ter gelegenheid van de Kortrijkse toneelwedstrijd*. - Spiegel der Letteren, 23 (1981) 81-97.
662. Jacobs R., *Over Colijn van Rijssele, de mysterieuze*. - V., 31 (1982) 280-283, ill.
663. Künzel R.E., *Over schuld en schaamte in enige verhalende bronnen uit de tiende en elfde eeuw*. - BMGN., 98 (1983) 358-372.
664. Lecomte E., *Conscience en Torhout*. - JHKH., (1983), Consc. T. 1-56.

665. Lemaire-Devaere Cl., *Nederlandse wereldlijke literatuur in de laat-Bourgondische tijd*. - V., 31 (1982) 188, 140-144, ill.
666. Lissens R.F., *Rodenbachliteratuur 1980. Kritische commentaar en open vragen*. - Spiegel der Letteren, 24 (1982) 208-224.
667. Moeyaert C., *Onze taal in Frans-Vlaanderen in het verleden en nu*. - V., 31 (1982) 276-279, ill.
668. Moeyaert C., *Recente uitingen van Nederlandstalig literair leven in Frans-Vlaanderen (1850 tot nu)*. - V., 31 (1982) 287-290, ill.
669. Muylaert W., *Gezelle en Conscience : enkele raakpunten*. - BO., 23 (1983) 369-373.
670. Nachtergaele V., *De Franse literatuur in Frans-Vlaanderen*. - V., 31 (1982) 291-294, ill.
671. Rowan N., *Gezelles «De Slekke» en Shakespeares «Venus and Adonis» : een «missing link»*. - Spiegel der Letteren, 24 (1982) 232-234.
672. Smeyers J., *Een «Lichtbal» schuilt in ieders hoofd*. - B., 83 (1983) 76-79.
Een moraliserend gedicht van de Ieperse rederijker K.L. Fournier (1730-1803) n.a.v. proefnemingen met luchtballons in het voorlaatste decennium van de 18de eeuw.
673. Smissaert E., *Zedenromans uit de 19e eeuw over «Kust en Zee»*. - Pl., 12 (1983) 95-96.
Bibliografische bijdrage.
674. Vancolen P., *Hendrik Conscience en Kortrijk*. - CUR., 18 (1983) 89, 102-104, ill.
Openingsrede bij tentoonstelling.
675. Van den Hende F., *Rederijkersgenootschappen in Frans-Vlaanderen gedurende de tweede helft van de achttiende eeuw*. - V., 31 (1983) 285-286, ill.
676. Van Hoecke W., *De vroegste uitingen van Nederlandstalig literair leven in de Franse Nederlanden*. - V., 31 (1982) 279-280, ill.
677. Vermoortel Ph., *Multatuli en Gezelle, of de metamorfosen van «Een Japanse Steenhouwer»*. - Spiegel der Letteren, 22 (1980) 200-224.
Multatuli's *Japanse Steenhouwer* en *Barbarte* in 1867 onder aangepaste vorm in *Rond den Heerd* afgedrukt.
678. Westenbroek J.J.M., *Het actuele Gezelle-onderzoek*. - WT., 42 (1983) 219-218.
Met een selecte bibliografie : *Editions van en studies over Guido Gezelle. Een keuze. 1980-1983* (blz. 231-235).
- Zie ook nrs. 174, 183, 195, 204, 252, 302.

4. Geschiedenis van het onderwijs.

679. Barbry R., *Caechisatie en zondagsschool op het Zuid-westvlaamse platteland. Reningelst, 1645-1880*. - HEM., 120 (1983) 45-87, tab., krt.
680. Beun J., *De stichting van de scholasterie der stede van Meessen in 1575*. - Stad Mesen, herinnering en geschiedenis samengevoegd bij de tiende verjaardag van het museum, Mesen 1983, 167-173, ill.
681. Billiau Otto L., Duflou L. en Doom A., *75 jaar vrij technisch onderwijs Ieper*. Ieper, W. Deleu, 1983, 294 blz., ill.
682. Copillie A., *De Zusters in de gemeenteschool van Lampernisse 1898-1982*. - DD., 2 (1983) 15-19, ill.
683. De Bruyne M., *Het provinciaal beleid inzake studie van geschiedenis, volkskunde en archeologie*. - V., 31 (1982) 230-234, ill.
In West-Vlaanderen.

684. Decouttere A., *Het gemeentelijk onderwijs in Oostkerke (Diksmuide)*. - DD., 2 (1983) 153-157, ill.
685. De Maesschalk E., *De invloed van de Leuvense universiteitscolleges op het ontstaan en de uitbouw van de seminaries in de Nederlanden*. - Noordpouw. Cultureel tijdschrift van de Provincie Antwerpen, 19-20 (1979-1983) 7-13.
686. De Paepe R., *Vijfentwintig jaar Heilige Germana-avondschool te Kortrijk (1874-1899)*. - HGOK., 49 (1982) 251-255, ill.
687. D'Hont A., *Op school te Knokke*. - CII. (1982) 19, 5-15, ill.
± 1830-1980
688. Doise A., *Geschiedenis van de scholen te Westvleteren. Deel II. De Meisjesschool op het dorp (± 1740-1968)*. - VI., 5 (1983) 3, 1-75, ill.
Deel I : VI., 4, (1982) 3, II-V, 1-102, ill. (Cfr. Boekenschouw over 1982, HEM 1983, nr. 419).
689. Franchoo A., *Schoolstrijd op hoog niveau te Varsenare*. - BO., 23 (1983) 83-90.
690. Holt G., *Free places at the English College of St.-Omers and Bruges and at the Liège Academy*. - Archivum Historicum Societatis Iesu, 52 (1983) 115-126.
691. Hostyn N., *Een voorloper van de Oostendse kunstacademie : de Ecole industrielle*. - Pl., 12 (1983) 212-215 en 254-256.
Wordt voortgezet.
692. Huyghebaert J., *De voorgeschiedenis van het Voorschriftenboek van Andries Stéven*. - B., 83 (1983) 382-393.
Een leesboek voor schoolgebruik, in 1714 samengesteld door de Kasselse schoolmeester-dichter A. Stéven.
693. Lagrain R., *Gezelles godsdienstlessen in het Engels klooster*. - Brugge, 1983, 144 blz., ill.
694. Lermyte J.-M., *De gemeentelijke school van Moorslede in het gedrang. 1884-1885*. - B., 83 (1983) 185-191.
695. Neyt L., *Generaties Tieltenaars op de schoolbanken. Van Vlaamse en Franse kostschool tot lagere afdelingen van het Sint-Jozefcollege, 1788-1983*. - RT., 14 (1983) 2, 1-184, ill.
696. Therry M., *Volksboeken in het onderwijs. Een lijst van verboden boeken van de Brugse bisschop Antoon Triest uit 1621*. - HEM., 120 (1983) 223-226.
697. *Terugblik... op 40 jaar Kon. Atheneum te Ieper (1943-1983) met vergezicht op meer dan 150 jaar officieel onderwijs te Ieper*. - Z.p.j. (Ieper, 1983), 40 blz., ill.
698. [Thurman P.], *De opheffing van het Jezuïetenklooster en -college te Kortrijk, de oprichting van het Koninklijk College en van de Sint-Michielsparochie - 1773*. - HGOK, 49 (1982) I-XXVIII, 1-237, ill.
699. V[an] A[cker] L., *Franse schoolmeesters in Waregem, 1794*. - B., 83 (1983) 85.
700. V[an] B[iervliet] L. & V[an] A[cker] L., *Enige bijzonderheden over de weefschool te Tielt*. - B., 83 (1983) 309-311.
701. Vanderhaeghe D., *De schoolstrijd te Torhout, periode 1878-1884*. - JHKH., (1983), sch. str., 1-19.
702. Van Dyck M.J., *Zuster Maria Jozefa-Henriette Haeck in dienst van opvoeding en onderwijs, 1883-1961*. - Onze Alma Mater, 37 (1983), 325-348.
703. Vansteenkiste S., *Het gemeentelijk onderwijs te Wervik van 1841 tot en met de schoolstrijd (1879-1884)*. - SOCW., jaarboek 2 (1983) 71-83.
704. Vereecke K., *De muziekschool van Torhout 1871-1918*. - JHKH., (1982), Muz. Tor. 1-13, ill.
705. Visser W., *De «School met de Bijbel» te Sluis*. - RP., 25 (1983) 153-162.
19de-20ste eeuw

5. Kunstgeschiedenis en Monumenten.

706. Bals Ch., *Kroniek van de Capellemolen te Schuiferskapelle*. - RT., 14 (1983) 3-4, 51-53.
707. Beels A., *Heiligen sterven staande*. - SOCW., jaarboek 2 (1983) 9-15.
Standbeeld van Sint-Servulus te Wervik.
708. Beernaert B., *Het Steen. Een benadering van de vroegere Brugse gevangenis*. - Van middeleeuwen tot heden. Bladeren door Brugse kunst en geschiedenis. - Brugge 1983, 20-28, ill.
709. Beernaert B., Constandt L., Esther J.-P., *Het hof van Gistel. Geschiedenis en restauratie van een herenhuis in Brugge*. - GiK., 20 (1982) 4, 2-34, krtn., ill.
Met een bijlage over traptorens en uitkijktorens te Brugge.
710. Beun J., *Abdis Adelaidis en het verdwenen schilderijtje van Onze-Lieve-Vrouw van Mesen*. - IK., 19 (1983) 54-57, ill.
Afbeelding van de vierde abdis van Mesen, Adelaidis (1141-1164), naar aanleiding van de instelling van de Grote Keer in 1144, viering van de H. Kruisrelikwie.
711. Blazy G., *Les façades anciennes à Dunkerque, 1662-1789*. Dunkerque 1982, 107 blz., ill.
712. Brys A., *De maatstok van Peter Benoit*. - B., 83 (1983) 438, ill.
713. Callewaert F., *Schilderij van Otto van Veen in St.-Michielskerk te Roeselare*. - GiK., 21 (1983) 2, 2-3, ill.
714. Constandt Hugo J., *De crypte van de abdijkerk te Mesen*. - Stad Mesen, herinnering en geschiedenis samengevoegd bij de tiende verjaardag van het museum, Mesen 1983, 109-115, ill.
715. Coornaert M., *De molens in de heerlijkheid Dudzele*. - RP., 25 (1983) 47-64.
716. Culot P., *Sites de la Sambre et de la Lys en 1608 et 1609 par Adrien de Montigny. Un album exécuté pour Charles de Croÿ perdu et retrouvé*. - V., 49-50 (1980-1981) 55-84, ill.
717. Debaes J., *La rétrospective Pierre Baeyens (1894-1963). Peintre impressionniste et folkloriste*. - MSHM., 5/2 (1983) 245-248 + 3 pl.
718. Decan R., Demeester L., Timmermans M., Van Mulders W., *Kunstbeeld in Vlaanderen vandaag : 100 hedendaagse kunstenaars*. - [Tielt/Bussum] : Lannoo ; [Brussel] : BRD, 1982, 266 blz., ill.
719. Decorte P. en Van Houdt S., *Wervikse gevels vóór 1914*. - SOCW., jaarboek 2 (1983) 177-202.
720. De Keyser R., *De Oude Molen te Oostkerke*. - RP., 25 (1983) 163-167, ill.
721. Demoen H., *Jordaens' «Aanbidding der Wijzen» (II)*. - DD., 2 (1983) 33-34.
Verdwenen schilderij, voor de eerste wereldoorlog in de dekanale kerk van Diksmuide. Deel I : DD, 1 (1982) 128-136 (Cfr. Boekenschouw over 1982, HEm. 1983, nr. 561).
722. De Mulder L., *Standplaats Gezelle-gedenkteken*. - Schr., 13 (1983-1984) 6, 6-10, ill.
Discussies rond de keuze van een standplaats voor het Gezellestandbeeld, Brugge 1928-1929.
723. De Ridder J.H.A., *Gerechtigheidsstaferelen binnen Brugge, uit de vijftiende en de zestiende eeuw*. - Van middeleeuwen tot heden. Bladeren door Brugse kunst en geschiedenis, Brugge 1983, 41-55, ill.
724. Despriet Ph., *De abdijhoeve van Klommeres (Clairmarais)*. - FN., (1983) 147-159.
725. Despriet Ph., *De architectuur in de Franse Nederlanden*. - V., 31 (1982) 302-304, ill.

726. Despriet Ph., *De Zuidwestvlaamse parochiekerken : een duizendjarige geschiedenis*. - Kortrijk : P. Despriet, 1982, 200 blz., ill.
727. Devos D., *Een ontwerp van Jan Garemijn voor een beeldhouwwerk in de kerk van Pittem*. - Van middeleeuwen tot heden. Bladeren door Brugse kunst en geschiedenis, Brugge 1983, 127-130, ill.
728. Devyt C., *Onze windmolens in 1983*. - B., 83 (1983) 441.
729. Dreesen J.B., *De Engelse kerk te Oostende*. - Pl., 12 (1983) 274-275.
730. Dufey-Haeck M.L., *Le thème du repos pendant la fuite en Egypte dans la peinture flamande de la seconde moitié du XVe au milieu du XVIe siècle*. - BTOK., 48 (1979) 45-76.
- O.a. bij H. Memling en G. David.
731. Duflou L., *Werd in 1594 de eerste klok in de kerktoeren te Vlamertinge geplaatst ?* - IK., 19 (1983) 127.
732. Duverger E., *De schilderijen van F.-J. Dierckxsens voor de Sint-Corneliuskerk te Aalbeke*. - B., 83 (1983) 425-429.
733. Esther J.-P., *Monumentenbeschrijving en bouwgeschiedenis van de Jeruzalemkapel*. - [Tentoonstellingscatalogus] Adornes en Jeruzalem, Brugge 1983, p. 50-81, ill.
- Brugge.
734. Ewing D., *Further observations on the «Bruges Madonna» : Ghiberti sources for Michelangelo*. - BTOK., 48 (1979) 77-83, ill.
735. Ewing D., *The influence of Michelangelo's «Bruges Madonna»*. - BTOK., 47 (1978) 77-105, ill.
736. Fontier J., *Vijf kunstenaars uit het Brugse*. - Van middeleeuwen tot heden. Bladeren door Brugse kunst en geschiedenis, Brugge 1983, 158-168, ill.
- M. Martens, G. Swimberghe, P. Spilliaert, R. Ramon, J. Verduyn.
737. Geirnaert N., *Kunst en geestesleven te Brugge in de schaduw van de Bourgondische hertogen (ca. 1450-1482)*. - V., 31 (1982) 188, 133-139, ill.
738. Geldhof J., *De Claeissins en het Magdalena-leprozenhuis*. - BO., 23 (1983) 249-268, ill.
739. Geldhof J., *Kerkklokken uit het oude bisdom Brugge. Uit de visitatieverslagen van Arents (Gistel) 1733-1735 en van Mgr. de Castillon 1745-1746*. - B., 83 (1983) 287-308.
740. Goethals P., *Le moulin de Ten-Brielen à Comines avant sa restauration*. - MSHC., 13 (1983) 469-510.
741. Goetinck M., *Verkenning in het Memlingmuseum*. - Schr., 12 (1982-1983) 8, 7-11 ; 9, 7-10 ; 10 ; 5-10 ; 11 ; 5-10 ; 12, 7-10 ; 13 (1983-1984) 1, 4-9.
742. Gyselen G., *Het Brugs kunstatelier Grossé tussen de twee wereldoorlogen*. - B., 83 (1983) 411-417.
743. Hennebert J., *Les peintures murales funéraires de Warneton. Identification et traitement*. - Mémoire lic. en arch. et hist. de l'art UCL, 1983, 231 blz. + afb.
744. Hostyn N., *Marineschilder Louis Serruys (1820-1873)*. - HEM., 120 (1983) 227-231.
745. Hostyn N., *Monumenten te Oostende*. - Pl., 12 (1983) 21-25, 54-56, 75-77, 108-110, 124-125, 180-182, 218-219.
746. Hostyn N., *Oostendse muziekgeschiedenis*. - Pl., 12 (1983) 27, 49-50, 71-72, 174-176, 227-229.
- Het festival Chaminade, C. Saint-Saëns, J. Strauss, J. Deswert, J. Michel.
747. Nostyn N., *Vergeten Oostendse schilders*. - Pl., 12 (1983) 9-12, 42-43, 62-63, 91-92, 128-130, 185, 199-200, 223.

- F. Buelens, G. Teygeman, E. Baes, L. Baes, E. Hamman, A. Delwaide, M. Desforges, A. Vlamincq en M. Vlamincq-Dufour, T. Kockerols, C. Bens, R. Buys, P. Beniest, A. Carroen.
748. Hostyn R., *Oostendse orgels : Anglicaanse kerk*. - Pl., 12 (1983) 66-67.
749. Hostyn R., *Orgels in groot-Oostende : Sint-Katharinakerk*. - Pl., 12 (1983) 205.
750. Janssens de Bisthoven A., «*L'affaire des tableaux de Bruges*» en de vermeende restauratie van de Vlaamse Primitieven in 1902-1908. - HEM., 120 (1983) 189-222.
751. Janssens de Bisthoven A., *Stedelijk museum voor schone kunsten (Groeningemuseum) Brugge*. - Bewerkt en aangevuld naar de 1ste Nederlandse en 2de Franse uitg. / met de medewerking van M. Boes-Dondeyne en D. De Vos. - Brussel : Nationaal Centrum voor navorsingen over de Vlaamse primitieven, 1981, ill. (De Vlaamse primitieven 1. Corpus van de vijftiende-eeuwse schilderkunst in de Zuidelijke Nederlanden). Deel 1 - 1981 - VIII, 233 blz., CCLIII pl.
752. Kubach H.E., *Inventaris van de kunstmonumenten*. - V., 31 (1982) 224, ill. Over de reeks «Kunstrapatrimonium van West-Vlaanderen».
753. Laenen M., *Het woonhuis van de hofstede «Het Paddekot» in Abele (1e deel)*. - AdS., 4, 3-13, ill. Ontleding van het woonhuis.
754. Lams L., *Het vagevuurkapelletje te Wingene : historiek en legende*. - RT., 14 (1983) 3-4, 44-50.
755. Lannoo L., *Opmerkelijke archivalische vondsten in de Duinenabdij*. - Van middeleeuwen tot heden. Bladeren door Brugse kunst en geschiedenis, Brugge 1983, 131-138. Betreffende de orgels van de abdijkerk van De Duinen te Brugge.
756. Lannoo L., *Het orgel van de Jeruzalemkapel*. - [Tentoonstellingscatalogus] Adornes en Jeruzalem, Brugge 1983, p. 91-96, ill. Te Brugge.
757. Lannoy J., *De tinglazuurtegel in Vlaanderen eind 18de eeuw*. - RT., 13 (1982) 1, 19-40, ill.
758. Lobelle-Caluwé H., *Een datum voor de «boot van Blindekens»*. - BO., 23 (1983) 321-335, ill. In de Blindekenskapel te Brugge.
759. Maertens A. en Despriet Ph., *De Sint-Pieterskerk in Emelgem : geschiedenis, opgravingen, kunstbezit*. - Kortrijk : Archeologische stichting voor Zuid-West-Vlaanderen, 1983, 95 blz., ill. (Archeologische en historische monografieën van Zuid-West-Vlaanderen ; 6).
760. Maes H., *Margareta van Oostenrijk in Deinze en de eerste (?) Deinse schilder*. - LG., 25 (1983) 305-309.
761. Meulemeester J.L., *Enkele kleine verbouwingswerken aan de Brugse Sint-Walburgakerk op het einde van de achttiende eeuw*. - BO., 23 (1983) 359-367.
762. Meulemeester J.L., *Jakob Cox en zijn œuvre in Brugge*. - Van middeleeuwen tot heden. Bladeren door Brugse kunst en geschiedenis, Brugge 1983, 65-114, ill.
763. Mortelmans R., *Het doksaal van Diksmuide*. - DD., 2 (1983) 24-28, ill.
764. Muylaert F., *Kastelen te Beernem*. - JBB., 16 (1983), 57-67, ill.
765. Oursel H., *La peinture flamande dans les Musées du Nord de la France*. - FN., (1983) 29-54.
766. Penninck J., *De Sint-Gilliskerk te Brugge*. Brugge, Heemkundige Kring M. Van Coppenolle, 1983, 160 blz., ill.
767. Penninck J., *De Sint-Gilliskerk te Brugge*. - HBBO., 14 (1983) 11-12. Vervolg van Boekenschouw 1982 (HEM. 1983), nr. 620.
768. Rotsaert J., *Echte identiteitspapieren voor het echtpaar Arnolfini - de Cenani*. - BO., 23 (1983) 91-110, ill.

769. Schoonbaert L.M.A., *De provinciale musea voor beeldende kunst*. - V., 31 (1982) 219-223, ill.
In West-Vlaanderen.
770. Simon J., *Un peintre de Courtrai inconnu. Alphonse Morel de Tanguy*. - HGOK., 49 (1982) 245-250.
771. Smolderen L., *Le tombeau de Charles le Téméraire*. - BTOk., 49-50 (1980-1981) 21-53, ill.
772. Stroh R., *Muzikaal en artistiek beschermheerschap in het Brugse Gilde vanden Drogghen Boome*. - B., 83 (1983) 5-18.
773. Symoen R., *De geschiedenis van de Keiemse kerkklokken*. - DD., 2 (1983) 140-144, ill.
774. Van Canneyt I. & Verschaeve A., *Vlaams koper en brons*. Brugge 1983, 120 blz., ill.
775. Van den Abeele A., *Jan Beerblock en de Brugse armenkamer. De oplossing van een enigma ?* - BO., 23 (1983) 453-468, ill.
776. Van den Abeele A., *De kunstverzameling Jan Garemyn*. - B., 83 (1983) 41-61. Met een inventaris van 7546 nummers.
777. Vandenauweele A., *De putti's in 't Koningspark*. - Pl., 12 (1983) 268-269. Te Oostende.
778. Vandenberghe S., *Mechelse albasten reliëfs bij de zusters Coletienen te Brugge*. - BO., 23 (1983) 469-481.
779. Van den Heuvel J., Rombauts W., De Smet H. e.a., *Sint-Walburga, een Brugse kerk vol geschiedenis*. - Brugge : Jong kristen onthaal voor toerisme, 1982, 214 blz., ill.
780. Van den Heuvel J., *Een stille liefde voor de Zwinstreek : de Knokse schilder Jean Parmentier*. - CII., (1982) 19, 16-22, ill.
(Elsene 1883-Oostkerke 1973)
781. Vandewalle A., *De collegekamer van het Sijseele op de Brugse Burg in 1748*. - BO., 23 (1983) 489-496, ill.
782. Vandewalle A., *Van Genuese Loge tot Saaihalle*. - Vermeersch V. e.a., *De Genuese Loge*. Brugge - 1983, 15-29, ill.
783. Vansuyt M., *Ieperse leeuwen in het verre Canberra*. - GiK., 21 (1983) 3, 35-37, ill.
Twee stenen leeuwen, afkomstig van de vroegere Menenpoort, in 1936 naar Canberra gestuurd om er deel uit te maken van het War Memorial.
784. Van Vooren Etienne, *De kerk van Nieuw-Roeselare. Architecturaal-archeologische expressie van de evolutie van het koor en de sacristie. Deel een : Het tweedimensionaal vlakeffect*. - AM., 33 (1982) 183-209, plannen.
785. Verbeke R.V., *Het Werviks gedenkteken voor de doden van de twee wereldoorlogen*. - SOCW., jaarboek 2 (1983) 85-104.
786. Vermeersch V. e.a., *De Genuese Loge. Van natiehuis tot bankinstelling*. Brugge 1983.
787. Verpaalen J., *De rosmolen : het zorgenkind van ons kultuurbezit*. - BdK., 25 (1983) 85-93, ill.
788. V[ilain] O., *De beschermde monumenten en landschappen te Oostende, Bredene en Middelkerke*. - Pl., 12 (1983) 126-127.
789. Vilain O., *Ex-librissen uit Oostende*. - Pl., 12 (1983) 230-232.
790. Vlaminck J., *De Audenaardemolen te Beernem*. - JBB., 15 (1982) 134-139, ill.
791. Wildemeersch H., *De restauratie van de Sint-Medarduskerk*. - SOCW., jaarboek 1 (1982) 27-39.
Wervik ; sinds 1979.
- Zie ook nrs. 42, 43, 44, 45, 171, 172, 229, 234, 252, 290, 312, 350, 369, 370, 454.

6. Geschiedenis van de Drukkunst, de Pers en de Communicatiemediën.

792. Cockx-Indestege E. en Machiels J., *Kroniek van de boekdrukkunst tot 1700*. - ABB., 53 (1982) 378-417.
793. Van Biervliet L., *Johannes Franciscus Grahame. Een merkwaardig figuur in de wereld van de pers te Brugge 1818-1829*. - B., 83 (1983) 356-361.
794. Van den Abeele A., *De eerste Franse overheersing (11 nov. 1792 - 26 maart 1793). De eerste drukwerken van de revolutie te Brugge*. - B., 83 (1983) 159-163.
795. Vandewalle A., *Brugse drukkers in de reformatietijd (ca. 1520-ca. 1585)*. - Hubertus Goltzius en Brugge 1583-1983, tentoonstellingscatalogus, Brugge, gemeentebestuur, 1983, 27-36, ill.
- Zie ook nrs. 866, 867.

7. Kerkgeschiedenis.

796. Arickx V., *Gevluchte Franse priesters in het Brugse Vrije. Oktober 1792*. - B., 83 (1983) 29-40.
Met een lijst van 86 namen.
797. Baelde M., *Paul Mergaert, monnik te Sint-Andries-bij-Brugge en «coadjutor» te Oudenburg (1568)*. - BO., 23 (1983) 169-176.
798. Baetens J., *Minderbroederskloosters in de Zuidelijke Nederlanden. Kloosterlexicon. 22. Eeklo*. - F., 38 (1983) 3-20.
799. Bijnsen B., *1912 - Het preken van een zending te Wulpen*. - BdK., 25 (1983) 139-140.
Verloop.
800. Bremmersch A., *Het Sint-Pieterskapittel te Torhout (1469-1568)*. - JHKH., (1982), Kap. Tor. 1-7.
801. Cloet M., *Kerkelijke instellingen en het belang ervan voor de plaatselijke geschiedenis*. - LG., 25 (1983) 3-31.
802. Cloet M., *Een onbekende catechismus van bisschop de Rodoan (1602-1616) ontdekt in The British Library*. - BO., 23 (1983) 177-197, ill.
803. Declercq P., *150 Jaar Zusters Paulinen*. - Kortrijk, 1983, 224 blz., ill.
804. De Keyser R. & Van den Heuvel J., *Priesterlijke benoemingen in de Sint-Guthagostreek, 1460-1472*. - RP., 25 (1983) 39-45.
805. De Leeuw L. & Geirnaert N., *Drogo's Vita Godeliph vertaald en opnieuw uitgegeven*. - OGE., 57 (1983) 396-404.
Recensieartikel over, en aanvullingen bij het boek van N.N. Huyghebaert en S. Gyselen (zie nr. 810).
806. Deregnacourt J.P., *L'élection de sépulture d'après les testaments douaisiens (1295-1500)*. - RN., 65 (1983) 343-352.
807. Dereine Ch., *Les limites de l'exemption monastique dans le diocèse de Thérouanne au XIe siècle : Messines, Saint-Georges-lez-Hesdin et Saint-Bertin*. - MSHC., 13 (1983) 39-56.
808. Dereine C., *Ies prédicateurs «apostoliques» dans les diocèses de Thérouanne, Tournai, et Cambrai-Arras durant les années 1075-1125*. - Analecta Praemonstratensia, 59 (1983) 172-189.
809. Deyon S. en Lottin A., *Les «Casseurs» de l'été 1566. L'iconoclasme dans le Nord de la France*. - Parijs, Hachette, 1981, 255 blz., 4 kaarten. (Boekbespreking door J. Scheerder, in RHE., 78, 1983, 144-146).

810. Drogo van Sint-Winoksbergen, *Vita Godeliph*. - Latijnse tekst ingeleid door N.N. Huyghebaert. Nederlandse vertaling door S. Gyselen. Tielt/Bussum 1982.
811. *Een eeuw vrijmetselarij in onze gewesten, 1740-1840*. Brussel, 1983, 232 blz., ill.
812. Ghekiere A., *Les abbesses de Messines*. - Stad Mesen, herinnering en geschiedenis samengevoegd bij de tiende verjaardag van het museum, Mesen 1983, 117-131.
 Samenvatting op grond van bij het artikel vermelde publicaties.
813. *Godelieve van Gistel*. Vertaling S. Gyselen. Tielt/Bussum 1982, 84 blz., ill.
 Vertaling van Drogo's Latijnse tekst uit 1084.
814. Gorissen P., *De proosdij van Sint-Amands te Kortrijk. Een alternatieve historische schets*. - Pascua mediaevalia, studies voor Prof. J.M. De Smet, Leuven 1983, p. 210-225.
815. Hamerlynck W., *De pastoors van Eeklo St.-Vincentius*. - De Eik, tijdschrift voor familiekunde, Eeklo, Meetjesland, 8, 1983, 3-125.
816. Heers J., *Anselm Adornes en de bedevaart naar het Heilig Land*. - [Tentoonstellingscatalogus] Adornes en Jeruzalem, Brugge 1983, p. 83-86.
817. Huyghebaert N., *De abdij te Sint-Winoksbergen in de vroege middeleeuwen*. - FN., (1983) 55-70.
818. Huyghebaert N., *De twee sermoenen van Drogo van Sint-Winoksbergen over de koning-martelaar St. Oswald*. - OGE., 56 (1982) 97-108.
819. Janssens de Bisthoven B., *Het feest van het H. Bloed*. - HEM., 120 (1983) 95-100.
820. Lowyck A., *Ledenlijsten van het kapittel van Sint-Pieter te Torhout*. - JHKH., (1982), LL Kap 1-24 + PR Kap 1-12.
 (13de eeuw - 1797)
821. Maes A., *De Zomergemse zoeaven*. - Zomergem, 1983, 44 blz., ill.
822. Milis L., *Beroering omtrent Bisdomsplitsingen in Vlaanderen in de jaren 1112-1113*. - Pascua mediaevalia, studies voor Prof. J.M. De Smet, Leuven 1983, p. 5-14.
823. Morlion C., *De onuitgegeven kloosterkroniek van het St.-Agneeteconvent als bron voor de deugdenspiegel en spiritualiteitsbeleving bij de vrouwelijke moderne devoten (Gent, 1434-1535)*. - OGE., 56 (1982) 342-362.
824. Ossieur E., *Het professieregister van het vrouwenklooster «Onze Lieve Vrouw ter Nieuwe Plant» te Ieper*. - VS., 19 (1983) 277-286.
825. Pauwels G., *Kroniek van een parochie. 75 jaar H.-Hartparochie te Izegem 1907-1982*. - Izegem, 1982, 208 blz. ill.
826. Pieters Els, *Het pastoraal beleid van Antoon Triest, 5de bisschop van Brugge (1616-1620)*. - LB., 25 (1982) 55-71.
827. Platelle H., *Culturele uitstraling van de abdijen in de Nederlanden in Frankrijk tijdens de middeleeuwen*. - V., 31 (1982) 295-301, krt., ill.
828. Platelle H., *Pratiques pénitentielles et mentalités religieuses au Moyen Age, la pénitence des parricides et l'esprit de l'ordalie*. - Mélanges de science religieuse, 40 (1983) 129-155.
 Met verschillende voorbeelden uit Vlaanderen.
829. Pollet J., *Het decanaat Torhout*. - B., 83 (1983) 174-177.
830. Pycke J. & Dumoulin J., *L'évangélisation de la Belgique seconde du IIIe siècle au VIe siècle. Etat de la question*. - Recueil d'études d'histoire hainuyère offertes à Maurice A. Arnould, Mons 1983, dl. I, p. 439-460.
831. Stockman L., *Kerkelijk en parochiaal leven in het Meetjesland voor 1600*. - AM., 33 (1982) 5-85, krt.
 Het noordwestelijk deel van het Meetjesland behoorde tot het Brugse Vrije.

832. Storme H., *Het ontstaan van het Westers Schisma (1378-1417) en de weerslag in Vlaanderen, voornamelijk voor 1383*. - Ieper Tuindag. Zesde Eeuwfeest, Ieper 1983, 59-105.
833. V[an] A[cker] L., *Fortuintoestand der Brugse kloosters in 1796*. - B., 83 (1983) 86-87, tab.
834. Van Biervliet L., *Een Engelse getuigenis van de bisschopswijding van J.B. Malou te Brugge 1849*. - B., 83 (1983) 62-63.
835. Vandenbussche R., *Bernard Moens, priester-banneling (1746-1837)*. - Ern. 1 (1982) 2, 10-16.
836. Van den Heuvel J., *Catechese te Damme rond 1660*. - RP., 25 (1983) 109-113.
837. Van den Heuvel J., *Pastors, Kapelaans en Onderpastors te Beerst*. - DD., 2 (1983) 49-60.
- Overzicht.
838. Van Herwaarden J., *Geloof en geloofsuitingen in de late middeleeuwen in de Nederlanden : Jeruzalembedevoarten, lijdensdevotie en kruiswegverering*. - BMGN., 98 (1983) 400-429.
839. Van Mingroot E., *De abdij van Zoetendale te Maldegem. Een kroniek (1215-1584)*. Maldegem, Davidsfonds, 1983, 240 blz., ill.
840. Van Nerom C., *La donation d'Eastchurch à l'abbaye des Dunes par le roi Richard Cœur de Lion*. - C., 34 (1983) 20-52.
841. Verhelst D., *Mgr. Jean-Baptiste Malou, bisschop van Brugge, en de stichting van Scheut*. - B., 83 (1983) 209-220.
842. Verleyen W., *La province flamande de la congrégation de Subiaco au XIXe siècle*. - RB., 93 (1983) 137-150.
- Met o.m. de abdij van Steenbrugge.
843. Wrong George M., *De kruistocht van 1383 of de kruistocht van de Bisschop van Norwich*. - Ieper Tuindag. Zesde Eeuwfeest, Ieper 1983, 1-57.
844. Zijp R.P., *De lutheranen in de Lage Landen*. - SpH., 18 (1983) 626-634, ill.
845. *De Zwarte Nonnen te Oostende*. - Pl., 12 (1983) 15-16, 111-112, 183-184.
- Naar een anoniem 19de-eeuws handschrift.
- Zie ook nrs. 16, 29, 180, 194, 249, 275, 418, 427, 464, 467, 696, 737.

8. Geschiedenis van de Vlaamse beweging.

846. Deweerdt A., *De katholieke Vlaamsche Jonge Wacht te Roeselare 1890-1914*. - R., 14 (1982) 21-60.
- Vervolg van R., 12 (1980) 77-138.
847. Renson R. en Vanleeuwe T., *Sport en Vlaamse Beweging aan de Leuvense Universiteit, 1835-1918*. - Onze Alma Mater, 37 (1983), 283-306.
848. Schepens L., *Koning Albert, Charles de Broqueville en de Vlaamse Beweging tijdens de eerste wereldoorlog*. Tielt/Bussum 1982, 235 blz. 2de druk : 1983.
849. Surmont J., *De Vlaamse beweging weerspiegeld in de Oostendse literatuur*. - Pl., 12 (1983) 210-204, 224-226 en 279-281.
- Wordt voortgezet.
850. Van Campenhout F., *De uitsluiting van Léonce du Castillon uit de Vlaamsch-Christiene Volkspartij*. - WT., 42 (1983) 19-30.
- Conflict tussen de Daensisten L. du Castillon (1869-1941) en Hector Planquaert (1863-1953).
851. Van Haegendoren M., *Van taalstrijd tot staatsvorming*. - Leuven : Davidsfonds, 1983, 319 blz., ill. - (Keurreeks/Davidsfonds : nr. 157).

852. Van Landschoot R., *Bloei en ondergang van het AKVS 1914-1935. Een kritische reflectie op het werk van Louis Vos. Eindpunt of nieuw begin ? I. De jaren twintig.* - WT., 42 (1983) 115-128.

Recensieartikel over : Vos L., *Het Algemeen Katholiek Vlaams Studentenverbond 1914-1935*, Leuven 1982, 2 delen.

Zie ook nrs. 656, 657.

9. Militaire geschiedenis.

853. Arickx V., *Napoleonisten uit Watou en Haringe. Twee rare gevallen.* - B., 83 (1983) 362-363.

854. Biggs Reg. A., *The battle of Messines as remembered by Reg. A. Biggs, who took part as a soldier in the Australian Army.* - Stad Mesen, herinnering en geschiedenis samengevoegd bij de tiende verjaardag van het Museum, Mesen 59-62.

In 1917. Inleiding door Desmyter Georges, *Reginald A. Biggs, Australisch oudstrijder bezoekt Mesen*, 57-58.

855. Bromley J.S., *La mer du Nord : d'une guerre à l'autre (1688-1697/1702-1713).* - AVD, n° 16 (juin 1983), p. 133-168.

856. Cailliau J., *Hoe maarschalk Vauban beroep deed op Vlaamse genieën.* - Bdk., 25 (1983) 138.

Op waterbouwkundigen, 1706. Stadsarchief Veurne, nr. 172 bis.

857. Colson P., *The battle of Messines (7th June 1917 - 14th June 1917).* - Stad Mesen, herinnering en geschiedenis samengevoegd bij de tiende verjaardag van het museum, Mesen 1983, 53-55.

858. Cornillie K., *Het vluchtelingenleven in Frankrijk.* - IK., 19 (1983) 33-44, ill.

Overhaaste vlucht uit Ieper, 26 april 1915, wegens de gasaanval en het begeleidend bombardement. Autobiografisch.

859. Dejonghe E., *Etre «occupant» dans le Nord (vie militaire, culture, loisirs, propagande).* - RN., 65 (1983) 707-745, krtn., tab., ill.

860. De Lombaert J., *75 jaar militaire dienstplicht in België 1909-1984.* - JBB., 16 (1983) 95-101.

861. Beschrijver D., *De slag van Bulskamp en zijn historische betekenis.* - Bdk., 25 (1983) 29-32.

25 augustus 1297.

862. Dufflou L., *De belevenissen van een schooljongen in de oorlog en in de naoorlogse periode (1914-1922).* - IK., 19 (1983) 65-87, ill.

Autobiografisch

863. Dufflou L., *Belgische kinderen in Zwitserland gedurende de periode 1915-1919.* - IK., 19 (1983) 1-27, ill.

Evacuatie uit de frontstreek. Met namenlijst volgens gemeenten van herkomst.

864. H.L.P. (uit het archief van CUR.), *De versterkingen te Menen.* - CUR., 18 (1983) 87, 69-71, ill.

865. Keuckeleire A., *Het Belgisch hoofdkwartier te Sint-Andries-Brugge (mei 1940).* - BO., 23 (1983) 31-33.

866. Lanszweert R., *Wereldoorlog I, 1914-1918 (18). De Vlaamse dag- en weekbladen.* - IJzb., 13 (1983) 180, ill. ; (19) 188-189 ; (20) 196, portr. ; (20) 212, portr. ; (22) 243-244.

Vervolg op IJzb., 12 (1982) 172-173 (Cfr. Boekenschouw over 1982, HEm. 1983, nr. 639).

867. Lanszweert R., *Wereldoorlog I, 1914-1918 (23). Poging tot versmelting «De Belgische Standaard» en «Ons Vaderland»*. - IJzb., 13 (1983) 252 ; 260, portr.
868. *Oorlogsdagboek Oostende 1940-45*. - Pl., 12 (1983) 39-41, 69-70, 134-136, 171-172, 244-245, 276-278.
869. Parez R., *La guerre de 1914-1918 : Warneton. Témoignages recueillis par Louis Gesquière*. - MSHC., 13 (1983) 343-380.
870. Roche Ch., *Charles le Téméraire a-t-il eu une marine ?* - AVD., n° 16 (juni 1983), p. 7-25.
871. Stringer Alec W., *The battle of the London Scottish at Messines 31st October 1914 - 1st November 1914*. - Stad Mesen, herinnering en geschiedenis samengevoegd bij de tiende verjaardag van het museum, Mesen 1983, 49-51.
872. Strobbe M., *De loopgravenoorlog*. - RT, 13 (1982) 2, 119-127, ill.
873. Tanghe J., *Gestorven Diksmuidse Soldaten uit de Legers van Napoleon*. - DD., 2 (1983) 61-64.
874. Vanbossele J., *De artillerietoren*. - CUR., 18 (1983) 88, 82-83, ill.
Te Kortrijk.
875. Van Wesemael M., *Nog enig nieuws over de IJzer-inundatie van 1914*. - Bdk., 25 (1983) 69-73.
De Wulpense onderwijzer Germain Van Marcke (1874-1934) was het brein achter de onderwaterzetting van de IJzervlakte.
876. Vlaemync J., *De Dodengang*. - DD., 2 (1983) 6-12, ill., krt.
Diksmuide, oorlog 1914-18.
877. Vlaemync J., *De Slag van Diksmuide - Voorgevecht. 15 okt. 1914*. - DD., 2 (1983) 67-69 ; 160-165, ill.
- Zie ook nrs. 184, 326.

10. Geschiedenis van de Wetenschappen.

878. Delva Anna, *Vrouwengeneeskunde in Vlaanderen tijdens de late Middeleeuwen. Met uitgave van het Brugse Liber Trotula*. - Brugge, Genootschap voor Geschiedenis, 1983, 233 blz., ill. (Vlaamse Historische Studies, 2).

Lijst van de afkortingen

- A. = Augustiniana, Heverlee.
 AB. = Analecta Bollandiana, Brussel.
 ABB. = Archief- en Bibliotheekwezen in België, Brussel.
 ABVH. = Annalen van de Belgische Vereniging voor Hospitaalgeschiedenis, Brussel.
 AdS. = Aan de Schreve, Poperinge.
 AESC. = Annales. Economies-Sociétés-Civilisations, Parijs.
 AHN. = Acta historicae Neerlandicae.
 AM. = Appeltjes van het Meetjesland, Eeklo.
 AVD. = Les Amis du vieux Dunkerque, Duinkerke.
 B. = Biekorf, Brugge.
 BCFF. = Bulletin du Comité flamand de France, Duinkerke.

- BG. = Bijdragen tot de Geschiedenis, inzonderheid van het hertogdom Brabant, Antwerpen.
- BGTWO. = Bijdragen tot de geschiedenis van de tweede wereldoorlog.
- BGWZ. = Bijdragen tot de geschiedenis van West-Zeeuws-Vlaanderen.
- BIHBR. = Bulletin de l'Institut historique belge de Rome.
- BdK. = Bachten de Kupe, Nieuwpoort.
- BKCML. = Bulletin van de Koninklijke Commissie van monumenten en landschappen, Brussel.
- BMGN. = Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden, Utrecht-'s Gravenhage.
- BO. = Het Brugs Ommeland, Sint-Andries (Brugge).
- BOSKW. = Binding. Orgaan van de Stedelijke Kultuurraad, Wervik.
- BROB. = Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, Amersfoort.
- BSAM. = Bulletin trimestriel de la Société académique des Antiquaires de la Morinie, Saint-Omer.
- BSEPC. = Bulletin de la Société d'Etudes pour la province de Cambrai.
- BTFG. = Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis, Brussel.
- BTMG. = Belgisch Tijdschrift voor Militaire Geschiedenis, Brussel.
- BTNG. = Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis, Gent.
- BTOK. = Belgisch Tijdschrift voor Oudheidkunde en Kunstgeschiedenis, Brussel.
- C. = Cîteaux. Commentarii cistercienses, Westmalle.
- CB. = Cahiers bruxellois, Brussel.
- CBG. = Collationes.
- CBKGW. = Circulaire van het Belgisch Comité voor de Geschiedenis der Wetenschappen.
- CCM. = Cahiers de Civilisation médiévale, Poitiers.
- CENB. = Cercle d'Etudes numismatiques. Bulletin, Brussel.
- CII. = Cnoc is ier, Knokke.
- Cur. = Curtrike, Kortrijk.
- DD. = Den Dyzere, Diksmuide.
- Derlike = Derlike. Driemaandelijks tijdschrift van de Heemkring Dorp en Toren. Deerlijk.
- DJ. = Ledenblad. Heemkundige Kring David Jonckheere. Aartrijke.
- EHR. = The Economic History Review, Londen.
- Ern. = Ernigahem, Geschied-, heem- en familiekundige kring, Eernegem.
- F. = Franciscana, Sint-Truiden.
- FN. = De Franse Nederlanden. Jaarboek uitgegeven door de Stichting Ons Erfdeel, Rekkem.
- GB. = Gentse Bijdragen tot de Kunstgeschiedenis, Gent.
- GiK. = De Gidsenkring, Brugge.
- GK. = Gezellekroniek, Antwerpen.
- GP. = De gulden passer.
- GS. = Het gebied van Staden, Staden.
- GT. = Helinium.
- HBBO. = Heemkundige Bijdragen voor Brugge en Ommeland, Sint-Andries (voorheen : MBO. = Mededelingen voor het Brugs Ommeland).
- HEm. = Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis «Société d'Emulation» te Brugge.
- HG. = Hansische Geschichtsblätter.
- HGOK. = Handelingen van de Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring van Kortrijk.

- HKCG. = Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, Brussel.
 HKCUOW. = Handelingen van de Koninklijke Commissie voor de uitgave van oude wetten en verordeningen van België.
 HKZNM. = Handelingen van de Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor taal- en letterkunde en geschiedenis, Brussel.
 HMGOG. = Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent.
 IJZB. = De IJzerbode. Roesbrugge-Haringe.
 IK. = Iepers Kwartier, Ieper.
 JBB. = Jaarboek van de Heemkundige Kring «Bos en Beverveld», Oedelem.
 JGOKW. = Jaarboek van de Geschied- en Oudheidkundige Kring «De Gaverstreek», Waregem.
 JHC. = Jaarboek Heemkring Ter Cuere, Bredebeke.
 JHKH. = Jaarboek van de Heemkundige Kring Houtland, Torhout.
 JHKS. = Jaarboek van de Heemkundige Kring «Het Scheldeveld», Sint-Martens-Latem.
 KVA. = Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde, Gent.
 LA. = Het Land van Aalst.
 LB. = Het Land van Beveren, Kallo.
 LG. = De Leiegouw, Kortrijk.
 M. = Mandeldal.
 MA. = Le Moyen-Age, Brussel.
 MGN. = De middelaar tussen de genealogische navorsers.
 ML. = Museumleven.
 MMA. = Mededelingen van de Marineacademie, Antwerpen.
 MSHC. = Mémoires de la Société d'Histoire de Comines-Warneton et de la région, Komen-Waasten.
 MSHM. = Mémoires de la Société d'histoire de Mouscron et de la région, Moeskroen.
 N. = Naamkunde. Mededelingen van het Instituut voor Naamkunde te Leuven en de Commissie voor naamkunde en nederzettingsgeschiedenis te Amsterdam.
 NRA. = Nieuwe Rumbeekse Avondstouder, Rumbeke.
 O. = Ostendiana, Oostende.
 OE. = Ons Erfdeel, Rekkem.
 OGE. = Ons Geestelijk Erf, Antwerpen.
 OH. = Ons Heem, Sint-Martens-Latem.
 OZ. = Oostvlaamse Zanten, Gent.
 P. = Le Parchemin, Gentbrugge.
 Pl. = De Plate, Oostende.
 R. = Rollariensia, Roeselare.
 RB. = Revue Bénédictine, Maredsous.
 RBNS. = Revue belge de Numismatique et de Sigillographie, Brussel.
 RH. = Revue historique, Parijs.
 RHE. = Revue d'Histoire ecclésiastique, Leuven.
 RHES. = Revue d'Histoire économique et sociale.
 RN. = Revue du Nord, Rijsel.
 RP. = Rond de Poldertorens, Oostkerke.
 RT. = De roede van Tielt.
 S. = Scriptorium, Brussel.
 Schr. = Het Schrijverke. Orgaan van de Culturele Kring Sint.-Anna, Brugge.

- SE. = Sacris Erudiri, Steenbrugge.
SH. = Scientiarum Historia, Antwerpen.
SL. = Standen en Landen, Leuven.
SOCW., jaarboek = Jaarboek van de Stedelijke Oudheidkundige Commissie, Wervik.
SpH. = Spiegel Historiae, Bussum.
Streven = Streven. Maandblad voor Geestesleven en Cultuur, Leuven.
TER. = Terroir : Bulletin trimestriel du musée de folklore Léon Maes, Mouscron.
TG. = Tijdschrift voor Geschiedenis, Groningen.
TGB. = Tijdschrift (driemaandelijks) van het Gemeentekrediet van België, Brussel.
TM. = Ten Mandere, Izegem.
TN. = Tijdschrift voor Numismatiek, Brussel.
TRG. = Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis, Groningen.
TSG. = Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis.
TT. = Taal en Tongval.
V. = Vlaanderen, Tielt.
VK. = Volkskunde, Antwerpen.
VI. = Vlietmara, Vleteren.
VMSOCW. = Verslagen en Mededelingen van de Stedelijke Oudheidkundige Commissie, Wervik.
VN. = La vie numismatique, Brussel.
VS. = De Vlaamse Stam, Antwerpen.
W. = 't Wingerhoen, Menen.
WT. = Wetenschappelijke Tijdingen, Sint-Amandsberg.
Z. = Zonneheem, Zonnebeke.
Zilleghem = Zilleghem, Zedelgem.
Z.T. = Zeeuws Tijdschrift, Middelburg.

Register op de auteursnamen

Acke R., 398	Baes L., 747
A.D.E., 414	Baeten W., 11
Aerbeydt G., 173	Baetens J., 798
Aerts E., 1, 504, 539	Baetens R., 543
Aertssen L., 429	Balduck E.E., 174, 175
André-Felix A., 2	Ballegeer L., 176, 361, 381
Andriessen J., 4	Bals Ch., 706
Ansar P., 428	Balthazar H., 319
Aricx V., 540, 796, 852	Barbier F., 33
Art J., 25, 541	Barby R., 679
Aubry M., 630	Bauer R., 318
Augustijn B., 3, 48	Bauters O., 544
Baeb E.J., 449	Bauwens J., 545
Baelde L., 68	Beele W., 69
Baelde M., 415, 505, 542, 797	Beels A., 707

- Beernaert B., 708, 709
 Benoot J., 483
 Berns J.B., 70
 Bertram M., 506
 Beun J., 49, 177, 342, 382, 430, 431,
 440, 441, 506, 546, 680, 710
 Biggs Reg. A., 854
 Bijmens B., 50, 410, 446, 447, 448,
 799
 Billen C., 2
 Billiau Otto L., 681
 Billiet G., 178, 276
 Billiet J., 547
 Billot C., 631
 Blazy G., 710
 Blok D.P., 319
 Blomme B., 179
 Blondeau R., 180, 181, 182, 183,
 352, 548
 Bocquillet A., 438
 Bonaert A., 185, 186, 187, 188, 189
 Boncquet P., 508
 Bonduel L., 425
 Bonenfant - Feytmans A.M., 190
 Bomans J., 184
 Boschvogel F.R., 277
 Bossier W., 643
 Bossu G., 478
 Bossu J., 51
 Boucquey R., 278
 Bourgeois H., 279
 Bourgeois J., 100, 101, 102, 104,
 105, 106, 107, 108, 109, 110,
 111, 509
 Boussy M., 450
 Bovesse J., 25
 Brauch V., 550
 Bremmersch A., 800
 Broeckhove M., 280
 Bromley J.S., 549, 855
 Bruneel D., 52
 Bruys A., 712
 Caestecker C., 362
 Cafmeyer M., 281
 Cailliau J., 551, 856
 Callebaut D., 112, 113
 Callewaert F., 474, 644, 713
 Cappon G., 425
 Carson P., 191
 Catrycke L., 466
 Cauchies J.M., 25
 Cauwe R., 14, 554
 Christiaens M., 18, 426
 Claes L., 320
 Claeys G., 462
 Clauzel D., 473
 Clement-Zwaenepoel G., 71
 Cloet M., 801, 802
 Cockshaw P., 2, 510
 Cockx - Indestege E., 792
 Coigneau D., 218
 Coleman D.C., 555
 Colson P., 857
 Constandt H.J., 432, 714
 Constandt L., 709
 Constandt M., 451, 452, 556
 Coornaert M., 557, 715
 Copillie A., 682
 Cornillie K., 858
 Cottyn J., 391
 Crappé R., 344
 Culot P., 716
 D.B., 511
 Dams J., 512
 Danhieux L., 18, 632
 Dawyndt G., 236, 282, 486
 Debaes J., 192, 193, 435, 717
 De Baillie W., 354
 De Belder J., 25
 De Bleeker A., 194
 Debonne S., 165
 Debrabandere F., 72, 73, 74, 75, 76,
 77, 89, 90, 146
 Debrabandere P., 416
 De Brie M., 467
 Debrock W., 453, 558
 Debroux A., 559
 De Bruyne H., 283
 De Bruyne M., 195, 196, 475, 560,
 561, 646, 683
 De Buschere K., 197, 284, 647
 Debyser D., 468
 De Caigny F., 198
 Decan R., 718
 De Ceunynck R., 114
 De Clerck G., 199, 392, 513
 Declerq P., 803
 De Cock S., 115, 116

- Decorte P., 495, 719
Decoster M., 633
Decouttere A., 684
De Cuyper J., 395, 417
De Ghellinck - Vaerneuyck X., 200,
201
Degroote K., 493
De Gryse P., 547
Degryse R., 333
De Haveskercke G., 217
De Jonghe D., 133
Dejonghe E., 859
De Keyser A., 53
De Keyser R., 34, 202, 203, 463,
562, 720, 804
De Langhe J.E., 78, 79
Delbeke J., 539
Deldicque A., 80
Deldicque H., 80
De Leeuw L., 805
Deleu J., 321
De Lille K.M., 634
Delmeire G., 436
De Lombaert J., 806
Deltour M., 204
Delva A., 878
Dely R., 454
De Maesschalck E., 322, 685
Demarest H., 285, 363
Demars - Sion V., 635
Demedts A., 323, 642, 648, 649
Demedts L., 434, 464
Demeester L., 718
De Meulemeester J., 117, 118, 119,
120
De Meyer L., 364
Demoen H., 721
De Mulder L., 722
Demuyne G., 563
De Paep R., 686
Depamelaere G., 205
Depauw C., 393, 437
Depauw - Debroux A., 6
De Poorter F., 408
Deprez A., 650, 651
Deregoucourt J.P., 564, 806
Dereine Ch., 25, 807, 808
De Ridder J.H.A., 723
Deroubaix J., 394
Derville A., 514, 515, 516, 517, 565,
636
Descamps C., 566, 567
De Schampheleire H., 11
de Schietere de Lophem A., 18
Beschrijver D., 81, 861
De Schutter G., 82
De Segher M.C., 146
De Simpel Fr., 110, 111, 491
De Smet A., 190
Desodt W., 168, 489
Desopper G., 358
Despy G., 2
Despriet P., 121, 122, 123, 124, 125,
126, 724, 725, 726, 759
Devadder J., 206
Devent G., 335
Devleeschouwer J., 54
Devliegheer L., 18, 128, 568, 569
Devogelare J., 570
De Vos D., 129, 727
Devos M., 83, 207
Devroey J.P., 2
Devyt C., 728
De Waele G., 25
Dewaele M., 42
Deweerd A., 846
Dewilde B., 571
Dewilde M., 157
De Winne A., 572
Dewitte A., 652, 653
De Witte H., 17, 18, 130, 131, 132,
133
De Witte M., 465
De Witte P., 573
Deyon S., 809
De Zegher E., 128, 134
Dezutter W.P., 17, 18, 133, 208,
209, 286, 287, 365, 574
Dhanens E., 171
Dhénin M., 163
Dhérent C., 574
D'Hont A., 210, 211, 687
Dhondt L., 11
D'Hondt M., 135
Doise A., 688
Donche P., 212
Donkersloot - De Vrij M., 55
Doom A., 681

- Draye H., 213
 Dreesen J.B., 214, 455, 456, 729
 Drogo van Sint-Winoksbergen 810
 Druant G., 469
 Dufey - Haeck M.L., 730
 Duflou L., 681, 731, 862, 863
 Dufournet J., 215, 576
 Dumont G.H., 324
 Dumont M.E., 25
 Dumoulin J., 830
 Dumoulin M., 25
 Dupas G., 82
 Duverger E., 732
 Duvosquel J.M., 2, 7, 8, 9, 18, 84,
 166, 411, 492, 577
 Duynstee M., 506
 Eloy A., 578
 Esther J.P., 579, 709, 733
 Ewing D., 734, 735
 Eyskens G., 216
 Falise J.P., 456
 Farasyn D., 355
 Ferfers F., 136, 167
 Fontier J., 736
 Fourdignier M., 580
 Fouret C., 581
 Franchoo A., 485, 689
 François L., 25
 Franquet R., 217
 Galland M., 2
 Galle H., 2
 Gaus H., 25
 Gautier A., 137, 138
 Geirnaert D., 36, 218
 Geirnaert N., 17, 35, 36, 37, 219,
 220, 367, 737, 805
 Gelber L., 288
 Geldhof J., 221, 738, 739
 Gerits J., 222
 Gesquiere G., 519
 Gevaert F., 357
 Gevaert J., 56
 Gevers L., 654
 Ghekiere A., 223, 224, 812
 Ghekière A., 433
 Gillon L., 267
 Gobijn R., 582, 583
 Godefroid S., 290
 Goderis J., 476
 Goegebuer L.M., 427
 Goethals P., 740
 G[oetinck] M., 225, 741
 Gorissen P., 814
 Gotovitch J., 2
 Graffart A., 2
 Grim J., 226
 Gubin E., 2, 584
 Gyselen G., 291, 292, 585, 742
 Gyseling M., 85
 H.L.P., 864
 Haesenne - Peremans N., 25
 Haerens D., 493
 Halsberghe R., 10
 Ham Th., 293
 Hamerlynck W., 815
 Hautekiet F., 227, 228
 Heers J., 816
 Heirwegh J.J., 2
 Heitmann Kl., 655
 Hélin E., 25
 Hennebert J., 743
 Hillewaert B., 139, 140
 Himpens G., 368
 Hindryckx J., 487
 Hoebanx J.J., 2
 Holt G., 690
 Hostyn N., 164, 229, 458, 691, 744,
 745, 746, 747
 Hostyn R., 748, 749
 Houtsma J., 38
 Hulpiau K., 656, 657
 Huyghebaert J., 294, 658, 659, 660,
 661, 692
 Huyghebaert N., 230, 231, 817, 818
 Huys P., 520
 Huysentruyt A., 232
 Isaac M.-Th., 39
 Jacob R., 384
 Jacobs R., 662
 Jansen H.P.H., 586
 Janssen H.L., 162
 Janssens A., 637
 Janssens G., 325
 Janssens P., 133
 Janssens de Bisthoven B., 18, 751,
 819
 Jansseune G., 141
 Jennart N., 18

- Jurion Fr., 103
Kelderman D., 169
Keppler U., 362
Kerckhof P., 397
Kerckhoffs - de Heij A.J.M., 521
Ketele E., 418
Keuckeleire A., 865
Kieser O., 522
Kittell Ellen E., 526
Klingelhöfer E., 86
Koninckx C., 11
Kubach H.E. 752
Kunitz St.J. 638
Künzel R.E., 663
Kurgan - Van Hentenrijk G., 2
Laenen M., 753
Lagrain R., 233, 693
Laleman M.C., 142, 143, 144
Lams G., 501, 523
Lams L., 754
Landuyt J., 345
Lannoo L., 297, 755, 756
Lannoy J., 757
Lanszweert R., 867
Laret A., 2
Lavaert J., 43
Le Calve M., 343
Lecomte E., 664
Leeuwerck E., 298
Lefevre P., 2
Lemaire - Devaere Cl., 665
Lermyte J.-M., 694
Leva Ch., 145
Leys H., 336
Liefvooghe J., 299
Lievens R., 218
Lippens L., 409
Lis C., 25
Lissens R.F., 666
Lobelle - Caluwé H., 758
Logie F., 625
Losfeld C., 234
Lottin A., 587, 809
Lowyck A., 300, 820
Machiels J., 792
Maddens N., 14, 337, 413, 420
Maertens A., 759
Maervoet W., 235
Maes A., 821
Maes H., 760
Maillard - Luypaert M., 32
Marchal J.B., 358
Maréchal G., 25
Messeyne M., 401
Merck A., 385
Mergaerts B., 625
Merlevede D., 400
Mertens J., 18, 588
Messiaen M., 236
Mestayer M., 301
Meulemeester J.-L., 369, 370, 761,
762
Meyers W., 25
Milis L., 822
Moeyaert C., 667, 668
Moeyaert W., 479
Monbaliu L., 237
Morlion C., 823
Morsa D., 2
Mortelmans R., 383, 763
Mortier R., 179
Muchembled R., 589
Mus O., 590
Muylaert F., 338, 764
Muylaert W., 302, 669
Myrta J.P., 61
Nachtergaele V., 670
Naert U., 238, 340, 351, 359, 383,
500
Neyt L., 695
Noterdaeme A., 303
Notteboom H., 62
Nuytens M., 15, 239
Ooghe R., 146
Ossieur E., 824
Oursel H., 765
Outteryck R., 591
Palmboon E., 3
Parez R., 439, 869
Pauwels G., 407, 825
Peene W., 389
Penninck J., 304, 766, 767
Peperstraete J., 87
Petit M., 402
Petit R., 25
Petillon C., 524
Pfister Chr., 592, 593
Pfister - Langanay C., 40

- Picon M., 158
 Pieters E., 826
 Platelle H., 18, 525, 828
 Pollet J., 341, 593, 829
 Prevenier W., 25, 319, 639
 Priem V., 403
 Puissant J., 2
 Pyck M., 147
 Pycke J., 830
 Queller D.E., 526
 R.A.B. (Blondeau R.A.) 352
 Raveschot P., 143, 142
 Renier J.P., 496, 497, 498, 527
 Renson R., 847
 Richard R., 595
 Roche Ch., 870
 Roegiers J., 11
 Roelandt J., 240
 Rogge M., 134, 148
 Roorde D.J., 319
 Roose B., 172
 Roose L., 218
 Rotsaert J., 170, 768
 Rotsaert K., 241, 242, 371
 Roulez J., 243
 Rowan N., 671
 Rubbrecht L.A., 494
 Ryckaert M., 17, 18, 63, 64, 244
 Ryckeboer H., 88
 Ryserhove A., 245, 326, 339
 Scharman M., 596
 Schepens L., 848
 Schier M., 246
 Schneider J., 618
 Scholliers P., 613
 Schoonbaert L.M.A., 769
 Schoonheere A., 412
 Schouteet A., 19, 372
 Scufflaire A., 25
 Selosse C.C., 20
 Simaey W., 597
 Simon J., 770
 Simons W., 404
 Sivéry G., 598
 Slos E., 346, 347
 Smeyers J., 11, 672
 Smissaert E., 459, 673
 Smolderen L., 771
 Soete J., 89, 90
 Soly H., 305
 Somerhausen C., 2
 Sommé M., 327
 Sosson J.-P., 528
 Steeghers W., 599
 Stockman L., 831
 Storme H., 832
 Stracké A., 178
 Stringer A.W., 871
 Strobbe M., 872
 Strohm R., 772
 Surmont J., 247, 460, 849
 Symaey A., 248
 Symoen R., 600, 773
 Swinberghe P., 17
 Six J., 18
 Taeldeman J., 91, 207
 Taelman J., 159
 Tanghe J., 873
 Termote J., 114, 119, 149, 150, 151,
 152, 153, 154, 155, 156, 157
 Therry M., 696
 Thienpont M., 306
 Thoen E., 48
 Thoën H., 116, 158
 Thurman P., 698
 Thys A.K.L., 307, 601, 602
 Tielemans L., 14
 Tillie W., 470
 Timmermans M., 718
 Tits - Dieuaide M.J., 25
 Tollebeek J., 21
 Top St., 308, 309
 Toutain Ph., 529
 Trenard L., 530, 603
 Triaille - Closset C., 25
 Trio P., 404
 Tyrone G., 249, 499
 Uyttebrouck A., 2
 Valcke L., 18, 604
 Van Acker L., 22, 250, 328, 329,
 472, 484, 490, 531, 605, 606,
 607, 699, 700, 833
 Vanacker V.F., 207
 Van Assche R., 251
 Van Belle J., 330
 Van Belle R., 44, 45
 Van Betsbrugge G., 14, 532, 608,
 609

Boekenschouw

- Van Biervliet A.T., 390
Van Biervliet L., 65, 252, 373, 700,
793, 834
Vanbossele J., 253, 421, 422, 423,
874
Van Buggenhout J., 424
Van Caillie A., 360
Van Campenhout F., 850
Van Canneyt I., 774
Van Cauwenberghe E., 533
Van Cauwenberghe M., 254
Vancolen P., 674
Vandaele V., 255
Vandamme H., 256
Vande Bavière M., 257
Van den Abeele A., 258, 374, 375,
775, 776, 794
Vandenauweele A., 259, 777
Vandenberghe H., 534
Vandenberghe R., 260
Vandenberghe S., 17, 159, 381, 778
Vandenbroeke C., 610, 611, 612
Vandenbussche K., 387, 388
Vandenbussche R., 835
Vandendriessche M., 14
Van den Eeckhout P., 613
Van den Eerenbeemt H.J.F.M., 319
Van den Hende F., 675
Van den Heuvel J., 23, 779, 780,
804, 836, 837
Vandepitte G., 310, 614
Vandeputte J., 482
Vanderhaeghe D., 24, 701
Van der Linden R., 261, 283, 615
Vandermaesen M., 311
Vandermeersch P., 262
Vandermoere N., 160, 442
Vanderpijpen W., 18
Van Derveeghde D., 25
Van de Venne K.J., 503
Vandevijvere E., 616, 617
Van der Woude A.M., 319
Vandewalle A., 17, 18, 367, 376,
380, 782, 795
Vandewalle C., 14
Van de Walle R., 144
Vandeweghe W., 93
Van Dievoet G., 263
Van Dijk - Vanhoren L., 312
Van Doorne A., 501
Van Doorselaer A., 148
Van Dyck M.J., 702
Van Eenoo R., 25
Van Haegendoren M., 851
Van Haver J., 313
Van Herwaarden J., 838
Vanheule L., 615
Vanheule M., 264
Van Hille W., 488, 535
Van Hoecke W., 676
Van Hoonacker E., 66
Van Hootegem R., 501
Van Houdt S., 495, 719
Vanhoutryve A., 26
Van Houtte J.A., 319, 377, 618
Van Hyfte I., 480
Van Iseghem J., 94, 619
Van Keymeulen J., 95, 314, 620
Van Landschoot R., 246, 852
Van Nerom C., 840
Van Mingroot E., 27, 839
Van Molle L., 621
Van Mulders W., 718
Van Ormelingen J., 28
Van Overstraeten J., 96
Van Sint-Winoksbergen D., 810
Van Steenkiste I., 396
Vansteenkiste S., 703
Vansuyt M., 783
Vanthournant E., 471
Vanthournout C., 120
Vatin N., 331
Van Uytven R., 315, 622
Van Vinckenroge Fl., 218
Van Vooren E., 784
Van Vyve J., 265, 266
Van Wageningen D., 477
Van Walleghem J., 379
Van Wesemael M., 875
Vauterin L., 97
Velle K., 623
Vens W., 267
Verbanck R., 316, 355
Verbeke R.V., 785
Verbesselt J., 615
Verbrugge J., 624
Vercruysse J., 11
Verdonck J., 443

- Vereecke K., 704
Verhaeghe J., 268
Verhaeghe F., 140
Verhasselt Y., 625
Verhaeghe F., 161, 162
Verhelst D., 841
Verhelst J., 25
Verheye S., 98, 405, 626
Verleyen W., 842
Vermaseren B.A., 332
Vermeersch G., 627
Vermeersch L., 133
Vermeersch V., 786
Vermeulen G., 547
Vermeulen U., 25
Vermoortel Ph., 677
Verpaalen J., 787
Verschaeve A., 774
Verstappen J., 317, 628
Verstraete D., 444
Vilain O., 269, 461, 481, 788, 789
Vinckier R., 406
Vire L., 2
Visser W., 705
Vlamynck J., 270, 350, 502, 790
Vlaemynck J., 398, 536, 876, 877
Vleeschouwers - Van Melkebeek M., 29
Vranckx A., 271
Vuylsteke G., 67
Wall R., 640, 641
Waterschoot W., 218
Webber Ph. E., 41
Welle J. Cl., 629
Wellens R., 2
Wellens - De Donder L., 2
Welvaert F., 380
Westenbroeck J.J.M., 678
Wildemeersch H., 791
Willemot O., 273
Willemyns R., 99
Wils L., 274
Winnen G., 207
Witte E., 25
Wrong G.M., 843
Zijp R.P., 844
Zoete A., 537
Zutterman H., 445

INHOUD

BIJDRAGEN

- B.A. Vermaseren, *Twee onderzoeken over Vlaanderen en Prins Willem van Oranje II. Jr. Willem van Blois van Treslong (Trélon) als superintendent van West-Vlaanderen, 1579-1584. Een onbekende periode uit zijn leven.* 5- 96
- S. d'Ydewalle, *Franciscus-Renatus Boussen, bisschop van Brugge (1834-1848).* 97-136
- F. Welvaert, *Het toerisme te Brugge, 1890-1914.* 167-219

OORKONDEN EN MEDEDELINGEN

- A. Schouteet, *Documenten betreffende Brugse drukkers. Willem De Neve, 1610-1663.* 221-264
- J. Monballyu, *Schadelijke toverij te Brugge en te Ieper in de 15de eeuw.* 265-269

VLAAMSE BIOGRAFICA

- B. Janssens de Bisthoven, *Petrus Franciscus Valcke, 1708-1787, pastoor van Rumbeke en deken van Roeselare.* 137-147

BOEKBESPREKINGEN

- E. Van Mingroot, *De abdij Zoetendale te Maldegem, een kroniek (1215-1584)* (B. Janssens de Bisthoven). 149-150
- M. Hogenhout-Mulder, *Cursus Middelnederlands* (J. Mertens). 271-272
- M. Therry, *De dekenij Roeselare (1609-1649). Bijdrage tot de studie van de katholieke hervorming in het bisdom Brugge* (J. Art). 272-273
- V. Arickx, *De geschiedenis van Egem* (A. Vandewalle). 273-275
- A. Van Caillie, *Oud Oostende in beeld* (N. Hostyn). 275-276

KRONIEK

151-165
277-301

BOEKENSCHOUW

303-363

MEDEWERKERS AAN DEZE JAARGANG

- J. Art, p/a Seminarie voor Nieuwste Geschiedenis, Rijksuniversiteit, Blaudijnberg 2, 9000 Gent.
- S. d'Ydewalle, p/a Universitaire parochie, Jan Stasstraat 2, 3000 Leuven.
- N. Hostyn, p/a Stedelijk Museum voor Schone Kunsten, Wapenplein, 8400 Oostende.
- B. Janssens de Bisthoven, Langestraat 21, 8000 Brugge.
- J. Mertens, p/a Rijksarchief, Academiestraat 14, 8000 Brugge.
- J. Monballyu, Diestsesteenweg 19, 3202 Linden.
- A. Schouteet, Koningin Elisabethlaan 63, 8000 Brugge.
- A. Vandewalle, Ter Zwanekerke 60, 8200 Brugge.
- B.A. Vermaseren, Weilustlaan 165, 4817 TC Breda (Nederland).
- F. Welvaert, Keuvelhoekstraat 158, 8300 Knokke-Heist.

Het Geneesmiddel wordt naar de afzender teruggezonden, wanneer het niet wordt gebruikt. Het Geneesmiddel wordt niet teruggezonden, wanneer het niet wordt gebruikt.

Dit is een Geneesmiddel, dat wordt gebruikt om de gezondheid te verbeteren. Het Geneesmiddel wordt niet teruggezonden, wanneer het niet wordt gebruikt.

1981-1982, 1-2, 3-4, 5-6, 7-8, 9-10, 11-12, 13-14, 15-16, 17-18, 19-20, 21-22, 23-24, 25-26, 27-28, 29-30, 31-32, 33-34, 35-36, 37-38, 39-40, 41-42, 43-44, 45-46, 47-48, 49-50, 51-52, 53-54, 55-56, 57-58, 59-60, 61-62, 63-64, 65-66, 67-68, 69-70, 71-72, 73-74, 75-76, 77-78, 79-80, 81-82, 83-84, 85-86, 87-88, 89-90, 91-92, 93-94, 95-96, 97-98, 99-100, 101-102, 103-104, 105-106, 107-108, 109-110, 111-112, 113-114, 115-116, 117-118, 119-120, 121-122, 123-124, 125-126, 127-128, 129-130, 131-132, 133-134, 135-136, 137-138, 139-140, 141-142, 143-144, 145-146, 147-148, 149-150, 151-152, 153-154, 155-156, 157-158, 159-160, 161-162, 163-164, 165-166, 167-168, 169-170, 171-172, 173-174, 175-176, 177-178, 179-180, 181-182, 183-184, 185-186, 187-188, 189-190, 191-192, 193-194, 195-196, 197-198, 199-200, 201-202, 203-204, 205-206, 207-208, 209-210, 211-212, 213-214, 215-216, 217-218, 219-220, 221-222, 223-224, 225-226, 227-228, 229-230, 231-232, 233-234, 235-236, 237-238, 239-240, 241-242, 243-244, 245-246, 247-248, 249-250, 251-252, 253-254, 255-256, 257-258, 259-260, 261-262, 263-264, 265-266, 267-268, 269-270, 271-272, 273-274, 275-276, 277-278, 279-280, 281-282, 283-284, 285-286, 287-288, 289-290, 291-292, 293-294, 295-296, 297-298, 299-300, 301-302, 303-304, 305-306, 307-308, 309-310, 311-312, 313-314, 315-316, 317-318, 319-320, 321-322, 323-324, 325-326, 327-328, 329-330, 331-332, 333-334, 335-336, 337-338, 339-340, 341-342, 343-344, 345-346, 347-348, 349-350, 351-352, 353-354, 355-356, 357-358, 359-360, 361-362, 363-364, 365-366, 367-368, 369-370, 371-372, 373-374, 375-376, 377-378, 379-380, 381-382, 383-384, 385-386, 387-388, 389-390, 391-392, 393-394, 395-396, 397-398, 399-400, 401-402, 403-404, 405-406, 407-408, 409-410, 411-412, 413-414, 415-416, 417-418, 419-420, 421-422, 423-424, 425-426, 427-428, 429-430, 431-432, 433-434, 435-436, 437-438, 439-440, 441-442, 443-444, 445-446, 447-448, 449-450, 451-452, 453-454, 455-456, 457-458, 459-460, 461-462, 463-464, 465-466, 467-468, 469-470, 471-472, 473-474, 475-476, 477-478, 479-480, 481-482, 483-484, 485-486, 487-488, 489-490, 491-492, 493-494, 495-496, 497-498, 499-500, 501-502, 503-504, 505-506, 507-508, 509-510, 511-512, 513-514, 515-516, 517-518, 519-520, 521-522, 523-524, 525-526, 527-528, 529-530, 531-532, 533-534, 535-536, 537-538, 539-540, 541-542, 543-544, 545-546, 547-548, 549-550, 551-552, 553-554, 555-556, 557-558, 559-560, 561-562, 563-564, 565-566, 567-568, 569-570, 571-572, 573-574, 575-576, 577-578, 579-580, 581-582, 583-584, 585-586, 587-588, 589-590, 591-592, 593-594, 595-596, 597-598, 599-600, 601-602, 603-604, 605-606, 607-608, 609-610, 611-612, 613-614, 615-616, 617-618, 619-620, 621-622, 623-624, 625-626, 627-628, 629-630, 631-632, 633-634, 635-636, 637-638, 639-640, 641-642, 643-644, 645-646, 647-648, 649-650, 651-652, 653-654, 655-656, 657-658, 659-660, 661-662, 663-664, 665-666, 667-668, 669-670, 671-672, 673-674, 675-676, 677-678, 679-680, 681-682, 683-684, 685-686, 687-688, 689-690, 691-692, 693-694, 695-696, 697-698, 699-700, 701-702, 703-704, 705-706, 707-708, 709-710, 711-712, 713-714, 715-716, 717-718, 719-720, 721-722, 723-724, 725-726, 727-728, 729-730, 731-732, 733-734, 735-736, 737-738, 739-740, 741-742, 743-744, 745-746, 747-748, 749-750, 751-752, 753-754, 755-756, 757-758, 759-760, 761-762, 763-764, 765-766, 767-768, 769-770, 771-772, 773-774, 775-776, 777-778, 779-780, 781-782, 783-784, 785-786, 787-788, 789-790, 791-792, 793-794, 795-796, 797-798, 799-800, 801-802, 803-804, 805-806, 807-808, 809-810, 811-812, 813-814, 815-816, 817-818, 819-820, 821-822, 823-824, 825-826, 827-828, 829-830, 831-832, 833-834, 835-836, 837-838, 839-840, 841-842, 843-844, 845-846, 847-848, 849-850, 851-852, 853-854, 855-856, 857-858, 859-860, 861-862, 863-864, 865-866, 867-868, 869-870, 871-872, 873-874, 875-876, 877-878, 879-880, 881-882, 883-884, 885-886, 887-888, 889-890, 891-892, 893-894, 895-896, 897-898, 899-900, 901-902, 903-904, 905-906, 907-908, 909-910, 911-912, 913-914, 915-916, 917-918, 919-920, 921-922, 923-924, 925-926, 927-928, 929-930, 931-932, 933-934, 935-936, 937-938, 939-940, 941-942, 943-944, 945-946, 947-948, 949-950, 951-952, 953-954, 955-956, 957-958, 959-960, 961-962, 963-964, 965-966, 967-968, 969-970, 971-972, 973-974, 975-976, 977-978, 979-980, 981-982, 983-984, 985-986, 987-988, 989-990, 991-992, 993-994, 995-996, 997-998, 999-1000, 1001-1002, 1003-1004, 1005-1006, 1007-1008, 1009-1010, 1011-1012, 1013-1014, 1015-1016, 1017-1018, 1019-1020, 1021-1022, 1023-1024, 1025-1026, 1027-1028, 1029-1030, 1031-1032, 1033-1034, 1035-1036, 1037-1038, 1039-1040, 1041-1042, 1043-1044, 1045-1046, 1047-1048, 1049-1050, 1051-1052, 1053-1054, 1055-1056, 1057-1058, 1059-1060, 1061-1062, 1063-1064, 1065-1066, 1067-1068, 1069-1070, 1071-1072, 1073-1074, 1075-1076, 1077-1078, 1079-1080, 1081-1082, 1083-1084, 1085-1086, 1087-1088, 1089-1090, 1091-1092, 1093-1094, 1095-1096, 1097-1098, 1099-1100, 1101-1102, 1103-1104, 1105-1106, 1107-1108, 1109-1110, 1111-1112, 1113-1114, 1115-1116, 1117-1118, 1119-1120, 1121-1122, 1123-1124, 1125-1126, 1127-1128, 1129-1130, 1131-1132, 1133-1134, 1135-1136, 1137-1138, 1139-1140, 1141-1142, 1143-1144, 1145-1146, 1147-1148, 1149-1150, 1151-1152, 1153-1154, 1155-1156, 1157-1158, 1159-1160, 1161-1162, 1163-1164, 1165-1166, 1167-1168, 1169-1170, 1171-1172, 1173-1174, 1175-1176, 1177-1178, 1179-1180, 1181-1182, 1183-1184, 1185-1186, 1187-1188, 1189-1190, 1191-1192, 1193-1194, 1195-1196, 1197-1198, 1199-1200, 1201-1202, 1203-1204, 1205-1206, 1207-1208, 1209-1210, 1211-1212, 1213-1214, 1215-1216, 1217-1218, 1219-1220, 1221-1222, 1223-1224, 1225-1226, 1227-1228, 1229-1230, 1231-1232, 1233-1234, 1235-1236, 1237-1238, 1239-1240, 1241-1242, 1243-1244, 1245-1246, 1247-1248, 1249-1250, 1251-1252, 1253-1254, 1255-1256, 1257-1258, 1259-1260, 1261-1262, 1263-1264, 1265-1266, 1267-1268, 1269-1270, 1271-1272, 1273-1274, 1275-1276, 1277-1278, 1279-1280, 1281-1282, 1283-1284, 1285-1286, 1287-1288, 1289-1290, 1291-1292, 1293-1294, 1295-1296, 1297-1298, 1299-1300, 1301-1302, 1303-1304, 1305-1306, 1307-1308, 1309-1310, 1311-1312, 1313-1314, 1315-1316, 1317-1318, 1319-1320, 1321-1322, 1323-1324, 1325-1326, 1327-1328, 1329-1330, 1331-1332, 1333-1334, 1335-1336, 1337-1338, 1339-1340, 1341-1342, 1343-1344, 1345-1346, 1347-1348, 1349-1350, 1351-1352, 1353-1354, 1355-1356, 1357-1358, 1359-1360, 1361-1362, 1363-1364, 1365-1366, 1367-1368, 1369-1370, 1371-1372, 1373-1374, 1375-1376, 1377-1378, 1379-1380, 1381-1382, 1383-1384, 1385-1386, 1387-1388, 1389-1390, 1391-1392, 1393-1394, 1395-1396, 1397-1398, 1399-1400, 1401-1402, 1403-1404, 1405-1406, 1407-1408, 1409-1410, 1411-1412, 1413-1414, 1415-1416, 1417-1418, 1419-1420, 1421-1422, 1423-1424, 1425-1426, 1427-1428, 1429-1430, 1431-1432, 1433-1434, 1435-1436, 1437-1438, 1439-1440, 1441-1442, 1443-1444, 1445-1446, 1447-1448, 1449-1450, 1451-1452, 1453-1454, 1455-1456, 1457-1458, 1459-1460, 1461-1462, 1463-1464, 1465-1466, 1467-1468, 1469-1470, 1471-1472, 1473-1474, 1475-1476, 1477-1478, 1479-1480, 1481-1482, 1483-1484, 1485-1486, 1487-1488, 1489-1490, 1491-1492, 1493-1494, 1495-1496, 1497-1498, 1499-1500, 1501-1502, 1503-1504, 1505-1506, 1507-1508, 1509-1510, 1511-1512, 1513-1514, 1515-1516, 1517-1518, 1519-1520, 1521-1522, 1523-1524, 1525-1526, 1527-1528, 1529-1530, 1531-1532, 1533-1534, 1535-1536, 1537-1538, 1539-1540, 1541-1542, 1543-1544, 1545-1546, 1547-1548, 1549-1550, 1551-1552, 1553-1554, 1555-1556, 1557-1558, 1559-1560, 1561-1562, 1563-1564, 1565-1566, 1567-1568, 1569-1570, 1571-1572, 1573-1574, 1575-1576, 1577-1578, 1579-1580, 1581-1582, 1583-1584, 1585-1586, 1587-1588, 1589-1590, 1591-1592, 1593-1594, 1595-1596, 1597-1598, 1599-1600, 1601-1602, 1603-1604, 1605-1606, 1607-1608, 1609-1610, 1611-1612, 1613-1614, 1615-1616, 1617-1618, 1619-1620, 1621-1622, 1623-1624, 1625-1626, 1627-1628, 1629-1630, 1631-1632, 1633-1634, 1635-1636, 1637-1638, 1639-1640, 1641-1642, 1643-1644, 1645-1646, 1647-1648, 1649-1650, 1651-1652, 1653-1654, 1655-1656, 1657-1658, 1659-1660, 1661-1662, 1663-1664, 1665-1666, 1667-1668, 1669-1670, 1671-1672, 1673-1674, 1675-1676, 1677-1678, 1679-1680, 1681-1682, 1683-1684, 1685-1686, 1687-1688, 1689-1690, 1691-1692, 1693-1694, 1695-1696, 1697-1698, 1699-1700, 1701-1702, 1703-1704, 1705-1706, 1707-1708, 1709-1710, 1711-1712, 1713-1714, 1715-1716, 1717-1718, 1719-1720, 1721-1722, 1723-1724, 1725-1726, 1727-1728, 1729-1730, 1731-1732, 1733-1734, 1735-1736, 1737-1738, 1739-1740, 1741-1742, 1743-1744, 1745-1746, 1747-1748, 1749-1750, 1751-1752, 1753-1754, 1755-1756, 1757-1758, 1759-1760, 1761-1762, 1763-1764, 1765-1766, 1767-1768, 1769-1770, 1771-1772, 1773-1774, 1775-1776, 1777-1778, 1779-1780, 1781-1782, 1783-1784, 1785-1786, 1787-1788, 1789-1790, 1791-1792, 1793-1794, 1795-1796, 1797-1798, 1799-1800, 1801-1802, 1803-1804, 1805-1806, 1807-1808, 1809-1810, 1811-1812, 1813-1814, 1815-1816, 1817-1818, 1819-1820, 1821-1822, 1823-1824, 1825-1826, 1827-1828, 1829-1830, 1831-1832, 1833-1834, 1835-1836, 1837-1838, 1839-1840, 1841-1842, 1843-1844, 1845-1846, 1847-1848, 1849-1850, 1851-1852, 1853-1854, 1855-1856, 1857-1858, 1859-1860, 1861-1862, 1863-1864, 1865-1866, 1867-1868, 1869-1870, 1871-1872, 1873-1874, 1875-1876, 1877-1878, 1879-1880, 1881-1882, 1883-1884, 1885-1886, 1887-1888, 1889-1890, 1891-1892, 1893-1894, 1895-1896, 1897-1898, 1899-1900, 1901-1902, 1903-1904, 1905-1906, 1907-1908, 1909-1910, 1911-1912, 1913-1914, 1915-1916, 1917-1918, 1919-1920, 1921-1922, 1923-1924, 1925-1926, 1927-1928, 1929-1930, 1931-1932, 1933-1934, 1935-1936, 1937-1938, 1939-1940, 1941-1942, 1943-1944, 1945-1946, 1947-1948, 1949-1950, 1951-1952, 1953-1954, 1955-1956, 1957-1958, 1959-1960, 1961-1962, 1963-1964, 1965-1966, 1967-1968, 1969-1970, 1971-1972, 1973-1974, 1975-1976, 1977-1978, 1979-1980, 1981-1982, 1983-1984, 1985-1986, 1987-1988, 1989-1990, 1991-1992, 1993-1994, 1995-1996, 1997-1998, 1999-2000, 2001-2002, 2003-2004, 2005-2006, 2007-2008, 2009-2010, 2011-2012, 2013-2014, 2015-2016, 2017-2018, 2019-2020, 2021-2022, 2023-2024, 2025-2026, 2027-2028, 2029-2030, 2031-2032, 2033-2034, 2035-2036, 2037-2038, 2039-2040, 2041-2042, 2043-2044, 2045-2046, 2047-2048, 2049-2050, 2051-2052, 2053-2054, 2055-2056, 2057-2058, 2059-2060, 2061-2062, 2063-2064, 2065-2066, 2067-2068, 2069-2070, 2071-2072, 2073-2074, 2075-2076, 2077-2078, 2079-2080, 2081-2082, 2083-2084, 2085-2086, 2087-2088, 2089-2090, 2091-2092, 2093-2094, 2095-2096, 2097-2098, 2099-2100, 2101-2102, 2103-2104, 2105-2106, 2107-2108, 2109-2110, 2111-2112, 2113-2114, 2115-2116, 2117-2118, 2119-2120, 2121-2122, 2123-2124, 2125-2126, 2127-2128, 2129-2130, 2131-2132, 2133-2134, 2135-2136, 2137-2138, 2139-2140, 2141-2142, 2143-2144, 2145-2146, 2147-2148, 2149-2150, 2151-2152, 2153-2154, 2155-2156, 2157-2158, 2159-2160, 2161-2162, 2163-2164, 2165-2166, 2167-2168, 2169-2170, 2171-2172, 2173-2174, 2175-2176, 2177-2178, 2179-2180, 2181-2182, 2183-2184, 2185-2186, 2187-2188, 2189-2190, 2191-2192, 2193-2194, 2195-2196, 2197-2198, 2199-2200, 2201-2202, 2203-2204, 2205-2206, 2207-2208, 2209-2210, 2211-2212, 2213-2214, 2215-2216, 2217-2218, 2219-2220, 2221-2222, 2223-2224, 2225-2226, 2227-2228, 2229-2230, 2231-2232, 2233-2234, 2235-2236, 2237-2238, 2239-2240, 2241-2242, 2243-2244, 2245-2246, 2247-2248, 2249-2250, 2251-2252, 2253-2254, 2255-2256, 2257-2258, 2259-2260, 2261-2262, 2263-2264, 2265-2266, 2267-2268, 2269-2270, 2271-2272, 2273-2274, 2275-2276, 2277-2278, 2279-2280, 2281-2282, 2283-2284, 2285-2286, 2287-2288, 2289-2290, 2291-2292, 2293-2294, 2295-2296, 2297-2298, 2299-2300, 2301-2302, 2303-2304, 2305-2306, 2307-2308, 2309-2310, 2311-2312, 2313-2314, 2315-2316, 2317-2318, 2319-2320, 2321-2322, 2323-2324, 2325-2326, 2327-2328, 2329-2330, 2331-2332, 2333-2334, 2335-2336, 2337-2338, 2339-2340, 2341-2342, 2343-2344, 2345-2346, 2347-2348, 2349-2350, 23

**GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS
SOCIETE D'EMULATION
TE BRUGGE**

Sekretariaat en redactie : p.a. Rijksarchief, Academiestraat 14, 8000 Brugge.
Postrekening : Genootschap voor Geschiedenis, Brugge 000-0107939-75
Jaarlijkse lidmaatschapsbijdrage : 500 F.

Het Genootschap voor Geschiedenis «Société d'Emulation», gesticht in 1839, heeft tot doel de geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en van de Provincie West-Vlaanderen te beoefenen en te bevorderen.

Het Genootschap geeft ieder jaar de «Handelingen» uit, waarin bijdragen over historische onderwerpen van allerlei aard opgenomen worden.

Om lid van het Genootschap te worden, wende men zich tot het Bestuur (p.a. Rijksarchief, Academiestraat 14, 8000 Brugge) met opgave van naam, beroep en adres. Het lidmaatschap verplicht tot betaling van de jaarlijkse contributie (500,-fr.) en geeft recht op de toezending van de «Handelingen». Bovendien wordt aan de leden een korting van 20 % verleend op de prijs van de «Handelingen» die vóór hun toetreding tot het Genootschap zijn verschenen en op de afzonderlijke uitgaven.

BESTUUR : B. Janssens de Bisthoven (voorzitter), J. Marechal (ondervoorzitter), L. Valcke (secretaris), J. Mertens (redactie-secretaris), A. Vandewalle (penningmeester), M. Cloet D. Dalle, L. Devliegher, A. Janssens de Bisthoven, O. Mus, M. Ryckaert, A. Schouteet, C. Vandembroecke, W. Vanderpypen, R. Van Eenoo.

Druk : Grafisch Bedrijf Schoonbaert - 8200 Brugge 2

ISSN - 0770 - 0822

ENKELE UITGAVEN NOG IN VOORRAAD :

- Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, (vanaf 1929 ; ontbreken : 1939, 1-2 ; 1963, 1-3 ; 1975, 1-2, 1976, 1-4 ; 1977, 1-2), per jaargang 500 fr.
- H. Dussart, *Fragments inédits de Rombout de Doppere, Chronique brugeoise de 1491 à 1498*. Brugge, 1892, in 4°, XIV - 137 blz. 375 fr.
- A. Heysse, O.F.M., *Tabulae capitulares almae provinciae Sancti Joseph in comitatu Flandriae Ordinis Fratrum Minorum Recollectorum (1629-1796)*. Brugge, 1910, in 4°, XXV - 169 blz. 375 fr.
- L. Gilliodts-van Severen, *Mémoriaux de Bruges*, DI. II, in 8°, 327 blz. 500 fr.
- A. Schouteet, *Gedenkwaardige aenteekeningen van Jan Karel Verbrugge. Brugge kroniek over 1765-1825*. Brugge, 1958, in 8°, 147 blz. 250 fr.
- A. Schouteet, *Een beschrijving van de Bogardenschool te Brugge omstreeks 1555 door Zeger van Male*, Brugge, 1960, in 8°, 225 blz. + 6 pl. 500 fr.
- A. Van Walleghem. *De oorlog te Dickebusch en omstreken 1914-1918*. Uitgegeven door J. Geldhof. Tweede en derde deel, in 8°, 256, 213 blz., ill ; samen 500 fr.
- J. Cuyper, *Journal de Campagne 1914-1917. Oorlogsdagboek van een hulpdokter bij het Belgisch leger*. Uitgegeven door A. De Cuyper. Brugge, 1968, in 8°, XXI ° 242 blz. ° 5 pl. 500 fr.
- L. Devliegheer, *Oorlogsdagboeken uit de streek tussen IJzer en Leie*. Brugge, 1972, in 8°, 247 blz. + 20 pl. 500 fr.
- J. Geldhof, *Het Handboek van P. Vandendorpe, pastoor van Nieuwkerke, (1730-1806)*. Brugge, 1974, in 8°, 310 blz. 500 fr.
- A. Schouteet, *Stadsarchief van Brugge, Regesten op de oorkonden. 1089-1300*, 1973, in 8°, 217 blz. (400 fr.) Tweede deel, 1301-1339. Brugge, 1978, in 8°, 362 blz. (600 fr.) Derde deel, 1340-1384. Brugge, 1979, in 8°, 352 blz. (600 fr.) Vierde deel, 1385-1420. Brugge, 1982, in 8°, 325 blz., (700 fr.) samen 2.300 fr.
- J. Geldhof, *Oorlogsdagboeken over Ieper (1914-1915)*. Tweede deel. Brugge, 1977, in 8°, 472 blz. 700 fr.
- G. Gyselen en J. Hindryckx, *Veurne tijdens de wereldoorlog 1914-1918. Dagboek van J. Gesquiere*. Brugge, 1979, in 8°, 432 blz., ill. 700 fr.
- E. Dhanens, *De iconografie der Van Eycks Brugge*, 1982, 88 blz., ill. 700 fr.
- E. Dhanens, *De iconografie der Van Eycks Brugge*, 1982, 88 blz., ill. 290 fr.
- A. Delva, *Vrouwengeneeskunde in Vlaanderen tijdens de late middeleeuwen*. Brugge, 1983, 240 blz., ill. 550 fr.